บทที่ 3

วัดปากน้ำภาษีเจริญ

วัดปากน้ำภาษีเจริญเป็นพระอารามหลวง[1]แห่งเดียวในประเทศไทยที่มีพระภิกษุ สามเณร แม่ชี จำพรรษามากที่สุด และยังมีความแตกต่างจากอารามหลวงอื่น กล่าวคือ ภายในบริเวณเนื้อที่ 21 ไร่ เศษมีพระภิกษุประมาณ 350 รูป สามเณร 150 รูป แม่ชี 160 รูป (สำรวจล่าสุดเดือน ก.ค. 2550) ทั้งนี้ยังมิได้นับรวมจำนวนเจ้าหน้าที่ภายในอีกกว่าร้อยชีวิต ที่พักอาศัยภายในวัดโดยไม่เสียค่าน้ำ ค่าไฟ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร เนื่องจากเจ้าอาวาสรับภาระค่าใช้จ่ายทั้งหมด อาจกล่าวได้ว่า นโยบายการปกครองของอดีตเจ้าอาวาส ทำให้เป็นพระอารามหลวงแห่งเดียวในประเทศไทยที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรมของพระภิกษุและแม่ชี

พระราชบัญญัติลักษณะปกครองสงฆ์ ร.ศ. 121 (ดูเพิ่มเติมในภาคผนวก) เป็นกฎหมายคณะสงฆ์ที่ตราขึ้นเป็นฉบับแรก ได้กำหนดหลักเกณฑ์และวิธีดำเนินการสร้างวัดว่าต้องได้รับพระบรมราชานุญาตก่อน หากวัดที่ยังมิได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เรียกว่า “ที่สำนักสงฆ์” เมื่อได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาแล้ว เรียกว่า “อาราม” ถ้าเป็นวัดหลวง เรียกว่า “พระอารามหลวง” ถ้าเป็นวัดราษฎร์ เรียกว่า “วัดอารามราษฎร์” (กระทรวงศึกษาธิการ, กรมการศาสนา , กองพุทธสถาน, 2535, น. 3)

สถานที่ตั้ง

วัดปากน้ำภาษีเจริญ เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ ตั้งอยู่บนพื้นที่คล้ายเกาะ คือมีคลองล้อมพื้นที่ตั้งวัดแทบทุกด้าน ทิศเหนือติดคลองบางหลวง ทิศตะวันออกติดคลองด่าน ทิศใต้ติดคลองระบายน้ำโบราณขนาดเล็ก ทิศตะวันตกเฉียงเหนือติดคลองภาษีเจริญ ด้านหน้าวัดอยู่ทางทิศตะวันออกติดคลองด่าน ส่วนด้านหลังวัดอยู่ทางทิศตะวันตกติดทางสาธารณะ (ถนนรัชมงคลประศาสน์) ตั้งอยู่เลขที่ 300 ถ.รัชมงคลประสาสน์ แขวงปากคลองภาษีเจริญ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพฯ การเดินทางมาวัดปากน้ำสะดวกทั้งทางน้ำและทางบกเพราะมีทั้งทางรถเมล์โดยสารและเรือหางยาวรับผู้โดยสารทางหลังวัด ในด้านชื่อเสียง วัดปากน้ำภาษีเจริญปัจจุบันเป็นวัดที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะพระอารามหลวงแห่งนี้เป็นสำนักที่จัดให้มีการศึกษาและการปฏิบัติธรรมทั้งคันถธุระและวิปัสสนาธุระควบคู่กันซึ่งเป็นการศึกษาที่สำคัญในศาสนา (ราชบัณฑิตยสภา, 2472, น. 15)

ประวัติวัด

พระอารามหลวงแห่งนี้สร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา (ราชบัณฑิตยสภา, 2472, น. 32) โดยสมเด็จพระสุริเยนทราธิบดี (พระเจ้าเสือ) ทรงประทานนามว่า “วัดปราสาทสวนสวรรค์” เนื่องจากมีพระชายาอยู่ใกล้อาราม บางครั้งเรียกว่า “วัดสนุกสวนสวรรค์” ต่อมานิยม เรียกว่า “วัดปากน้ำ” (ยุพิน ดวงจันทร์, 2542, น. 84) จากการสอบสวนศิลปะและสถาปัตยกรรมภายในวัด ทำให้ประมาณอายุการก่อสร้างวัดปากน้ำอยู่ในสมัยอยุธยาตอนกลาง (พ.ศ. 2031-2172) (น. ณ ปากน้ำ, 2537, น. 37) จากลายจำหลักไม้ธรรมาสน์ของวัดเป็นศิลปะสมัยอยุธยาตอนกลาง พระอุโบสถ พระประธาน หอไตร พระเจดีย์ และพระปรางค์ ปรากฏศิลปะและสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนกลางที่ต่างช่างสกุลกัน และหอระฆังโบราณ ซึ่งเป็นวัตถุชิ้นสุดท้ายที่ได้รับการอนุรักษ์ไว้ ก็เป็นศิลปะในสมัยกรุงศรีอยุธยาเช่นกัน

ลักษณะการสร้างพระอารามหลวงบางที่จะมีประเพณีมาแล้วแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้างเป็นของพระองค์เองหรือทรงสร้างพระราชทานให้เป็นเกียรติยศแก่ผู้อื่น หรือ วัดผู้อื่นสร้างถวายและทรงพระกรุณารับเป็นพระอารามหลวง พระอารามหลวงต่างกับวัดราษฎร์ คือรัฐบาลเป็นผู้บำรุง เจ้าอาวาสมีสมณะศักดิ์ชั้นสมเด็จ พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งเป็นพระราชาคณะหรือเป็นพระครู (ราชบัณฑิตยสภา, 2472, น. 7-8)

จากจดหมายเหตุ เรื่องการเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานพระกฐินหลวง ของรัชกาลที่ 1 ทำให้ทราบว่า วัดปากน้ำเป็น 1 ใน 20 อารามหลวง (ดูเพิ่มเติมในภาคผนวก) ในสมัยรัชกาลที่ 1 จดหมายเหตุสมัยกรุงธนบุรี จ.ศ. 1142 เล่มที่ 10 สมุดไทยดำ และจดหมายเหตุในรัชกาลที่ 2 ได้ระบุว่า เป็น 1 ใน 33 อารามหลวง หมายรับสั่ง รัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1179 เล่มที่ 10 สมุดไทยดำ ในสมัยนั้นด้วย (สมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ, 2546, น. 48) *เป็นผู้รวบรวม*

วัดปากน้ำปรากฏหลักฐานเรียกชื่อว่า “วัดปากน้ำ” มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และในจดหมายเหตุสมัยกรุงธนบุรี จ.ศ. 1142 เล่มที่ 10 สมุดไทยดำ เรื่องกำหนดการเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานพระกฐิน ปีมะแม นพศก (พ.ศ. 2330) ได้ระบุชื่อว่า “วัดปากน้ำในคลองบางหลวง” ชื่อของวัดปากน้ำได้เปลี่ยนไปในสมัยรัชกาลที่ 3 จากหลักฐานในแผนที่กรุงเทพพระมหานคร สยาม ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2455) อย่างไรก็ตาม คนนิยมเรียกว่า “วัดปากน้ำ” ตามชื่อโบราณเดิมและยังใช้มาจนถึงปัจจุบัน

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์วัดปากน้ำขาดผู้บำรุงรักษา กลายสภาพเป็นกึ่งวัดร้าง ในปี พ.ศ. 2459 ได้ว่างเจ้าอาวาสลง ไม่มีผู้ปกครอง สมเด็จพระวันรัต (ติสสตฺเถร) วัดพระเชตุพน เจ้าคณะ อ.ภาษีเจริญ จ.ธนบุรี ได้ปรารภหาผู้ที่เหมาะสมในการปกครองวัดปากน้ำ ทรงเห็นว่า พระครูสม

ธรรมสมาทาน (สด จนฺทสโร) เป็นพระที่มีปฏิปทาน่าเลื่อมใสแต่ยังไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง จึงได้เสนอตำแหน่งเจ้าอาวาสและแต่งตั้งให้เป็นผู้รักษาการเจ้าอาวาสวัดปากน้ำภาษีเจริญ (ดูเพิ่มเติมในภาคผนวก)

เจ้าอาวาสผู้พัฒนา

หลวงพ่อพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) หรือที่ประชาชนนิยมเรียกว่า หลวงพ่อสด วัดปากน้ำ มาเป็นเจ้าอาวาสปกครองวัดปากน้ำตั้งแต่ พ.ศ. 2464 สภาพของวัดในขณะนั้นทรุดโทรมทั้งด้านวัตถุและวัตรปฏิบัติ มีพระสงฆ์จำพรรษาเพียง 13 รูปเท่านั้น ท่านมีโครงการจะพัฒนาวัดปากน้ำให้เป็นวัดที่เจริญรุ่งเรือง แนวคิดที่สำคัญของท่านมุ่งสงเคราะห์ผู้ด้อยโอกาส ได้วางนโยบายการปกครองวัดเน้นการศึกษาปริยัติควบคู่กับการปฏิบัติธรรม ด้านปริยัติธรรมคือ การศึกษาบาลีอันเป็นการศึกษาที่สำคัญที่สุดของคณะสงฆ์ ไทย ส่วนการปฏิบัติใช้หลักสติปัฏฐานสี่ เรียกว่า วิชชาธรรมกาย ได้รับความศรัทธาจากประชาชนมาก โดยท่านได้เอ่ยปฏิญาณในพระอุโบสถว่า "บรรพชิตที่ยังไม่มา (วัดปากน้ำ) ขอให้มา ที่มาแล้ว ขอให้อยู่เป็นสุข" (มูลนิธิพุทธภาวนาวิชชาธรรมกาย, 2527, น. 52) *เป็นผู้รวบรวม*

หลักการพัฒนาวัดของท่านมุ่งเน้นการพัฒนาคนก่อนวัตถุ เพราะเมื่อพัฒนาคนให้ดีแล้ว ความเจริญทางด้านวัตถุ เช่น โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ และเสนาสนะก็จะติดตามมาเอง เสนาสนะสร้างไม่ยาก ใครมีเงินก็สร้างได้ แต่ความสำคัญต้องสร้างคนคือการให้การศึกษา เพื่อยกระดับคนให้สูงขึ้นทั้งในด้านสติปัญญาควบคู่ไปกับจิตใจและอารมณ์ นอกจากจะทำให้คนมีความรู้ มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดขึ้นแล้ว ยังต้องปฏิบัติชอบด้วย เมื่อพัฒนาคนให้ดีขึ้นทั้งภายนอกและภายในแล้ว สังคม และประเทศชาติก็จะเจริญขึ้น ท่านให้ความสำคัญกับการศึกษาว่า "การศึกษานั้นสามารถเปลี่ยนชีวิตของผู้ศึกษาให้ถูกต้องกว่าพื้นเดิม คนที่มีการศึกษาดีก็จะได้อะไรดีกว่า ประณีตกว่าผู้อื่น คนที่มีวิชาเท่ากับได้สมบัติจักรพรรดิกินใช้ไม่หมด" (มูลนิธิพุทธภาวนาวิชชาธรรมกาย, 2527, น. 52) *เป็นผู้รวบรวม*

การให้ความสำคัญกับการศึกษาหาความรู้นี้เองที่ทำให้เป็นวัดที่มีคนรู้จักและได้กลายเป็นสิ่งที่จัดระเบียบพื้นที่และกำหนดนโยบายต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในวัด หลวงพ่อได้นำวิชาธรรมกายที่ท่านบรรลุธรรมเมื่อจำพรรษา ณ โบสถ์วัดบางคูเวียง อ.บางกรวย จ.นนทบุรี (สมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ, 2536, น. 76-77) *เป็นผู้รวบรวม*

เผยแพร่ที่วัดปากน้ำจนจนประสบผลสำเร็จได้รับการยอมรับมากในปัจจุบัน สร้างความเลื่อมใสศรัทธาให้แก่คนทั้งในประเทศและต่างประเทศ ทำให้มีผู้เข้ามาทำบุญในวัดเพิ่มขึ้น

ผู้ปฏิบัติธรรมได้ผลก็ได้รับการส่งเสริมยกย่องให้มีความเป็นอยู่และมีสถานภาพดีไม่ว่าจะเป็นพระภิกษุหรือแม่ชี ซึ่งการให้ความสำคัญกับวิชาธรรมกายเป็นเครื่องวัดความสามารถในการบรรลุธรรมนี้เองทำให้ไม่แบ่งแยกการปฏิบัติธรรมว่าเป็นเรื่องเฉพาะเพศใดเพศหนึ่ง ส่งผลให้วัดปากน้ำเป็นวัดแห่งเดียวในประเทศไทยที่มีผู้หญิงเข้ามาบวชเป็นแม่ชีจำนวนมาก

ภาพที่ 3.1

ภาพแม่ชีวัดปากน้ำในปี พ.ศ. 2497 ประมาณ 400 รูป

ที่มา: โดย คณะนวกะวัดปากน้ำ (ผู้จัดทำ), 2547, *ชีวประวัติพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) หลวงพ่อวัดปากน้ำ*

ในปี พ.ศ. 2497 มีพระภิกษุจำพรรษา 225 รูป สามเณร 205 รูป ศิษย์วัด 50 คน แม่ชีในระยะนั้นมีจำนวนมากที่สุด คือ 400 รูป

หลวงพ่อเผยแพร่วิชชาธรรมกายได้รับความเลื่อมใสมากขึ้น แต่ส่วนมากยังเป็นคนนอกพื้นที่ ท่านได้สร้างโรงเรียนประถมขึ้นเพื่อสงเคราะห์คนในพื้นที่ เนื่องจากเด็ก ๆ ในละแวกใกล้วัดที่ไม่ได้รับการศึกษามักมาส่งเสียงรบกวน เอะอะเอ็ดตะโร ยิงนกเล่นทำความเดือดร้อนในวัด ตั้งโรงเรียนราษฎร์ขึ้นโดยหาทุนค่าครูเอง อนุเคราะห์ให้เรียนฟรี ไม่มีการเก็บค่าเล่าเรียน ทำให้ผู้ปกครองเห็นบุญคุณและเลื่อมใสท่าน ชมว่าหลวงพ่อสดดีมาก ทำให้ลูกหลานได้เข้าโรงเรียน สถานภาพของวัดปากน้ำค่อย ๆ ดีขึ้นเพราะหลวงพ่อสร้างศรัทธาทำให้คนเกรงใจและเห็นบุญคุณของวัด การเกะกะระรานในวัดค่อย ๆ ลดลงจนแทบไม่มีคนมารบกวนวัดอีก ต่อมาเมื่อมีพระราชบัญญัติประถมศึกษา รัฐบาลได้จัดให้มีโรงเรียนเพื่อการศึกษาทั่วราชอาณาจักร ตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดขุนจันท์ที่อยู่ติดกับวัดปากน้ำว่างลง เจ้าคณะจังหวัดธนบุรีมอบให้ท่านรักษาการเจ้า

อาวาสวัดขุนจันท์ด้วย ท่านย้ายโรงเรียนภาษาไทยจากวัดปากน้ำไปตั้งที่วัดขุนจันท์และมอบเป็นหน้าที่ของรัฐบาล หันมาจัดการศึกษาทางธรรมและการปฏิบัติภายในวัดอย่างเดียว และการหันมาพัฒนาทางด้านการศึกษาปริยัติธรรมเพียงอย่างเดียวนี้เองได้ทำให้วัดยิ่งเป็นที่รู้จัก เป็นศูนย์กลางการศึกษาบาลี มีพระภิกษุและสามเณรต่างวัดมาเรียนและจำพรรษา และเสมือนเป็นโรงเรียนที่สามารถสร้างเจ้าอาวาสให้วัดในประเทศในปัจจุบัน นโยบายเน้นปริยัติธรรมควบคู่กับปฏิบัติธรรมทำให้เป็นนโยบายหลักของวัดที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

1. วิชชาธรรมกาย

ธรรมกาย หมายถึง องค์พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า ตรงกับบาลีพุทธภาษิตว่า “โย โข วกฺกลิ ธมฺมํ ปสฺสติ, โส มํ ปสฺสติ, ดูกร วกกลิ ผู้ใดแล เห็นธรรม ผู้นั้น ชื่อว่า เห็นเราตถาคต” และตรงกับพุทธวจนะว่า

ดูกร วาเสฏฐะและภารทวาชะ ก็ผู้ใดแลมีศรัทธามั่นเกิดขึ้นแล้ว ควรเรียกผู้นั้นว่าบุตรเกิดแต่พระอุระ เกิดแต่พระโอษฐ์ของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้เกิดแต่พระธรรม เป็นผู้รับมรดกพระธรรม ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะคำว่า ธรรมกายก็ดี พรหมกายก็ดี นั่นเป็นชื่อของพระตถาคต (มูลนิธิพุทธภาวนาวิชชาธรรมกาย, 2527, น. 213) *เป็นผู้รวบรวม*

หลวงพ่อสดกำหนดวันพฤหัสบดีเป็นวันขึ้นกรรมฐาน ท่านสอนการปฏิบัติธรรมด้วยตนเองพร้อมอุปกรณ์เพื่อให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจได้ง่าย ประกอบด้วย หนังสือทางมรรคผลเป็นคู่มือปฏิบัติ แจกให้ผู้เริ่มปฏิบัติ และท่านใช้กระดานชนวน วาดเป็นรูปคนด้านข้างผ่าซีก แสดงถึงที่ตั้งของดวงนิมิตทั้ง 7 ฐาน คือ ฐานที่ 1. ปากช่องจมูก หญิงข้างซ้าย ชายข้างขวา ฐานที่ 2. หัวตาหญิงข้างซ้าย ชายข้างขวา ฐานที่ 3. กึ่งกลางศีรษะจอมประสาท ฐานที่ 4. ช่องเพดาน ฐานที่ 5. ปากช่องคอ ฐานที่ 6. ศูนย์กลางกาย ตรงสะดือ ฐานที่ 7. เหนือสะดือขึ้นมา 2 นิ้ว

ภาพที่ 3.2

หลวงพ่อสอนวิชชาธรรมกาย

ที่มา: โดย สมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ (ผู้รวบรวม), ม.ป.ป., *ตรีธาเล่าเรื่องหลวงพ่อวัดปากน้ำ*, พิมพ์ครั้งที่ 4, น. 40.

กำหนดดวงแก้วเป็นนิมิตพร้อมคำบริกรรม และใช้ไม้ยาวชี้การเลื่อนดวงนิมิตไปตามฐานต่างกันทั้ง 7 บนกระดานชนวนเพื่อประกอบการอธิบาย นอกจากนั้นยังมีถ้วยแก้ว 1 ใบ และลูกแก้วกลมใสขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางครึ่งนิ้วอีก 1 ลูก การบริกรรมโดยมีลูกแก้วเป็นนิมิต พร้อมกับใช้คำบริกรรมภาวนาว่า “สัมมาอะระหัง” เป็นหลักภาวนาของวิชชาธรรมกายเท่านั้น ผู้ที่ปฏิบัติจนได้เห็นดวงแก้วที่ศูนย์กลางกาย เรียกว่า “ธรรมกาย” เมื่อมีประชาชนมาขอความช่วยเหลือจากท่าน ๆ จะสั่งให้เขียนชื่อ ที่อยู่ วัน เดือน ปี เกิด และปัญหาอย่างละเอียดลงใน “ใบอาการโรค” ใส่ตู้ที่ตั้งไว้หน้ากุฏิ แล้วส่งใบอาการโรคเข้าโรงงานทำวิชชาเพื่อให้ผู้เข้าเวรภาวนาวิชชาธรรมกายบรรเทาความเดือดร้อน มีผู้มารักษาโรคกับหลวงพ่อเป็นจำนวนมาก ต่อมาท่านรับพระภิกษุ-สามเณร แม่ชีเพื่อปฏิบัติธรรม และมีผู้เลื่อมใสมาขอบวชจำนวนมาก การบริหารภายในวัด ท่านสอนพระภิกษุ-สามเณร แม่ชี ให้ทำกิจไหว้พระทำวัตรเช้า-เย็นในโบสถ์ทุกวันโดยอบรมให้โอวาทเอง วันพระและวันอาทิตย์แสดงธรรมในโบสถ์ วันพฤหัสบดี เวลา 14.00 น. สอนการนั่งสมาธิที่ศาลาเรือนไม้ ซึ่งเป็นศาลาอเนกประสงค์ อันเป็นที่ฉันอาหารของท่านด้วย มีผู้ปฏิบัติสามารถเห็นดวงธรรมที่ศูนย์กลางกายจำนวนมาก นอกจากคนไทยแล้วยังมีมีชาวต่างประเทศ อาทิ ชาวอังกฤษ ญี่ปุ่น มาบวชพระจำนวนหนึ่งด้วย เมื่อเห็นดวงธรรมแล้วท่านก็ให้ปฏิบัติจนเกิดความชำนาญแล้วจึงสอนวิชาธรรมกายชั้นสูงขึ้นไป

2. ปริยัติธรรม

หลวงพ่อสดส่งเสริมการศึกษาปริยัติธรรมควบคู่กับการปฏิบัติธรรม มีนโยบายรับภิกษุ สามเณรต่างวัดให้เข้ามาพักเพื่อศึกษาเล่าเรียน พระภิกษุ สามเณรนอกจากจะปฏิบัติธรรมแล้วยังต้องศึกษาปริยัติธรรมควบคู่กันไปด้วย การศึกษาภาษาบาลีซึ่งเป็นการศึกษาปริยัติธรรมสำคัญที่สุดของสงฆ์ เริ่มแรกวัดปากน้ำยังไม่มีโรงเรียนปริยัติธรรม ภิกษุสามเณรต้องเดินทางไปเรียนที่โรงเรียนใกล้เคียง เช่น วัดอนงค์คาราม วัดกัลยาณมิตร วัดประยูรวงศ์ วัดมหาธาตุ วัดพระเชตุพน ตามแต่นักเรียนจะสะดวก สมัยนั้นการคมนาคมใช้เรือจ้างและเรือยนต์ ยังไม่มีถนน สะพานพระพุทธยอดฟ้าฯ ยังไม่ได้สร้าง ผู้เรียนต้องเดินทางด้วยความยากลำบาก ท่านมีนโยบายส่งเสริมพระภิกษุสามเณรให้มีความรู้ และในปี พ.ศ. 2493 ได้มีการก่อตั้งโรงเรียนปริยัติขึ้น ชื่อว่า โรงเรียนปริยัติธรรมภาวนานุสนธิ์ นักเรียนที่มาเรียนบาลีที่โรงเรียนปริยัติธรรมภาวนานุสนธิ์สามารถเรียนจนจบชั้นสูงสุด คือ เปรียญธรรม 9 ประโยค (ป.ธ. 9) สำนักเรียนวัดปากน้ำมีชื่อเสียงติดอันดับ 1 ใน 5 สำนักเรียนปริยัติธรรมดีเด่นในประเทศ สถิติการสอบได้ในแต่ละปีทั้งพระภิกษุสามเณรแผนกบาลีและนักธรรมอยู่ในเกณฑ์ดี มีผู้สอบชั้นสูงสุดจำนวนมาก

วิชชาธรรมกายและปริยัติธรรมได้เป็นนโยบายหลักที่ทำให้เกิดการสร้างโรงครัวเพื่อสนับสนุนการปฏิบัติธรรม สร้างระเบียบวินัยทั้งภิกษุ สามเณร แม่ชี บุคลากรในวัด นโยบายในการบริหารของหลวงพ่อสดทำให้วัดปากน้ำเป็นที่สนใจของประชาชนมากขึ้น จนกลายเป็นลักษณะเด่นของวัด จากวัดที่มีสภาพกึ่งวัดร้างก็เริ่มมีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักของประชาชน ท่านได้ข้อคิดในเรื่องนี้ไว้ว่า “ดอกไม้ที่หอม ไม่ต้องเอาน้ำหอมมาพรมก็หอมเอง ใครจะห้ามไม่ได้ ซากศพไม่ต้องเอาของเหม็นมาละเลงใส่ ซากศพก็ต้องแสดงกลิ่นศพให้ปรากฏ ปิดกันไม่ได้” (*ประวัติหลวงพ่อวัดปากน้ำและคู่มือสมภาร*, 2538, น. 95-96) เพราะเมื่อคนในวัดเพิ่มขึ้น ท่านยังมีนโยบายสนับสนุนทุกคนมีอาหารประจำ ภิกษุ สามเณร และแม่ชีไม่ต้องออกบิณฑบาตเหมือนกับวัดอื่น ๆ โดยท่านเป็นผู้รับภาระค่าอาหารเองทั้งหมด จัดตั้งโรงครัวขึ้นภายในวัด โดยกล่าวว่า “กินคนเดียวไม่พอกิน กินมากคนกินไม่หมด” หลังจากนั้นได้สร้างศาลาโรงฉันอาคารไม้มุงสังกะสี พื้นลาดปูนซิเมนต์ พอจุพระภิกษุจำนวน 500 รูป (น. 66) มอบหมายให้แม่ชีเป็นผู้รับหน้าที่ทำอาหารให้พระภิกษุ สามเณร แม่ชี บุคลากรในวัด รวมทั้งผู้มาทำบุญที่ศาลาฉันภัตตาหาร

ในแต่ละวันจะมีผู้มาทำบุญบริจาคถวายค่าภัตตาหาร บางรายบริจาคเป็นครั้งเดียว บางรายบริจาคประจำเดือน เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษ ญาติพี่น้อง การรับบริจาคหลวงพ่อไม่มีการเรียกร้อง แล้วแต่ศรัทธาซึ่งบางวันอาจสูงถึง 1,000,000 บาท วัดให้ความหมาย “การบริจาค

ค่าภัตตาหาร” เปรียบเสมือนกับ “การตักบาตรพระ” ผู้บริจาคจะได้รับใบอนุโมทนาบัตรเป็นใบเสร็จรับเงินมีตราวัดประทับรับรอง หากเจ้าภาพต้องการใบอนุโมทนาขนาดใหญ่ ทางวัดจัดเตรียมซองพลาสติกใสไว้ เพื่อความสวยงามและเป็นระเบียบ เงินบริจาคส่วนที่เกินค่าอาหารประจำวันจะถูกเก็บรวบรวมไว้ในบัญชีมูลนิธิวัดปากน้ำเพื่อใช้ประโยชน์เรื่องสำคัญอื่น ๆ อาทิ การศึกษานักธรรม บาลี การสร้างเสนาสนะและถาวรวัตถุต่าง ๆ และสาธารณสงเคราะห์

วัดปากน้ำเริ่มนโยบายโรงครัวเป็นวัดแห่งแรกในประเทศไทย การบริจาคค่าภัตตาหารเป็นรายได้สนับสนุนวัดที่สำคัญ โรงครัวได้มีการพัฒนาจากอาคารมุงสังกะสีกลายเป็นโรงครัวมูลค่าหลายล้านบาท พร้อมด้วยอุปกรณ์ทันสมัย มีระบบการจัดการที่เป็นระเบียบวินัยชัดเจนของแม่ชีที่ทำครัว เช่น แต่ก่อนปลูกผักเอง มาเป็นจ่ายเงินมื้อละสองหมื่น เมนูอาหารประกอบด้วยอาหารอย่างดีไม่ต่ำกว่า 5 อย่าง บริหารงานประสบความสำเร็จจนกลายเป็นลักษณะเฉพาะของวัด นอกจากนั้น ยังเป็น “วัดต้นแบบ” ในการตั้งโรงครัวของวัดอื่น ๆ ทั่วประเทศในปัจจุบันอีกด้วย การสร้างโรงครัวทำให้เกิดแม่ชีโรงครัวและแม่ชีศาลา เพื่อสนับสนุนการทำอาหารสืบต่อเรื่อยมา แม่ชีได้เป็นกำลังสำคัญในการทำอาหารและอำนวยความสะดวกอื่น ๆ มีส่วนสำคัญในการรักษาศรัทธาให้มีผู้มาทำบุญเป็นประจำสม่ำเสมอและ“อยู่เบื้องหลังความสำเร็จ” ของวัดปากน้ำตั้งแต่เริ่มตั้งโรงครัวจนถึงปัจจุบัน

สถานที่ในวัด

1. โรงงานทำวิชาธรรมกาย

เป็นสถานที่สำคัญที่สุดในการปฏิบัติธรรม ในสมัยหลวงพ่อสดมีผู้ปฏิบัติได้ธรรมกายทั้งพระภิกษุและแม่ชีและฆราวาส สำหรับพระภิกษุและแม่ชี ผู้ที่ได้วิชชาธรรมกายแล้วจะต้องเข้าเวรภาวนาตลอด 24 ชั่วโมงในกุฏิที่อยู่ของหลวงพ่อสด เป็นสถานที่ ๆ หลวงพ่อได้จัดไว้ให้ เรียกว่า โรงงานทำวิชชา เรียกสั้น ๆ ว่า โรงงาน มีหัวหน้าโรงงานควบคุมการนั่งสมาธิ เรียกว่า หัวหน้าเวร โดยแบ่งเป็นเวร ๆ ละ 4 ชั่วโมง การนั่งสมาธิแบ่งออกเป็น 2 ด้าน ๆ หนึ่งสำหรับพระภิกษุ อีกด้านหนึ่งสำหรับแม่ชี ผู้ที่ไม่ได้ธรรมกายจะไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าไปภายในโรงงาน เป็นสถานที่ส่วนเฉพาะผู้ได้ธรรมกายเท่านั้น หลังจากหลวงพ่อมรณภาพแล้ว ทางวัดได้ประดิษฐานศพของท่านไว้ที่โรงเรียนปริยัติธรรมภาวนานุสนธิ์ชั้น 3 ต่อมาได้บูรณะตกแต่งและย้ายที่ประดิษฐานศพของท่านกลับไปที่กุฏิที่อยู่ของหลวงพ่อสดเดิมชั้นบน เรียกว่า หอสังเวชนีย์เทพนิรมิตร ด้านล่างหอคือ โรงงานทำวิชชาธรรมกาย นอกจากจะเป็นสถานที่ทำวิชชาแล้วยังเป็นที่พักอาศัยของแม่ชีธรรมกายอีกด้วย

2. โรงเรียนปริยัติธรรมภาวนานุสนธิ์

หลวงพ่อสดได้ดำริสร้างโรงเรียนปริยัติธรรมขึ้นภายในวัดเพื่อเรียนธรรมศึกษา และวิชาบาลี การก่อสร้างโรงเรียนใช้เงินจำนวนมาก ค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างได้มาจาก “พระของขวัญ” และจากการบริจาคค่าภัตตาหารของผู้ทำบุญ นำมาใช้จ่ายปรับปรุงอาคาร ที่อยู่อาศัย และกิจกรรมสำคัญอื่น ๆ อีกมาก การสร้างพระของขวัญมีวัตถุประสงค์เพื่อแจกเป็น “ของขวัญ” ในการบริจาคสมทบทุนสร้างโรงเรียนปริยัติธรรม โดยสร้างพระพุทธรูปเป็นพระพิมพ์เล็ก ๆ ขึ้น 84,000 องค์ ด้านหลังองค์พระจะมีอักขระขอมลงจารึกไว้ว่า “พระธรรมขันธ์” พระ 1 องค์ จะหมายถึง 1 พระธรรมขันธ์ พระ 84,000 องค์ จึงหมายถึง 84,000 พระธรรมขันธ์ อธิษฐานจิตด้วยการภาวนาวิชชาธรรมกายเท่านั้น เรียกว่า “พระธรรมกาย” ผู้บริจาคปัจจัย 25 บาทจะได้รับพระของขวัญ 1 องค์

ภาพที่ 3.3

พระของขวัญรุ่น 1-2-3 สร้างสมัยหลวงพ่อสด

ที่มา: โดย สมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ (ผู้รวบรวม), ม.ป.ป., *ตรีธาเล่าเรื่องหลวงพ่อวัดปากน้ำ*, พิมพ์ครั้งที่ 4, น. 50.

การสร้างพระของขวัญทำอย่างเงียบ ๆ รู้เป็นการภายใน ไม่นำพระผงออกจากวัด และไม่ได้ลงแจ้งความหรือประกาศ ผู้มาทำบุญบริจาคแล้วก็นำใบเสร็จไปถวายหลวงพ่อ ๆ ให้พระธรรมกาย 1 องค์ เมื่อประชาชนทราบข่าว ก็พากันเดินทางจากต่างจังหวัด มารับพระทางเรือเมล์บ้าง เอาเรือแท็กซี่มาบ้าง ทุกคนพูดว่า “มารับพระของขวัญ” หลวงพ่อประสาทตามพิธีธรรมกายเท่านั้น แม้จะมีผู้แจกแทนท่านผู้มารับพระก็ไม่นิยม วันหนึ่ง ๆ มีผู้มารับพระธรรมกายถึง 1,500 คนเศษ

ภาพที่ 3.4

ภาพหลวงพ่อแจกพระของขวัญ

ที่มา: โดย สมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ (ผู้รวบรวม), ม.ป.ป., *ตรีธาเล่าเรื่องหลวงพ่อวัดปากน้ำ*, พิมพ์ครั้งที่ 4, น. 49.

ผู้รับพระของขวัญคนแรก คือ หลวงพ่อสด โดยท่านเริ่มบริจาคปัจจัยจำนวน 1,000 บาท เป็นองค์แรกแล้วจึงมอบพระของขวัญให้แก่ผู้ทำบุญรายต่อไป ไม่มีใครรับพระของขวัญโดยที่ไม่ได้บริจาคปัจจัยเข้าวัดเลย พระของขวัญถือเป็นของวัด มิใช่ของเจ้าอาวาส ปัจจัยที่บริจาคก็ต้องเป็นของวัด นอกจากนั้น ผู้รับได้เพียงองค์เดียวเท่านั้น การรับพระจะฝากกันไปรับหลวงพ่อก็ไม่ให้ ใครไปรับแล้วทำหายจะมารับอีกท่านก็ไม่ให้อีก แม้จะทำบุญสักเท่าไร ๆ ก็ไม่ให้ ปัจจัยที่ได้จากการบริจาคการรับพระของขวัญได้นำมาใช้เป็นค่าก่อสร้างโรงเรียนปริยัติธรรมภาวนานุสนธิ์เมื่อ พ.ศ. 2493 ค่าก่อสร้าง 2,598,110 บาท เสร็จ พ.ศ. 2500 พระของขวัญได้รับการยอมรับมาก รุ่นแรกเรียกว่า “พระของขวัญรุ่น1” ในปัจจุบันนี้ราคาบูชาเพียงองค์เดียวนับล้านบาท

หลวงพ่อสดปรารภว่า “ฉันมาคำนึงถึงศิษยานุศิษย์ ที่มีจิตศรัทธาช่วยกันสละทรัพย์เข้าร่วมสร้างโรงเรียนปริยัติธรรม สมควรที่ฉันจะหาของขวัญสักอย่างหนึ่งเพื่อตอบสนองเจตนาอันดีนั้น จึงได้จัดสร้างพระพุทธรูปขึ้นจำนวนหนึ่ง พระพุทธรูปจำนวนนั้นฉันได้ทำพิธีตลอดไตรมาส นับว่าเป็นสิ่งที่มีค่ายิ่ง สมควรที่จะมอบให้เป็นของขวัญแก่พวกศิษย์ได้ เมื่อท่านทั้งหลายได้รับไปแล้วก็จงเก็บรักษาไว้ให้ดี เมื่อมีอุปสรรคอันใดเกิดขึ้นก็ดี จงตั้งจิตอธิษฐานเอาเถิด” (มูลนิธิพุทธภาวนาวิชชาธรรมกาย, 2527, น. 195) *เป็นผู้รวบรวม*

หลวงพ่อสดได้ตั้งกฎไว้ว่า ผู้ต้องการบูชาต้องมารับที่วัดเท่านั้น ท่านยังกล่าวอีกว่า “อย่ากลัวเลย แปดหมื่นสี่พัน 2 หนก็ไม่พอแจก” และเป็นจริงดังพูด ต่อมาท่านได้สร้างพระของขวัญเพิ่มเป็นรุ่นที่ 3 พระของขวัญที่ท่านสร้าง (รุ่น 1-3) ได้รับการยอมรับสูงมาก เป็นวัตถุมงคลที่สำคัญ

ที่สุดและเป็นค่านิยมในการทำบุญที่วัดปากน้ำ หลังจากที่หลวงพ่อมรณภาพแล้ว ทางวัดก็ยังสร้างพระของขวัญรุ่นต่อมา ปัจจุบันนับเป็นรุ่นที่ 8 ผู้บริจาคสามารถรับพระได้ที่แผนกประชาสัมพันธ์ ปัจจัยจากพระของขวัญเป็นรายได้ที่สำคัญของวัดนับตั้งแต่เริ่มแรกจนถึงปัจจุบัน นอกจากนำมาสร้างโรงเรียนปริยัติธรรมแล้วยังสามารถสร้างเสนาสนะอื่น ๆ อีก การจัดระเบียบพื้นที่เริ่มจากการสร้างอาคารสวยงามและทันสมัยเพื่อให้สมกับเป็นพระอารามหลวง

ภาพที่ 3.5

ภาพโรงเรียนปริยัติธรรมภาวนานุสนธิ์

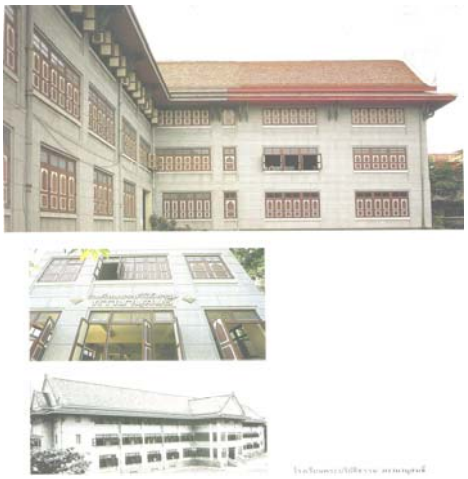

ที่มา: โดย สมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ (ผู้รวบรวม), ม.ป.ป., *ตรีธาเล่าเรื่องหลวงพ่อวัดปากน้ำ*, พิมพ์ครั้งที่ 4, น. 222.

โรงเรียนปริยัติธรรมภาวนานุสนธิ์นอกจากจะทำให้วัดปากน้ำมีความสำคัญมากขึ้นแล้ว ยังมีประโยชน์แก่คณะสงฆ์อีกด้วย เมื่อโรงเรียนสร้างเสร็จ คณะสงฆ์ได้ย้ายการสอบรวบมาสอบแห่งเดียวที่สนามสอบวัดปากน้ำ หลวงพ่อมีนโยบายรับพระภิกษุ สามเณรทั้งที่เป็นนักเรียนและที่ปฏิบัติธรรมมาอยู่ในวัดเพิ่มขึ้นด้วย ในบางพรรษามากถึง 800 รูป นอกจากนั้น ในปี พ.ศ. 2538 สมเด็จพระชินวงศ์ วัดสามพระยาได้ลาออกจากตำแหน่งแม่กองบาลีสนามหลวง กรรมการมหาเถรสมาคมได้คัดเลือกวัดปากน้ำภาษีเจริญซึ่งมีตำแหน่งเป็นรองแม่กองบาลีสนามหลวงให้เป็นแม่กองบาลีสนามหลวงแทน นับเป็นเหตุการณ์สำคัญส่งผลให้วัดปากน้ำกลายเป็นวัดที่มีความสำคัญที่สุดในด้านการศึกษาปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ สมดังเจตนารมณ์ที่ท่านได้ตั้งไว้ (สมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ, 2538, น. 176-178)

3. โรงครัวและศาลาฉันภัตตาหารสด

ก่อนที่หลวงพ่อสดจะมาเป็นเจ้าอาวาสวัดปากน้ำ ในขณะที่ศึกษาภาษาบาลี จำพรรษาที่วัดพระเชตุพนฯ ท่านประสบความลำบากเรื่องบิณฑบาต จึงได้ตั้งปณิธานไว้ว่า “ถ้ามีโอกาสจะตั้งโรงครัวเลี้ยงอาหารพระภิกษุสามเณรไม่ให้ลำบากและกังวลเรื่องภัตตาหาร จะได้มีเวลาและกำลังในการศึกษาปริยัติและปฏิบัติธรรมได้เต็มที่” การถวายภัตตาหารพระจะได้รับบุญมาก และการตั้งโรงครัวถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุ ภิกษุณีสงฆ์โดยมีพระพุทธเจ้าเป็นประธานก็เคยมีมาแล้วในสมัยพุทธกาล ท่านปรารถนาที่จะรับพระภิกษุสามเณรให้มาจำพรรษาที่วัดถึง 1,000 รูป ได้ปฏิญาณในพระอุโบสถว่า “บรรพชิตที่ยังไม่มาขอให้มา ที่มาแล้วขอให้อยู่เป็นสุข” จะได้เลี้ยงภัตตาหารเช่นเดียวกับท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ดังนั้น ท่านจึงสร้างศาลาหลังคามุงสังกะสีพื้นลาดปูนซิเมนต์เรียกว่า “ศาลาสด” ตามชื่อของท่าน เพื่อเป็นสถานที่ฉันภัตตาหารของพระภิกษุสามเณร 500 รูป และสร้างโรงครัวติดกับศาลา มอบหมายให้แม่ชีทำหน้าที่แม่ครัว ผู้ต้องการถวายภัตตาหารเพียงแต่แสดงความประสงค์เป็นเจ้าภาพและนำปัจจัยมาให้วัดเท่านั้น หลวงพ่อได้ชี้แจงแก่เจ้าภาพว่า อาหารที่เจ้าภาพถวายนอกจากจะเป็นการทำบุญถวายสังฆทานแล้ว ทางวัดยังให้เป็นทานแก่คนทั่วไปที่มาวัดด้วย เพื่อต้องการให้เจ้าภาพยินดีทานที่ได้บริจาค และนโยบายการสร้างโรงครัวนี้เป็นจุดทำให้ผู้หญิงเข้ามาบวชชี มีหน้าที่ทำอาหาร อำนวยความสะดวก สนับสนุนพระภิกษุสามเณรจำนวนมาก แม่ชีมีบทบาทสูงจนทุกวันนี้

4. หอหลวงพ่อ

หลวงพ่อสดได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาส ตำแหน่งพระครูสมณธรรมสมาทาน ตั้งแต่ พ.ศ. 2464 จากนั้นได้รับพระมหากรุณาธิคุณแต่งตั้งเป็นพระราชาคณะในพระราชทินนามที่พระภาวนาโกศลเถร เลื่อนสมณศักดิ์ในพระราชทินนามที่พระมงคลราชมุนี และสุดท้ายที่ “พระมงคลเทพมุนี” ปกครองวัดรวม 44 ปี ก่อนมรณภาพท่านมอบหมายตำแหน่งเจ้าอาวาสให้กับพระมหาช่วง วรปุญโญ อีกทั้งยังสั่งลูกศิษย์ว่าให้เก็บศพของท่านไว้มิให้เผา และมรณภาพในวันที่ 3 ก.พ. 2503 อายุ 75 ปี 53 พรรษา ปัจจุบันบำเพ็ญกุศลที่หอสังเวชนีย์เทพนิรมิต เป็นเรือนไม้สักทองสวยงามมาก เพื่อความสะดวกแก่ผู้ที่ต้องการมาสักการะ ชั้นบนเป็นที่ตั้งศพซึ่งอยู่ในโลงพระราชทานสีทอง พร้อมทั้งรูปปั้นหุ่นจำลองของท่าน เรียกว่า “หอหลวงพ่อ” เป็นสถานที่ประดิษฐานศพของหลวงพ่อสด เพื่อให้ผู้นับถือศรัทธาและระลึกถึงท่านได้มากราบและสวดอภิธรรมถวาย

การที่หลวงพ่อสั่งให้เก็บศพของท่านมีนัยสำคัญมาก ศพหลวงพ่อยังอยู่ในวัดนับเป็นการจัดระเบียบองค์กร ทำให้องค์กรสัมพันธ์ยึดโยงเข้ากันระหว่างคนกับองค์กร หลวงพ่อสร้างศูนย์รวมให้กับคนในองค์กรว่ายังยึดโยงติดกับท่าน ตราบใดที่วัดยังอยู่ เป็นการยึดโยงและสร้างจิตสำนึกร่วมในสถานที่ (sense of place) ถ้านึกถึงวัดปากน้ำจะต้องนึกถึงหลวงพ่อสดและการปฏิบัติธรรมกายควบคู่กันไป เพราะฉะนั้น วัดก็มีความหมายเท่ากับหลวงพ่อสดเพราะท่านเป็นศูนย์กลางจิตใจและเป็นการตอกย้ำ ผลิตซ้ำค่านิยมในด้านสรีระของหลวงพ่อมิให้เลือนหายไปจากผู้ศรัทธา ให้ความรู้สึกว่าหลวงพ่อยังอยู่ถึงแม้ว่ามรณภาพแล้วก็ตาม ยังมิได้หายไป แต่คงเป็นศูนย์รวมจิตใจของลูกศิษย์ทุกคน

ภาพที่ 3.6
ภาพรูปปั้นหุ่นขี้ผึ้งหลวงพ่อชั้นบนหอสังเวชนีย์เทพนิรมิต

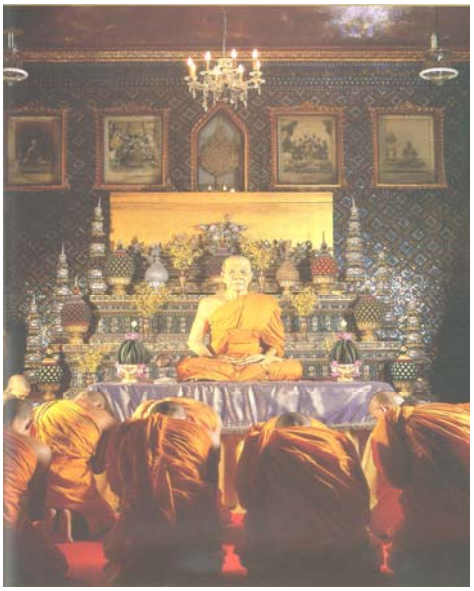

ที่มา: โดย สมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ (ผู้รวบรวม), ม.ป.ป., *ตรีธาเล่าเรื่องหลวงพ่อวัดปากน้ำ*, พิมพ์ครั้งที่ 4, น. 228.

หลังจากทำวัตรเช้า-เย็นทุก ๆ วัน พระภิกษุสามเณร และแม่ชีจะต้องขึ้นไปกราบสักการะหลวงพ่อ ซึ่งมีรูปปั้นหุ่นขี้ผึ้งแทนองค์ท่านตั้งอยู่ข้างหน้าหีบศพทองคำที่บรรจุสรีระของท่านคล้ายกับว่าท่านยังปกครองวัดอยู่ และเป็นดังเทพเจ้าที่ทุกคนให้ความเคารพอย่างยิ่ง แม้ว่าท่านจะมรณภาพ 48 ปีแล้วก็ตาม ก็ยังสวดพระอภิธรรมให้ท่านทุกวันมิได้ขาด มีผู้มาขอเป็นเจ้าภาพสวด

อภิธรรมวันละหลายราย ตั้งแต่เช้าจรดเย็น โดยเฉพาะวันเสาร์อาทิตย์ และวันหยุดราชการ ที่หอสังเวชนีย์เทพนิรมิตด้วยความรักอาลัย และช่วยกันสานต่อโครงการต่าง ๆ ที่ท่านได้วางไว้ให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น หอหลวงพ่อนอกจากจะเป็นการเชื่อมโยงระหว่างลูกศิษย์เพื่อมาทำบุญให้หลวงพ่อแล้วยังเป็นรายได้ของพระและแม่ชี อีกทั้งเป็นรายได้สำคัญของวัด การสวดพระอภิธรรมให้หลวงพ่อเป็นค่านิยมของผู้ศรัทธาวิชชาธรรมกาย เป็นสัญลักษณ์ของวัด ทำให้วัดสามารถสืบทอดแนวคิดของท่าน จะเห็นว่าวัดปากน้ำก็คือหลวงพ่อสดนั่นเอง

5. หอเจริญวิปัสสนา

หลังจากหลวงพ่อสดมรณภาพแล้ว ทางวัดจัดชั้น 3 ของโรงเรียนปริยัติธรรมภาวนานุสนธิ์เป็นที่ปฏิบัติ เมื่อสร้างหอสังเวชนียมงคลเทพนิรมิตพร้อมทั้งย้ายหีบบรรจุศพหลวงพ่อมาตั้งไว้ชั้นบนแล้วการปฏิบัติธรรมก็ย้ายตามมา ต่อมามีผู้สนใจปฏิบัติธรรมมากขึ้น จึงได้มีการสร้างอาคารสำหรับเป็นสถานที่ปฏิบัติภาวนาโดยเฉพาะ เรียกว่าตึกขาวหรือ หอขาว เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม มี 2 ชั้น ๆ บนเป็นสถานที่ภาวนาครั้งละไม่ต่ำกว่า 300-400 คน ชั้นล่างเป็นสำนักงานที่รับบริจาคปัจจัยในโครงการของสมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ คณะกรรมการวัดปากน้ำภาษีเจริญได้มอบหมายให้นายกสมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ เป็นผู้ดูแลและควบคุมกำหนดการต่าง ๆ ในแต่ละวัน นอกจากจะมีผู้มานั่งสมาธิที่หอขาวแล้วยังมาบริจาคในโครงการต่าง ๆ ของวัด ทำให้มีรายได้เข้าวัดจำนวนมาก นอกจากนั้น หลวงพ่อสดได้เคยกล่าวไว้ว่า “สถานที่สร้างหอขาวนั้นเป็น ศูนย์จักรพรรดิ์ ๆ นี่แหละจะทำให้วัดเจริญปากน้ำเจริญรุ่งเรืองขึ้นเรื่อย ๆ แม้เมื่อท่านมรณภาพแล้ว” (*ตรีธาปวัตติ*, 2549, น. 42)

ภาพที่ 3.7

ภาพหอเจริญวิปัสสนาแพทย์พงศาวิสุทธาธิบดี ประหยัด-วรณี สุนทรเวช

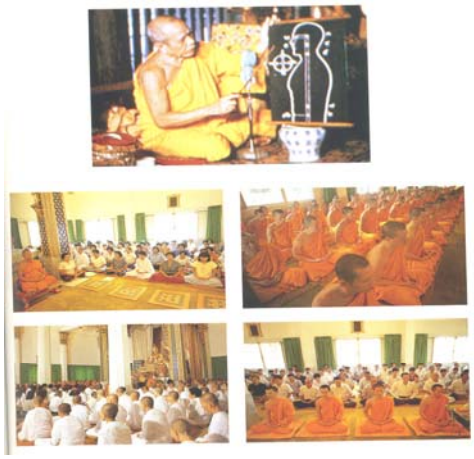

ที่มา: โดย สมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ (ผู้รวบรวม), ม.ป.ป., *ตรีธาเล่าเรื่องหลวงพ่อวัดปากน้ำ*, พิมพ์ครั้งที่ 4, น. 225.

สรุป

การจัดสถานที่ของหลวงพ่อสดมีนโยบายสนับสนุนทั้งปริยัติและปฏิบัติ การเผยแพร่วิชชาธรรมกาย สร้างพระของขวัญเพื่อสร้างโรงเรียนปริยัติธรรม การตั้งโรงครัว ทำให้มีทั้งพระภิกษุ สามเณร แม่ชี เข้ามาบวชจำนวนมาก มีความรู้ภาษาบาลี อันเป็นปริยัติธรรมที่สำคัญ วัดมีรายได้จากพระของขวัญและค่าภัตตาหาร ทำให้เกิดการสร้างอาคารต่าง ๆ ภายในวัดมากขึ้น นอกจากนั้น ยังมีการตั้งชื่ออาคารอย่างไพเราะและคล้องจองเพื่อเน้นภาพลักษณ์ของวัดในฐานะพระอารามหลวง เช่น ตึกมงคลเทพมุนี ตึกวิเศษธรรมกาย ตึกวิเทศมุนี ตึกขาว ตึกเขียว ตึกเหลือง เรือนไทย ตึกอนาลัย เป็นต้น การจัดระเบียบพื้นที่ของวัดปากน้ำเน้นความโอ่อ่า สวยงามของอาคาร ถ้าตึกเก่าทรุดโทรม เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันได้ยึดหลักการพัฒนาวัดดำเนินตามแนวหลวงพ่อสด โดยสร้างที่อยู่ใหม่เพิ่มเติม บูรณะ ทาสีอาคารที่พักอาศัย และสถานที่ภาวนา มีการตั้งชื่อเพื่อ “ สื่อความหมาย” อีกด้วย เช่น หอเจริญวิปัสนาแพทย์พงษา-วิสุทธาธิบดี ประหยัด-วรณี สุนทรเวช เป็นสถานที่ภาวนาเรียกว่า หอขาว นอกจากทาสีขาวทั้งหลังแล้ว ยังหมายถึงการมาทำความบริสุทธิ์ใจด้วยการภาวนาด้วย กุฏิพระภิกษุสามเณร ตั้งชื่ออาคารเพื่อเป็นที่ระลึกแก่ผู้บริจาค เช่น ตึกสวัสดิ์-ล้อม กุฏิที่อยู่ของพระภิกษุสงฆ์ ชื่อ อาคารเนกขัมม์ หมายถึง การออกบวช เดิมเป็นอาคารไม้ ระหว่าง พ.ศ.

2544-2548 ได้ปรับปรุงใหม่ สร้างเป็นตึก 4 ชั้น ๆ ละ 60 ห้อง มีห้องน้ำทุกห้อง ค่าก่อสร้างประมาณ 300 ล้านบาท หรือ ตึกวิเทศมุนี เป็นที่พักของพระภิกษุต่างประเทศ ส่วนที่พักของแม่ชีธรรมกาย เรียกว่า “โรงงานทำวิชชา” หมายถึงการปฏิบัติธรรม ที่พักของแม่ชีโรงครัว ศาลา และผู้บวชชั่วคราว เป็นอาคาร 5 ชั้น ๆ ละ 20 ห้อง ๆ น้ำรวม ชื่อ อนาลัย แปลว่า ผู้ไม่อาลัยบ้านเรือน สถานที่ประกอบอาหารเรียกว่า “โรงครัว” ศาลาฉันอาหารของพระภิกษุสามเณร ตั้งตามชื่อของท่าน ชื่อ “ศาลาสด” จะเห็นได้ว่า การตั้งชื่อนอกจากจะให้ความหมายแก่ผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ให้ทราบวัตถุประสงค์ของการใช้สถานที่แต่ละแห่งแล้ว ยังเน้นวิถีชีวิตที่แตกต่างจากฆราวาส เป็นผู้ไม่อาศัยบ้านเรือน และยังสื่อให้ผู้ที่มาทำบุญทราบค่านิยมวัดอีกด้วย

ผู้ที่มาวัดปากน้ำเป็นประจำจะไม่พบอาคารที่ชำรุดทรุดโทรม นอกจากนั้น จะได้พบเห็นว่า “วัดปากน้ำสร้างไม่เสร็จ สร้างและปรับปรุงอาคารอยู่ตลอดเวลา” ทั้งนี้เจ้าอาวาสมีนโยบายให้พระสงฆ์ สามเณร แม่ชี ผู้อาศัยทุกคนอยู่อย่างผู้มีเกียรติ อยู่อย่างสง่าผ่าเผย ด้วยความภาคภูมิใจในสถานที่ พร้อมทั้งปลูกฝังให้รักและรักษาวัด ให้มีความกตัญญูต่อสถานที่ ถ้าหากได้ทราบว่าอาคารใดอยู่แออัด เจ้าอาวาสก็จะสั่งรื้อและสร้างใหม่ให้สูงขึ้นและใหญ่โตขึ้น แต่ทว่าเนื้อที่วัดมีจำกัด ไม่สามารถที่จะขยายออกไปได้อีก ดังนั้น การใช้พื้นที่ต้องใช้สอยพื้นที่ทุกตารางนิ้วอย่างคุ้มค่าให้สมกับเป็นพระอารามหลวง ขณะนี้กำลังก่อสร้างเจดีย์มหารัชมงคล ซึ่งเป็นเจดีย์สถาปัตยกรรมไทยฐานสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุมไม้สิบสอง เป็นอาคาร 4 ชั้น กว้าง 80 เมตร ยาว 80 เมตร งบประมาณ 500 ล้านบาท คาดว่าจะแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2553 นี้

ภาพที่ 3.8

เจดีย์มหารัชมงคล อยู่ระหว่างการก่อสร้าง

ภาพที่ 3.9

แผนผังอาคารภายในวัด

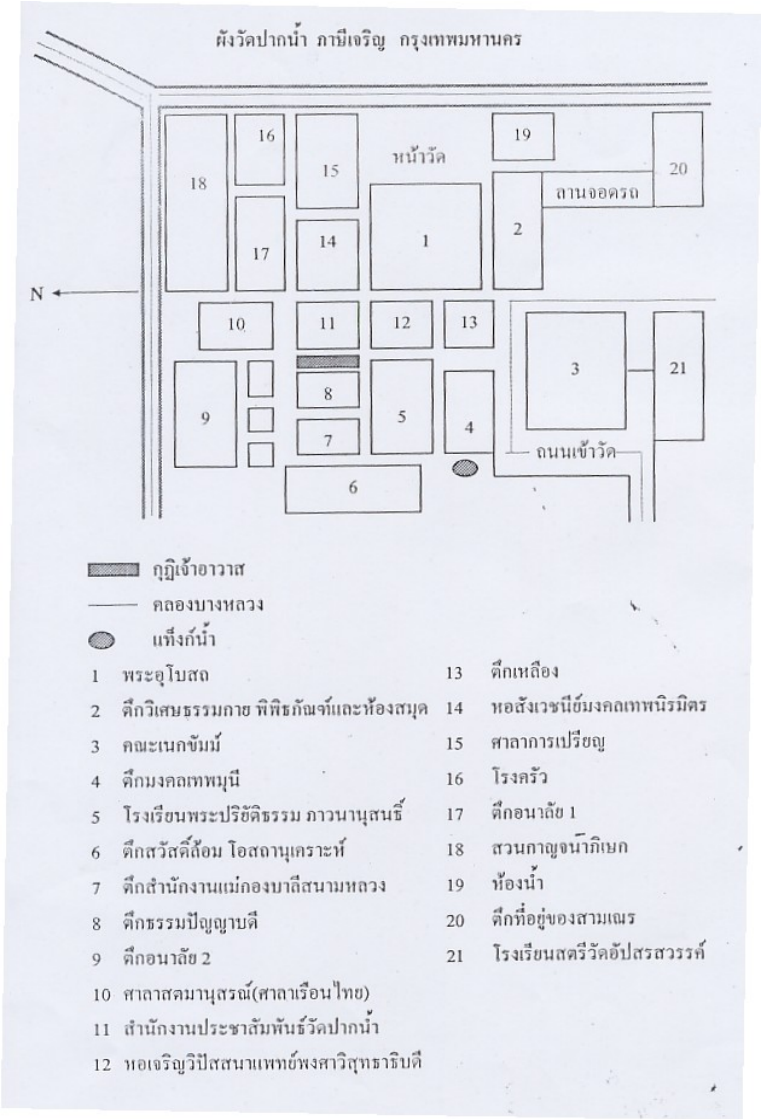

ที่มา: โดย ยุพิน ดวงจันทร์, 2542, *สตรีกับการบวชในพระพุทธศาสนา: ศึกษาเปรียบเทียบสถานภาพและทัศนะของแม่ชีวัดปากน้ำภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร และสำนักปฏิบัติธรรมแดนมหามงคล กาญจนบุรี*, น. 83.

การปกครองในปัจจุบัน

ภายหลังจากหลวงพ่อสดมรณภาพ คณะศิษย์ช่วยกันสืบทอดเจตนารมณ์ของท่าน มีจำนวนลูกศิษย์เพิ่มมากขึ้นทำให้วัดปากน้ำเป็นปึกแผ่นมั่นคง การปกครองภายในวัดแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ฝ่ายสงฆ์ แม่ชี และสมาคมวัดปากน้ำซึ่งเป็นส่วนฆราวาส ทำงานเชื่อมโยงและประสานกันในด้านการปกครอง วัดปากน้ำมีความสำคัญมากที่สุดของคณะสงฆ์ภาคเหนือ ทั้งนี้ เนื่องจากเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันนอกจากจะมีตำแหน่งแม่กองบาลีสนามหลวงแล้ว ยังมีสมศักดิ์เป็นเจ้าคณะหนเหนือ[1] และตำแหน่งที่สำคัญอื่น ๆ อีกด้วย อาทิ กรรมการมหาเถรสมาคม เป็นต้น ท่านได้วางระเบียบอาคารเพื่อใช้เป็นสำนักงาน แบ่งแยกสถานที่ภายในวัดเป็นส่วนสัดเพื่อง่ายต่อการทำงานทุกโครงการ บริเวณวัดจึงประกอบด้วยสถานที่ทำงานในโครงการที่ท่านรับผิดชอบ ประกอบด้วยสำนักงานกรรมการมหาเถรสมาคม สำนักงานสงเคราะห์ชาวเขา สำนักงานพระธรรมทูต เป็นต้น นับเป็นการจัดระเบียบพื้นที่ภายในวัดเพื่อความเหมาะสมในการทำงานพระศาสนา

ฝ่ายสงฆ์

สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสตั้งแต่ พ.ศ. 2508 จนถึงปัจจุบัน อายุ 84 ปี เป็นราชาคณะชั้นสมเด็จ ตำแหน่งรองจากสมเด็จพระสังฆราช มีหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ภาคเหนือทั้งหมด ตั้งแต่จังหวัดนครสวรรค์จนถึงเชียงใหม่ ในฐานะที่วัดปากน้ำเป็นพระอารามหลวงซึ่งมีผู้จำพรรษาอยู่เป็นจำนวนมาก เจ้าอาวาสจึงไม่สามารถที่จะดูแลได้ทั่วถึง จึงได้

---

[1] พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แบ่งการปกครองสงฆ์เป็น 5 คณะ ประกอบด้วย พระธรรมยุตและมหานิกาย ดังนี้

1. เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต สมเด็จพระญาณสังวร (สมเด็จพระสังฆราช) วัดบวรนิเวศน์
2. เจ้าคณะหนกลาง สมเด็จพระมหาธีราจารย์ วัดชนะสงคราม ปกครองกรุงเทพฯ และ จ.ใกล้เคียง
3. เจ้าคณะหนเหนือ สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ วัดปากน้ำภาษีเจริญ ปกครองนครสวรรค์-เชียงใหม่
4. เจ้าคณะหนตะวันออก สมเด็จพระพุฒาจารย์ วัดสระเกศ ปกครองสงฆ์อีสานทั้งหมด
5. เจ้าคณะหนใต้ พระพรหมจริยาจารย์ วัดเบญจมบพิตร

แต่งตั้งรองเจ้าอาวาส อีก 2 รูป คือ พระวิสุทธิวงศาจารย์ (วิเชียร อโนมคุโณ ป.ธ. 9) เป็นรองเจ้าอาวาสและอาจารย์ใหญ่โรงเรียนปริยัติธรรม ควบคุมการศึกษาปริยัติธรรมทั้งแผนกบาลี-นักธรรมและธรรมศึกษา สำนักเรียนวัดปากน้ำ พระราชพรหมเถร (วีระ คณุตโม) เป็นรองเจ้าอาวาสฝ่ายวิปัสสนา ดูแลการปฏิบัติธรรมภายในวัด นอกจากนั้นยังได้แต่งตั้งผู้ช่วยเจ้าอาวาสในการปกครอง โดยมีอัตราส่วนการปกครอง ผู้ช่วยเจ้าอาวาส 1 รูป ปกครองพระเณร 20 รูป ฉะนั้น พระภิกษุจำพรรษาเกินกว่า 300 รูป จึงมีผู้ช่วยเจ้าอาวาสอย่างน้อย 16 รูป

ฝ่ายแม่ชีและฝ่ายฆราวาส

การบริหารของแม่ชีขึ้นตรงต่อเจ้าอาวาส ซึ่งแต่งตั้งแม่ชี 2 รูป คือ หัวหน้าแม่ชี คือ แม่ชี ธัญญาณี สุดเกษ ได้รับการแต่งตั้งจากหลวงพ่อสดตั้งแต่ พ.ศ. 2503 ปัจจุบัน อายุ 81 ปี มีหน้าที่ปกครองควบคุมดูแลงานของแม่ชีทั้งหมด รองหัวหน้าแม่ชี คือ แม่ชีเยื้อน มีประมูล อายุ 80 ปี และคุณครู ตรีธา เนียมขำ เป็นฆราวาสสำคัญในการเผยแพร่วิชาธรรมกาย ผู้รวบรวมคณะศิษย์ให้เป็นปึกแผ่น ก่อตั้งสมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ (ม ส จ) โดยมีจุดมุ่งหมายให้งานของหลวงพ่อวัดปากน้ำดำเนินต่อไป ปัจจุบันดำรงตำแหน่งนายกสมาคมฯ ได้ช่วยแบ่งเบาภาระของเจ้าอาวาสเรื่องการจัดหาทุนสนับสนุนโครงการที่สำคัญของวัดปากน้ำ เช่น

1. กฐินพระราชทาน หลังจากที่หลวงพ่อสดได้มรณภาพลง กรมการศาสนาได้มาทอดกฐินที่วัดปากน้ำในปี 2503 คุณครูตรีธา เนียมขำ ปรึกษากับ พ.อ. ม้วน คชวงศ์ ลูกศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ รวบรวมกรรมการ 100 คน แล้วนำความกราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อขอกฐินพระราชทาน ทรงเสด็จพระราชดำเนินมาถวายผ้าพระกฐินหลวงที่วัดปากน้ำในปี 2512 คุณครูตรีธาขอให้คณะศิษย์วัดปากน้ำแสดงความจำนงไว้ว่าจะขอเป็นประธานกฐินในปีต่อ ๆ ไป ถ้าผู้แจ้งความประสงค์เป็นเจ้าภาพกฐินแต่ได้เสียชีวิตแล้วบุตร-ธิดาเป็นประธานกฐินสืบต่อไป และขอพระราชทานผ้าพระกฐินรวมทั้งรายชื่อประธาน จนถึง พ.ศ. 2828 ทำให้วัดปากน้ำมีลักษณะเด่น คือ “เป็นพระอารามหลวงแห่งเดียวที่มีผู้แจ้งความจำนงเป็นประธานกฐินพระราชทานล่วงหน้าระยะเวลายาวนานที่สุดในประเทศไทย”(*ตรีธาเล่าเรื่องหลวงพ่อและวัดปากน้ำ, ม.ป.ป., น.* 197)

2. โครงการทั้งภายในและนอกวัด อาทิ โครงการไถ่ชีวิตโค กระบือ นำไปมอบให้กรมปศุสัตว์เพื่อแจกจ่ายให้เกษตรกร โครงการร่วมสร้างพระของขวัญรุ่น 6 จำนวน 3 ล้านองค์มอบถวายให้วัดเป็นของขวัญให้แก่ผู้บริจาคปัจจัย โครงการร่วมสร้างพระไตรปิฎกหินอ่อน รุ่น 7 จำนวน 5 ล้านองค์มอบถวายให้วัดเป็นของขวัญให้แก่ผู้บริจาคปัจจัย โครงการร่วมสร้างหอสมุดพระพุทธศาสนา ณ พุทธมณฑล รวมทั้งโครงการสร้างอาคารเรียนและตั้งโรงทาน สร้างศาสนสมบัติและศาสนกุศลอื่น ๆ

อีกมาก เป็นฆราวาสหญิงผู้มีบทบาทสำคัญที่สุดในการสนับสนุนงานวัดปากน้ำทั้งด้านทุนทรัพย์และบุคลากร (สมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ, 2549, น. 287-288) *เป็นผู้รวบรวม*

ภาพที่ 3.10

เจ้าอาวาสวัดปากน้ำองค์ปัจจุบัน หัวหน้าแม่ชี และคุณครู ตรีธา เนียมขำ

ที่มา: โดย สมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ (ผู้รวบรวม), ม.ป.ป., *ตรีธาเล่าเรื่องหลวงพ่อและวัดปากน้ำ,* พิมพ์ครั้งที่ 4, น. 288.

วัดปากน้ำเป็นพระอารามหลวงที่มีก่อสร้างมานานหลายร้อยปี ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา จากเดิมมีสภาพเป็นกึ่งวัดร้าง ทำให้มีคนศรัทธาและรู้จักวัดเพิ่มขึ้นมากเนื่องจากวิชชาธรรมกายและโรงเรียนปริยัติธรรมของหลวงพ่อสดอดีตเจ้าอาวาส ปัจจุบันเป็นสถานที่ประกอบด้วยความเหมาะสม (สัปปายะ) 3 ประการ คือ “อาหารสัปปายะ” ได้แก่ อาหารอุดมสมบูรณ์ ด้วยนโยบายโรงครัว “เสนาสนะสัปปายะ” มีที่อยู่อาศัยสะดวกสบาย อาคาร สวยงามเป็นระเบียบเรียบร้อย ตำแหน่งที่ตั้งวัดเหมาะสม การเดินทางติดต่อมาที่วัดปากน้ำทั้งภาคเหนือและภาคใต้จะไม่ไกลจนเกินไปนัก มีสถานที่จอดรถกว้างขวาง ไม่มีการเก็บค่าจอดรถ และ “บุคคลสัปปายะ”พระภิกษุมีความรู้ทั้งเปรียญธรรมและปฏิบัติ แม่ชีมีทั้งแผนกปฏิบัติธรรมได้วิชชาธรรมกาย ผู้บริหาร ทำครัวและแผนกศาลา นอกจากนั้น ยังมีคณะศิษย์เผยแพร่วิชชาธรรมกายที่เป็นอีกมาก มีสาขาทั้งในต่างประเทศ วัดได้เผยแพร่ข้อมูลทางอินเตอร์เน็ทให้ผู้ที่สนใจ ต้องการทำบุญบริจาคปัจจัยหรือปฏิบัติธรรม สามารถเยี่ยมชมข้อมูลที่ http//watparknamNZ.org เว็บไซต์ยังมีรายละเอียดการศึกษาปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ สาขาทั้งในประเทศและต่างประเทศ ข้อมูลจากเว็บไซต์มีประโยชน์แก่ผู้เข้าเยี่ยมชมมากในแง่ของผู้ที่ต้องการมาทำบุญ ปฏิบัติธรรม และพระภิกษุสามเณรที่ศึกษาปริยัติธรรม

หากพิจารณาในประเด็นสตรีแล้ว ข้อมูลเหล่านี้มีแต่ส่วนที่เป็นคณะสงฆ์เท่านั้น ยังมิได้มีการให้ข้อมูลส่วนการเผยแพร่ของแม่ชี ชื่อหัวหน้าแม่ชี รองหัวหน้า หรือแม่ชีธรรมกายทั้งที่อยู่

ในวัดและที่เป็นสำนักที่ไปเผยแพร่นอกวัดยังไม่มีการเผยแพร่ แต่ได้พบกิจกรรมของแม่ชีที่เว็บไซต์อื่น ผู้เข้าชมเฉพาะเว็บไซต์วัดปากน้ำจะไม่เห็นภาพกิจกรรมและการปฏิบัติธรรมของแม่ชีสู่สาธารณะชนเท่าที่ควรเมื่อเทียบกับข้อมูลฝ่ายสงฆ์ แต่อย่างไรก็ตาม แม่ชีก็ยังไม่ถูกพูดถึงมากนักว่าเป็นใครและมีความสำคัญอย่างไร เห็นได้จากการจัดรูปแบบ เนื้อหาเว็บไซต์ของวัด ทั้งที่จริงแล้วแม่ชีควรได้รับการกล่าวถึงและมีความสำคัญเท่ากับพระภิกษุ ทั้งนี้เพราะมีส่วนสนับสนุนการปฏิบัติธรรมของวัดมาตั้งแต่ต้น ซึ่งการให้ความรู้จากชีวิตประจำวัน เพื่อที่สังคมจะได้ทราบ ความเป็นอยู่ การศึกษา การปฏิบัติธรรม การใช้ชีวิตภายในวัดของแม่ชีวัดปากน้ำภาษีเจริญ จะช่วยเพิ่มความเข้าใจเกี่ยวกับทัศนคติ ความเชื่อและสถานภาพของแม่ชีในสังคมให้ดีขึ้น

แม่ชี

ที่มาและสภาพโดยทั่วไปของแม่ชี

คำสอนของศาสนาพุทธให้สิทธิความเสมอภาคระหว่างเพศชายกับเพศหญิง ชายหญิงมีธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะเหมือนกัน สามารถบรรลุธรรมสูงสุดได้เช่นเดียวกัน จากการบันทึกทางประวัติศาสตร์ แม่ชีเกิดขึ้นในสังคมไทยนานมาแล้ว แต่พุทธศาสนาและกฎหมาย ยอมรับเป็นเพียงอุบาสิกา เจ้าอาวาสโดยทั่วไปรับผิดชอบต่อแม่ชีในฐานะที่เป็นผู้อาศัยวัดเท่านั้น อาศัยอยู่ภายใต้กฎระเบียบของวัด สถานะทางสังคมความเป็นอยู่โดยทั่วไปไม่ได้รับการสนับสนุนและถูกมองในเชิงวัฒนธรรมว่าเป็นผู้ที่สละโลกแล้ว ในความเป็นจริง แม่ชีควรได้รับการสนับสนุนให้ใช้ศักยภาพอย่างเต็มที่และเท่าเทียมกับภิกษุสงฆ์

นโยบายการปฏิบัติควบคู่กับปริยัติภายใต้ค่านิยมหลักในการปกครองของหลวงพ่อสด วัดปากน้ำเดิมมีพระภิกษุจำพรรษาเพียง 13 รูปเท่านั้นและสภาพเป็นกึ่งวัดร้าง ก็มีผู้มาขอบวชเพิ่มมากขึ้น แม่ชีก็มีจำนวนมากถึง 400 รูป หลวงพ่อสดแบ่งประเภทของแม่ชีชัดเจน และจัดที่พักอาศัยของแม่ชีแต่ละประเภทไม่ปะปนกัน แบ่งออกเป็น แม่ชีธรรมกาย โรงครัวและแผนกศาลา การแต่งกายภายในวัด แม่ชีธรรมกายจะห่มผ้าสไบสีขาว ไม่ใส่เสื้อ นุ่งผ้าถุงสีขาว หากออกนอกวัดจึงจะสวมเสื้อแขนกระบอกสีขาวแล้วห่มผ้าสไบทับข้างนอกเพื่อให้ดูเรียบร้อย แม่ชีโรงครัวและศาลา มีหน้าที่ทำครัวและดูแลความเรียบร้อยในศาลาฉันภัตตาหาร สวมเสื้อแขนกระบอกสีขาว นุ่งผ้าถุงสีดำ ปกครองโดยคุณแม่ท้วม หุตานุกรม ซึ่งไม่ได้เป็นแม่ชีแต่เป็นหัวหน้าควบคุมโรงครัว

หลวงพ่อวัดปากน้ำพยายามจัดตำแหน่งแห่งที่ของแม่ชีตั้งแต่แรก ท่านรับบวชและดูแลแม่ชีเอง ยังไม่มีหัวหน้าแม่ชี หลวงพ่อสดปกครองแม่ชีแบบลูกหลาน ต้องการให้ผู้หญิงปฏิบัติ

ธรรม ไม่ต้องการให้มีครอบครัวซึ่งเป็นภาระและกังวล หลังจากที่ท่านรับบวชแล้ว ท่านมักเปลี่ยนชื่อให้ใหม่โดยพิจารณาความเหมาะสมของหน้าที่ภายในวัด เริ่มตั้งแต่หัวหน้าแม่ชีธรรมกาย เดิมชื่อสงวน หลวงพ่อตั้งชื่อให้ใหม่ว่า “ญาณี ” แปลว่า ผู้รู้ แม่ชีปิ่น เปลี่ยนเป็น ตรีธา หมายถึง “แม่ทัพ” ต่อมาแม่ชีปิ่นป่วยหนักจึงขออนุญาตลาสิกขา หลังจากหลวงพ่อมรณภาพแล้วก็ยังสนับสนุนกิจการต่าง ๆ ของวัดมาตลอด ได้รับแต่งตั้งให้เป็นนายกสมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ (มสจ) ปัจจุบันอายุ 82 ปี เป็นฆราวาสหญิงที่สำคัญที่สุดในวัดปากน้ำ แม่ชีโรงครัวชื่อ บุญช่วย ถูกเปลี่ยนเป็น “ธัญญาณี” แปลว่า อาหาร แม่ชีแผนกศาลาชื่อปรุง หลวงพ่อบอกว่าชื่อคำเดียวไม่ไพเราะ เหมือนกับชื่อของผู้ชาย ต้องเอาศรีมาใส่จึงจะเป็นสิริ (มงคล) จะใส่ข้างหน้าก็ได้ ข้างหลังก็ได้ แต่ใส่สิริไว้ข้างหน้าจะดีกว่า “สิริออกหน้า” จึงเปลี่ยนเป็น “ศรีปรุง” จะเห็นได้ว่าการเข้ามาเป็นสมาชิกในองค์กรแห่งนี้ ช่วงเปลี่ยนผ่านจากฆราวาสมาเป็นแม่ชีหลวงพ่อสดได้มีการได้เปลี่ยนชื่อให้ใหม่ เป็นการจัดระเบียบองค์กรผ่านกระบวนการตั้งชื่ออย่างหนึ่ง โดยผูกติดอัตลักษณ์ของคนในองค์กรผ่านการตั้งชื่อใหม่ ซึ่งมีผลต่อการรับรู้ตัวตนและการสร้างจิตสำนึก ทำให้แม่ชีมีความเชื่อตามชื่อใหม่และได้ใช้ชื่อใหม่ที่ท่านตั้งให้ ชื่อจึงมีพลังอำนาจ และเป็นการควบคุมอย่างแยบยล ทำให้คนในองค์กรไม่รู้ว่าได้ถูกหลวงพ่อสดควบคุมและจัดระเบียบแล้ว

เมื่อเปรียบเทียบความเป็นอยู่ของแม่ชีในประเทศไทย แม่ชีวัดปากน้ำมีความเป็นอยู่ดีกว่าแม่ชีวัดอื่น ๆ เนื่องจากหลวงพ่อสดเจ้าอาวาสในอดีตยอมรับความสามารถของแม่ชี ไม่ต้องเสียค่าอาหาร รวมทั้งค่าใช้จ่ายอื่น ๆ เช่น ค่าเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม ที่พัก น้ำ ไฟ รวมทั้งยังได้รับการรักษาพยาบาลฟรี ปัจจุบันมีแพทย์จากโรงพยาบาลกรุงเทพ มาเปิดบริการที่ห้องพยาบาลในวันพุธ เวลา 16.00-18.00 น. ที่บริเวณชั้นล่างตึกอนาลัย 1 และมีการตรวจสุขภาพแก่ทุกคนในวัดฟรีทุกปี การจัดองค์กรและนโยบายของหลวงพ่อสดอดีตเจ้าอาวาสมีความเอื้อเฟื้อและยืดหยุ่น จึงมีความแตกต่างจากวัดทั่ว ๆ ไป

การบริหารและแนวคิด

การบริหารงานของแม่ชีขึ้นตรงต่อเจ้าอาวาส ปฏิบัติตามนโยบายของวัด ปัจจุบันการปกครองแม่ชีเริ่มต้นจากการรับสมาชิกเข้ามาบวช ผู้บวชต้องอ่านออกเขียนได้ อายุไม่เกิน 60 ปี มีผู้รับรองอนุญาต และสามารถช่วยเหลือตนเองได้ หากมาปฏิบัติธรรมระยะสั้นไม่ปลงผม อายุไม่เกิน 70 ปี พักได้ไม่เกิน 15 วัน ภายในบริเวณวัดจัดตั้งโทรทัศน์วงจรปิดไว้ตามอาคารสำคัญต่าง ๆ เพื่อตรวจสอบและป้องกันทรัพย์สินเสียหาย จัดตำรวจจาก ส น. บางขุนเทียนเป็นป้อมยามเวรละ 8 ชม ตลอด 24 ชั่วโมง ตำรวจวัดมีหน้าที่จัดการขั้นเด็ดขาดเพื่อความสงบเรียบร้อยและภาพลักษณ์ของวัด

สร้างความศรัทธาในฐานะพระอารามหลวงที่มีระเบียบวินัย ชีวิตประจำวันในวัดแตกต่างกับชีวิตคนในสังคมทั่วไป องค์กรวัดซึ่งเป็นพื้นที่ทางศาสนาลักษณะของกิจกรรมภายในวัดแต่ละอย่างได้มีการให้ความหมาย รวมทั้ง “ถูกจัด” ให้อย่างเฉพาะเจาะจง “เป็นนาฬิกาวัด” ได้จัดตารางเวลาของพระภิกษุสามเณร ดังนี้

6.00 น.	ฉันภัตตาหารเช้าที่ศาลาสด
6.30-7.30 น.	เข้าโบสถ์สวดมนต์ ทำวัตรเช้า
8.00-10.00 น.	เรียนบาลี (โรงเรียนปริยัติธรรมภาวนานุสนธิ์)
11.00-12.00 น.	ฉันภัตตาหารเพล
13.00-15.00 น.	เรียนธรรมศึกษา (ตรี โท เอก)
17.00-18.00 น.	สวดมนต์ทำวัตรเย็น
18.00-20.00 น.	เรียนบาลี
20.00-4.00 น.	พักผ่อน

นโยบายวัดเน้นพระภิกษุสามเณรในเรื่องการเรียนบาลีและนักธรรม พื้นที่ส่วนใหญ่เกี่ยวกับการเรียนและกิจกรรมทางศาสนาเป็นพื้นที่ของสงฆ์ ตารางชีวิตประจำวันแบ่งแยกหน้าที่ของแต่ละฝ่ายอย่างชัดเจน เวลาประจำวันของสงฆ์จะแตกต่างกับแม่ชี แม่ชีมีกิจกรรมทางศาสนาร่วมกับพระภิกษุสงฆ์ช่วงเช้าของวันพระเท่านั้นเพื่อฟังธรรมในโบสถ์ การปฏิบัติ นั่งภาวนาเวลาเช้า-เย็นที่หอวิปัสสนากรรมฐาน และ เรียนปริยัติธรรมที่โรงเรียนภาวนานุสนธิ์ นอกจากนั้นจะแยกกันทำกิจ เช่น ทำวัตร เช้า-เย็น พระภิกษุทำวัตรที่โบสถ์ แม่ชีทำวัตรสวดมนตร์ที่ศาลาฉันภัตตาหารสด การฉันอาหารก็ไม่ปะปนกัน ภิกษุสงฆ์สามเณรฉันภัตตาหารที่ศาลาฉันภัตตาหารสด แม่ชีรับประทานอาหารที่โรงครัวหรือบริเวณห้องพักส่วนตัว การปฏิบัติภาวนาก็ต่างกัน แม่ชีธรรมกายนั่งสมาธิภาวนาที่โรงงานทำวิชชา ตารางชีวิตประจำวันที่แตกต่างกันจึงเป็นกระบวนการสร้างจิตสำนึกของทั้งสงฆ์และแม่ชีให้อยู่ร่วมกันอย่างเป็นระเบียบ

แม่ชีธรรมกาย

หลวงพ่อสดยกย่องผู้ปฏิบัติธรรมโดยไม่แบ่งแยกประเด็นหญิงชาย ผู้หญิงว่าสามารถปฏิบัติธรรมได้เท่าเทียมกับผู้ชาย ถ้าปฏิบัติธรรมกายได้ผล หากเป็นแม่ชี ท่านยกย่องเป็น “แม่ชีธรรมกาย” มีสิทธิพิเศษและมีหน้าที่ประจำ คือนั่งสมาธิ ซึ่งเป็นหน้าที่สำคัญและเป็นหน้าที่หลัก เพราะวัดปากน้ำพัฒนาจากวัดที่เกือบจะร้างให้กลายเป็นวัดที่สามารถเลี้ยงตัวเองได้ อุดมสมบูรณ์และมีความเจริญ มีชื่อเสียงมากต่างจากวัดอื่น ๆ จากวิชชาธรรมกาย แม่ชีธรรมกายจึงเป็นรูปแบบ

ของแม่ชีวัดปากน้ำเท่านั้น การที่จะเรียกว่าแม่ชีธรรมกาย ต้องผ่านการสอบกรรมฐานจากหลวงพ่อสดและหัวหน้าแม่ชีธรรมกายก่อน มีหน้าที่แก้โรคจาก “ใบอาการโรค” ที่หลวงพ่อสั่งให้ตั้งตู้รับไว้ที่หน้ากุฏิของท่าน ผู้เขียนต้องแจ้งชื่อ ที่อยู่ วันเดือนปี เกิด และอาการโรคอย่างละเอียด (ตรีธาเล่าเรื่องหลวงพ่อวัดปากน้ำ, 2535, น. 81) นอกจากนั้น ต้องศึกษา “วิชชาธรรมกายชั้นสูง” ที่หลวงพ่อสอนและอบรมเองทุกวัน มีหน้าที่ปฏิบัติภาวนาอย่างเดียว ไม่ได้รับอนุญาตให้ทำครัว เรียนบาลี หรือปริยัติสามัญ

ภาพที่ 3.11
ภาพครูสอนธรรมกายที่หลวงพ่อแต่งตั้ง

ภาพที่ 3.12
ภาพรูปแบบการแต่งตัว

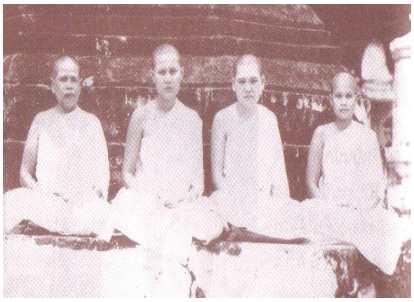

ภาพที่ 3.13
ภาพ แม่ชีเธียร ธีรสวัสดิ์ รับเสด็จฯ ที่พระอุโบสถวัดปากน้ำ

ที่มา : คณะนวกะวัดปากน้ำ (ผู้จัดทำ), 2547, *ชีวประวัติพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) หลวงพ่อวัดปากน้ำ*).

ในสมัยหลวงพ่อสด โรงงานทำวิชชาก็คือกุฏิของท่านเอง แบ่งโรงงานออกเป็น 2 ด้าน สำหรับพระภิกษุด้านหนึ่ง อีกด้านหนึ่งสำหรับแม่ชี ท่านตั้งกฎเคร่งครัด ห้ามบุคคลที่ไม่ได้วิชาธรรมกายเข้าไปในโรงงานทำวิชา วิชชาธรรมกายเป็นวิชาที่ละเอียดลึกซึ้งมาก ถ้าผู้ที่ยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจปฏิบัติ ยังไม่เป็นแล้วไปได้ยิน ได้ฟัง จะทำให้เกิดวิจิกิจฉา เกิดความลังเลสงสัย ทำให้ความคิดสับสนวุ่นวาย หลวงพ่อไม่ต้องการให้บุคคลภายนอกเข้าไปชวนผู้ที่ได้ธรรมกายคุยเรื่องไร้สาระทำให้เสียเวลาโดยใช่เหตุ ภายในโรงงานไม่อนุญาตให้มีการประกอบอาหารอีกด้วย

ภาพที่ 3.14

ที่พักแม่ชีธรรมกาย

ด้านหน้าโรงงานทำวิชชา

ภายในโรงงานทำวิชชา

ตึกอนาลัย 2

พื้นที่ของแม่ชีธรรมกายถูกจัดให้อยู่เป็นส่วนแยกต่างหาก ปราศจากผู้รบกวนสมาธิ ผู้ต้องการปรึกษาปัญหาต่าง ๆ พบได้ที่บริเวณเฉพาะที่หลวงพ่อจัดไว้ให้เท่านั้น เรียกว่า โรงงานทำวิชชา หรือ “ โรงงาน” ด้านล่างหอหลวงพ่อ และที่ตึกอนาลัย 2 อยู่ด้านตรงข้ามโรงงานทำวิชชา โรงงานเป็นสถานที่ค่อนข้างเงียบ ต้องการความสงบ จัดเป็น 3 เวร ตลอด 24 ชั่วโมง เรียกว่า เวร 1-3 เวรละ 2 เวลา ครั้งละ 4 ชั่วโมง คือ 00.00-04.00 น. เวร 3 เวลา 04.00-07.00 น. เวร 1 เวลา 06.00-07.00 น. ทานอาหารเช้าในโรงครัว 08.00-11.00 น. เวร 2 เวลา 11.00-12.00 น. ทานอาหารเพล 12.00-13.00 น. บอกวิชชาธรรมกาย 13.00-17.00 น. เวร 3 เวลา 16.00-17.00 น. หัวหน้าโรงงานสั่งวิชชา 20.00-24.00 น. เวร 2 สลับต่อเนื่องตลอด 24 ชั่วโมง

แต่ละวันจะมีผู้มาขอคำแนะนำปรึกษาปัญหาต่าง ๆ การเข้าพบแม่ชีธรรมกายต้องทำตามกฎที่หลวงพ่อได้วางไว้ คือ กดกริ่งสัญญาณที่ด้านหน้าโรงงานเท่านั้น หลวงพ่อยกย่องให้มีสถานภาพเทียบเท่าพระภิกษุ ได้รับนิตยภัตร ปัจจัย ของถวายอย่างประณีต ที่อยู่ไม่ปะปนกับแม่ชีอื่น ๆ แม่ชีธรรมกายนอกจากจะมีหน้าที่หลักในการนั่งสมาธิภาวนาซึ่งเป็นนโยบายสำคัญของหลวงพ่อ

ได้รับการส่งเสริมให้มีความเป็นอยู่และมีสถานภาพเทียบเท่ากับพระภิกษุในวัดแล้ว อีกด้านหนึ่งก็ยังมีบทบาทสู่สาธารณชน ได้รับอนุญาตให้ออกไปทำงานพัฒนา ส่งเสริมให้แม่ชีมีสถานภาพดีขึ้นในสังคม ช่วยเหลือประชาชนและมีบทบาทสูงทั้งในวัดและนอกวัด

แม่ชีธรรมกายที่มีบทบาทสำคัญเป็นศิษย์อาวุโสที่สุดของหลวงพ่อ คือ แม่ชีปุก มุ้ยประเสริฐ เป็นหัวหน้าเวรในการปฏิบัติภาวนาในโรงงาน แม่ชีเธียร ธีรสวัสดิ์ เป็นหัวหน้าแม่ชีโรงงานและทำหน้าที่รับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในคราวเสด็จทอดผ้าพระกฐินวัดปากน้ำใน พ.ศ. 2512 แม่ชีทองสุก สำแดงปั้น เป็นอาจารย์ของแม่ชีจันทร์ ขนนกยูง ผู้ก่อตั้งวัดพระธรรมกาย (มูลนิธิพุทธภาวนาวิชชาธรรมกาย, 2527, น. 121) แม่ชี ญาณี ศิริโวหาร ได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าโรงงานต่อจากแม่ชีปุก เป็นแม่ชีรูปแรกผู้ริเริ่มก่อตั้งสถาบันแม่ชีไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์ และได้รับเลือกให้เป็นประธานสถาบันแม่ชีไทยติดต่อกันถึง 2 สมัย ปัจจุบันแม่ชีธรรมกายที่มีบทบาทเด่นในด้านการทำงานสาธารณชน คือ แม่ชีรัมภา โพธิ์คำฉาย ซึ่งนอกจากจะเป็นรองหัวหน้าแม่ชีธรรมกายแล้ว ยังได้รับเลือกให้เป็นหัวหน้ามูลนิธิสถาบันแม่ชีไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์อีกด้วย แม่ชีหวานใจ ชูกร ผู้ก่อตั้งและเป็นหัวหน้าสำนักปฏิบัติธรรมสวนแก้วที่ อ.จอมบึง จ.ราชบุรี สาขาวัดปากน้ำภาษีเจริญ แม่ชี อนันตา นาคบุญ หัวหน้าแม่ชีประจำจังหวัดธนบุรี มีหน้าที่ออกสุทธิบรรณฝั่งธนบุรี เป็นผู้บริหารสถาบันแม่ชีไทย จัดโครงการสงเคราะห์แม่ชีเจ็บป่วยและเสียชีวิต แม่ชีธรรมกายเป็นรูปแบบของการยกย่องผู้หญิงในการปฏิบัติธรรม และได้รับการยอมรับมาตั้งแต่เริ่มแรกจนปัจจุบัน

แม่ชีโรงครัว

งานครัวเป็นงานสำคัญที่เน้นการบริการ วัดมีรายได้จากผู้ที่มาทำบุญปฏิบัติธรรม นโยบายวัดจึงต้องการแม่ชีทำครัวจำนวนมาก ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดสตรีนิยมในการแบ่งแยกหน้าที่โดยครัวเป็นหน้าที่ของผู้หญิง แม่ชีมีหน้าที่สนับสนุนพระภิกษุซึ่งเป็นเพศชาย เป็นค่านิยมระหว่างชายหญิงในศาสนาที่ต่างกัน แม้จะบวชในพื้นที่เดียวกัน แต่การให้ความหมาย และคุณค่างานต่างกัน สะท้อนให้เห็นลำดับชั้นของความสัมพันธ์เชิงอำนาจอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ รวมทั้งการจัดลำดับสูงต่ำระหว่างสงฆ์และแม่ชีอีกด้วย แม่ชีโรงครัวมีหน้าที่หลักในการประกอบอาหารและมีกิจวัตรประจำวันตามตาราง คือ 03.30 น. สัญญาณกริ่งเตรียมตัวทำวัตรเช้า 04.5-05.00 น. สวดมนต์ทำวัตรเช้าที่ศาลาสด 04.00-06.00 น. ทำครัว 06.00-07.00 น. รับประทาน อาหารเช้า 08.00-10.00 น. ทำอาหารเพล 10.30-11.00 น. อาหารเพล 11.00-13.00 น. เก็บกวาดทำความ

สะอาดโรงครัว 15.00-16.00 น. ทำวัตรเย็นที่ศาลาสด 18.00-19.30 น. ฟังธรรมบรรยายและนั่งภาวนาที่หอวิปัสสนา 20.00- 04.00 น. ทำกิจวัตรส่วนตัวและพักผ่อน

การเลี้ยงอาหารในโรงครัววัดปากน้ำ เริ่มต้นตั้งแต่ พ.ศ. 2467 ใช้ข้าวสารวันละ 4 ถัง โดยหลวงพ่อให้พี่สาวนำมาจากบ้านที่สุพรรณบุรี ค่าอาหารประมาณ 20 บาท ต่อมาท่านตั้งอุบาสิกาท้วม หุตานุกรม เรียกกันว่า คุณแม่ท้วม[1] (*ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ คุณแม่ท้วม หุตานุกรม (ต.ม.),* 2530, น. 10-11) เป็นหัวหน้าแม่ครัว ควบคุมแม่ชีจำนวน 300 รูปเศษ ทำอาหารทั้งคาวหวาน ผลไม้ ขนม น้ำปานะ เมื่อจำนวนคนในวัดเพิ่มขึ้น จนถึง พ.ศ. 2497 ต้องใช้ข้าวสารจำนวนวันละ 1,920 ถัง ค่าอาหารอย่างน้อยวันละ 800 บาท ถ้าวันไหนมีเจ้าภาพใหญ่มาเลี้ยงอาหารทั้งวัด คุณแม่ท้วมจะจัดอาหารตามความประสงค์เจ้าภาพโดยที่เจ้าภาพไม่ต้องทำอะไร เลยเพียงนำเงินค่าอาหารมอบให้แม่ชีเท่านั้นก็จะได้เลี้ยงพระภิกษุสามเณร 500 รูป แม่ชีและศิษย์วัดอีกประมาณ 300 คน เรียกอาหารที่มีเจ้าภาพว่า “อาหารพิเศษ” เพราะจะต่างจากเมนูอาหารประจำวันที่หลวงพ่อกำหนดไว้

---

[1]คุณแม่ท้วม เกิดที่ประเทศจีน เดินทางเข้ามาในประเทศไทยประกอบอาชีพค้าขายที่ อ.สองพี่น้อง จ.สุพรรณบุรี เมื่ออายุได้ 20 ปี ต่อมาบวชเป็นชีที่วัดสวนหงส์ ที่ อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี แล้วลาศีลแล้วย้ายมาอยู่กรุงเทพ กับคุณเงินซึ่งเป็นอาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์ ป่วยจึงเชิญแพทย์จาก ร.พ. มาทำการรักษา ระหว่างนั้นมีพยาบาลมาดูแลรักษาด้วย ทำให้คุณแม่ท้วมมีศรัทธาในอาชีพพยาบาล ได้เรียนลัด 3 เดือน สอบเข้าพยาบาลผดุงครรภ์ และเป็นพยาบาลอยู่ที่ รพ.ศิริราช 2 ปีโดยมีหม่อมเจ้า วัลภากร เป็นหัวหน้า ต่อมาเกิดความเบื่อหน่าย จึงลาออกจากอาชีพพยาบาล หม่อมเจ้า วัลภากรบอกว่า ถ้ามีความปรารถนาจะไปอยู่ที่อื่น ท่านยินดีจะฝากให้ แต่คุณแม่ท้วมกราบทูลว่า อยากเข้ามาบวชเป็นแม่ชี ท่านก็อนุญาต คุณแม่ท้วมจึงเดินทางกลับไปยังจังหวัดสุพรรณบุรีเมื่ออายุได้ 35 ปี หลังจากบวชชีแล้วได้รู้จักคุ้นเคยและเกิดความเลื่อมใสหลวงพ่อวัดปากน้ำ และได้ติดตามมาปฏิบัติธรรมที่วัดพระเชตุพนด้วย หลวงพ่อได้ย้ายมาอยู่ที่วัดปากน้ำ คุณแม่ท้วมก็ติดตามมาอยู่วัดปากน้ำ หลวงพ่อแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าโรงครัวและปกครองแม่ชี ได้ปฏิบัติหน้าที่จนกระทั่งอายุ 70 ปี จึงหยุดพักในยามชราเมื่อ พ.ศ. 2503 อันเป็นปีที่หลวงพ่อวัดปากน้ำมรณภาพ

ภาพที่ 3.15
หัวหน้าโรงครัวในสมัยเริ่มแรกและปัจจุบัน

ภาพที่ 3.16
แม่ชีโรงครัวในสมัยหลวงพ่อสด

ที่มา: โดย คณะนวกะวัดปากน้ำ (ผู้จัดทำ), 2547, *ชีวประวัติพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) หลวงพ่อวัดปากน้ำ* .

หลวงพ่อสดมีนโยบายให้พระภิกษุสามเณรฉันอาหารรวมกันในศาลาฉัน ท่านมีคติว่า “ถ้าแยกกัน (ฉัน) เมื่อไร ก็ไหว้กันไม่ลงเมื่อนั้น” ถ้ามาฉันรวมกันเสีย นอกจากจะสะดวกแก่ผู้เตรียมอาหารและญาติโยมแล้ว พระภิกษุสามเณรยังได้ทำกิจวัตรร่วมกัน พบปะสังสรรค์กันในหมู่สงฆ์อันแสดงถึงระเบียบวินัยอันดี การจัดระเบียบบุคคลเพื่อต้องการรู้จักผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ให้ความสำคัญเรื่องความสามัคคี เสียสละ และความอดทน การปกครองเน้นความพร้อมเพรียงของหมู่คณะ ศาลาฉันภัตตาหารจึงเป็นสถานที่เจ้าอาวาส พระภิกษุ สามเณรได้พบกันในเวลาฉันทั้งเช้า เพล โดยมีแม่ชีเป็นผู้สนับสนุน ท่านสั่งโรงครัวให้จัดสำรับอาหารเหมือนกันทั้งวัดตั้งแต่เจ้าอาวาสลงไป และมีนโยบายประหยัด อาหารจัดเป็นสำรับเช้าและเพล เน้นความสะดวกของแม่ชี ภัตตาหารเช้าประกอบด้วย ข้าวต้ม และกับข้าว 3 ชนิด ภัตตาหารเพลเป็นข้าวสวย กับข้าว 5 ชนิด ขนม ผลไม้ ท่านให้หลักว่า ข้าวต้มเป็นอาหารปรุงง่าย ไม่ต้องใช้เวลาเตรียมมาก ไม่สิ้นเปลืองทั้งค่าอาหารและแรงงาน ทั้งเป็นอาหารไม่อยู่ท้อง ฉันไม่นานก็หิว พอเวลาเพลจะฉันอาหารจนอิ่มและจะฉันได้มากเพื่อที่ตอนเย็นก็จะไม่หิวข้าว ตอนเย็น 19.30 น. จัดน้ำปานะตามฤดูกาล

ในสมัยนั้นยังไม่มีถนนตัดผ่านวัด การเดินทางไปมาวัดปากน้ำใช้เรือเป็นหลัก กิจวัตรประจำวันของแม่ชีโรงครัวเริ่มตั้งแต่เวลาตีสี่เป็นต้นไป แม่ชีต้องแจวเรือสำปั้นไปจ่ายตลาดที่ตลาดสดวัดกลางหรือที่ปากคลองตลาด ตอนเย็นก็แจวเรือไปตลาดเตรียมทำอาหารในวันรุ่งขึ้น หลังจาก พ.ศ. 2505 ถนนตัดผ่านหลังวัดจึงเปลี่ยนเป็นจ่ายตลาดทางรถยนต์โดยว่าจ้างรถรับส่งประจำ แม่ชีโรงครัวมีจำนวนมากที่สุดประมาณ 200 รูปเศษ สามารถเลือกหน้าที่ได้ตามความถนัด เช่น หาฟืน หุงข้าว ทำอาหารคาว หวาน ขนม ผลไม้ หรือทำความสะอาด การประกอบอาหารใช้เตาขนาดใหญ่

และกระทะใบบัว ต้องทำอาหารเพื่อให้เพียงพอกับคนในวัด และยังต้องจัดอาหารเลี้ยงผู้มาทำบุญด้วย

แม่ชีโรงครัวสมัยหลวงพ่อสดที่มีหน้าที่หุงข้าว คือ แม่ชีศรีปรุง อุบลนุช บวชโดยหลวงพ่อสดและถูกท่านตั้งชื่อใหม่ เล่าว่า มื้อเช้า ต้มข้าวต้มในโรงครัว ใส่ข้าวในกะละมังโดยวางไม้แบนพาดบนกะละมัง ให้เป็นสามชั้นในกระทะใบบัวขนาดใหญ่ มื้อเพลหุงข้าวสวย เตาหุงข้าวเป็นเตาหลุมสี่เหลี่ยมผืนผ้าและอยู่กลางแจ้ง ด้านในวางกระบะแสตนเลสสี่เหลี่ยม ด้านบนมีฝาครอบบนเตา ใส่ข้าวสารกระบะละ 7 ก.ก. 6 กระบะ ๆ ละ 4 ล็อค พอข้าวสุกก็ใช้จะเชือกชักรอกฝาครอบขึ้น โดยเฉลี่ยหุงข้าวมื้อละ 72 ก.ก. หุงข้าวรวมทั้งหาฟืนเองด้วย

ภาพที่ 3.17

การทำอาหารและสำรับอาหาร

ข้าวต้มมื้อเช้า

ข้าวสวยมื้อเพล

การทำอาหารใช้อุปกรณ์ขนาดใหญ่

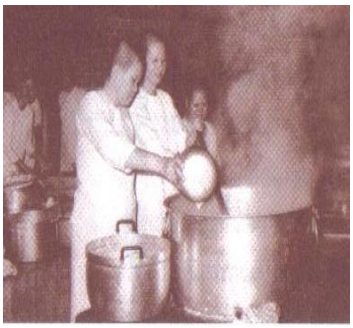

ที่มา: โดย คณะนวกะวัดปากน้ำ (ผู้จัดทำ), 2547, *ชีวประวัติพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) หลวงพ่อวัดปากน้ำ* .

แม่ชีโรงครัวสมัยหลวงพ่อสดยังไม่ได้รับปัจจัย ได้รับผ้าขาว ที่อยู่ และอาหารเท่านั้น คุณแม่ท้วมหัวหน้าโรงครัว รูปร่างสูงใหญ่เสียงดัง เคร่งครัดงานครัว เดินเรียกแม่ชีโรงครัวและศาลาทุกห้องให้ทำงานโดยไม่มีการยกเว้น ยึดคติว่า แม่ชีทุกรูปรับประทานอาหารวัดก็ต้องทำงานวัด ในบางครั้งแม่ชีแกล้งป่วยจะถูกคุณแม่ท้วมว่า “ไข้มาจากเหนือ เห็นเสื่ออยากนอน” หรือ “ไข้พุงโร ตีนเย็น งานการเบื่อเหม็น (แต่) ข้าวปลากินได้” เพื่อเตือนให้แม่ชีรู้สึกผิดที่ไม่ช่วยงาน ได้ตั้งกฎโรงครัวว่าไม่มีการส่งอาหารถึงที่พัก หากแม่ชีไม่ทำงานช่วยเหลือวัดต้องรับภาระค่าอาหารเอง

แม่ชีรับประทานอาหารภายในโรงครัวหรือในห้องพักที่ชั้นบนโรงครัวซึ่งเป็นห้องพักเพื่อความสะดวกแก่การทำครัว โรงครัวในสมัยเริ่มแรกเน้นการประหยัดค่าอาหารมาก พระธรรม

วิมลโมลี วัดเบญจบพิตรฯ เทศน์เรื่องอาหารว่าเคยได้พึ่งโรงครัววัดปากน้ำใน พ.ศ. 2491 เป็นเวลานานถึง 6 ปี สมัยนั้นวัดยากจน ความเป็นอยู่ยังแร้นแค้น อด ๆ อยาก ๆ พระภิกษุสามเณรยังเดือดร้อนเรื่องอาหารการบริโภค ไม่ได้อุดมสมบูรณ์เหมือนกับปัจจุบัน พระภิกษุสามเณรยังไม่เกิน150 รูป นาน ๆ จะมีคนมาเลี้ยงอาหารสักราย มีปลาทูให้ฉันสักทีหนึ่ง ท่านเล่าว่า “รู้สึกว่ามันปลื้มใจ” ต่างกันมากกับสมัยปัจจุบันนี้มีคนมาเลี้ยงเดือนหนึ่งหาเวลาว่างเกือบไม่ได้ ท่านยังเป็นสามเณรและมีความรู้สึกกับหัวหน้าโรงครัวเหมือนกับข้าศึกที่ไม่เห็นใจพระภิกษุสามเณร เนื่องจากคุณแม่ท้วมเป็นคนกระเหม็ดกระแหม่ ท่านกล่าวอาหารมีมากพอ แต่ว่ารสชาติอาหารไม่เข้าขั้น ไม่ถูกปากภิกษุสามเณร ดังนั้น ท่านจึงต้องกิน (ฉัน) เพื่ออยู่ ไม่ได้ฉันเพื่อความเอร็ดอร่อยแต่อย่างใด

> กิน. . . เกือบว่าจะทุกวันจะต้องกินข้าวต้ม หรือว่าฉันข้าวต้มกับผักกาดดอง ผักกาดเขียวดองบ้าง มะละกอดองบ้าง ผักหัวใช้โป๊บ้าง เป็นประจำทุกวัน ๆ เมื่อวานอย่างไรวันนี้ก็อย่างนั้น รุ่งขึ้นก็อย่างเดียวกัน มองดูแล้วมันเบื่อแต่ก็ต้องฉัน เพราะฉะนั้นความเบื่อเรื่องอาหารก็พลอยเบื่อหน้าโยมไปด้วย รู้สึกว่าในสมัยนั้นคิดไม่เห็นบุญคุณของคุณแม่ท้วมนี้เลย มองเห็นเป็นศัตรู (*ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ คุณแม่ท้วม หุตานุกรม (ต.ม.)*, 2530, น. 12)

คุณแม่ท้วมจะไปซื้อผักกาดเขียวที่ปากคลองตลาดในเวลาเย็น เพราะในเวลาเย็นเป็นผักเหลือและราคาไม่แพง ไปเหมาเอามา “. . . คนที่ปากคลองถามว่าคุณป้าจะเอาไปทำไม คุณแม่ท้วมตอบว่าจะซื้อเอาไปเลี้ยงหมู ได้ทราบข่าวอย่างนี้ยิ่งเกลียดโยมท้วมมากขึ้น เห็นพระเณรเป็นหมูไป . . .” (*ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ คุณแม่ท้วม หุตานุกรม (ต.ม.)*, 2530, น. 13)

หลังเสร็จงานครัวในช่วงบ่าย คุณแม่ท้วมก็จะเดินตรวจดูโรงครัว พอเห็นข้าวสุกเหลือในกะละมังใบใหญ่ สั่งแม่ชีให้เก็บมาตากแห้งขายหาเงิน (ปัจจัย) ไว้ซื้ออาหาร ให้ช่วยกันประหยัดจะได้บุญกุศล และยังสั่งให้ปลูกต้นไม้ที่นำมาทำอาหารได้ เช่น มะละกอ ไว้รอบวัดที่พื้นดินที่ว่างเปล่าบริเวณกำแพงแก้วล้อมรอบอุโบสถ เก็บลูกไปแกงส้มหรือทำส้มตำมื้อเพลถวายพระภิกษุสามเณร สามเณรรู้สึกไม่พอใจมากที่คุณแม่ท้วมประหยัดค่าอาหารเกินเหตุ เกิดการปะทะกันระหว่างสามเณรกับคุณแม่ท้วม วันหนึ่งใกล้จะมีการทอดกฐิน หลวงพ่อสดใช้สามเณรมาดายหญ้ารอบโบสถ์ เพื่อใช้เป็นที่ทำพิธีกฐิน พวกสามเณรจึงแกล้งแม่ชีและพากันตัดต้นมะละกอเพื่อต่อต้านคุณแม่ท้วม มีท่านรวมอยู่ด้วย เนื่องจากสามเณรฉันมะละกอจนเบื่อแล้วก็รู้สึกเกลียดต้นมะละกอมาก หลังจากดายหญ้าเสร็จก็แกล้งฟันต้นมะละกอเพื่อจะได้ไม่ต้องกินลูกมะละกออีกต่อไป ต้นมะละกอล้มระเนระนาดไปหมด สามเณรใจหายนึกว่าหลวงพ่อสดคงจะดุ หลวงพ่อไม่ได้ดุอะไร แต่พอคุณแม่ท้วมได้ทราบเรื่องจึงแก้เผ็ดสามเณรด้วยการเอาต้นมะละกอไปดองเป็นภัตตาหารเช้าอีก

ท่านกล่าวว่า “รู้รสเลยว่ากรรมมันตามทัน กินลูกมันก็ดีอยู่แล้ว ต้องมากินต้นมันอีก อันนี้ก็เป็นกรรมอย่างหนึ่ง” (*ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ คุณแม่ท้วม หุตานุกรม (ต.ม.)*, 2530, น. 13)

ส่วนเปลือกผลไม้ เช่น เปลือกแตงโม หลังจากที่พระภิกษุ สามเณรฉันเนื้อแตงแล้ว คุณแม่ท้วมก็ยังสั่งแม่ชีให้เก็บเปลือกไว้ปรุงอาหารในวันรุ่งขึ้นด้วย พอพวกสามเณรพอรู้ก็แกล้งทิ้งเปลือกแตงโมอีกเช่นกัน

> . . . สังเกตว่าวันใดถ้ามีคนเอาแตงโมมาเลี้ยงละก็ ในวันรุ่งขึ้นจะต้องกินเปลือกแตงโมเป็นประจำ เพราะฉะนั้น สามเณรจะนัดกันว่าถ้าวันใดมีโยมมาเลี้ยงแตงโมละก็ เมื่อกินเนื้อหมดแล้วพยายามหักเปลือกแตงโมทิ้งกระโถนให้หมด แม่ท้วมจะได้ไม่เอาไปแกงเรียงเลี้ยง เป็นการแกล้งโยมไปในตัวอย่างนี้เสมอมา (*ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ คุณแม่ท้วม หุตานุกรม (ต.ม.)*, 2530, น. 13)

คุณแม่ท้วมจัดอาหารอย่างประหยัดที่สุด พระวิสุทธิวงศาจารย์ (วิเชียร อโนมคุโณ ป.ธ. 9) รองเจ้าอาวาสและอาจารย์ใหญ่โรงเรียนปริยัติธรรม สำนักเรียนวัดปากน้ำ ให้โอวาทปฐมนิเทศวันเปิดเรียนบาลีแก่พระภิกษุสามเณร 17 เม.ย. 2550 เล่าถึงภัตตาหารเช้าสมัยที่ท่านเป็นสามเณรว่า

> อาหารสมัยผมมาอยู่ใหม่ ๆ ไม่เหมือนอาหารโรงครัวสมัยนี้นะ ยกตัวอย่างให้ฟังก็ได้ ใครรู้จักไข่เค็มวัดบ้างน้ำบ้าง ตอนนั้นผมเพิ่งมา มีคนบอกว่าจะให้ลองชิมไข่เค็ม ผมลองตักเข้าปากคำแรก ยังเช้าอยู่ ยังไม่สว่างมาก เค็มมาก อะไรรู้ไหม มะนาวดองไงเล่า ผมจะคายทิ้งก็ไม่กล้า กลัวพวกรุมน่ะซิ บางวันผมก็เจอจีนแดงบุก เต้าหู้ยี้สีแดง ไม่ใช่สีเหลืองแบบที่พวกท่านฉันหรอกนะ พอพวกเราสามเณรเห็นเต้าหู้ยี้ ก็นินทาโยมท้วมแล้วว่า วันนี้จีนแดงบุก มะละกอทั้งห้าผมก็กินมาแล้ว กินทั้งลูกต้นทั้งเปลือกมันด้วย ไม่ใช่กินแต่ลูกอย่างเดียว อาหารสมัยก่อนไม่อร่อยเหมือนสมัยนี้หรอกนะ

พระภิกษุสามเณรไม่พอใจแม่ครัว ตั้งแต่การเลือกซื้ออาหารดังที่กล่าวแล้ว ขั้นตอนการปรุงอาหารของคุณแม่ท้วมก็ไม่เป็นที่พอใจของพระภิกษุสามเณรเช่นกัน “…ผักกาดเขียวที่ซื้อมานั้น ก่อนที่จะดอง ก็เอามาตากที่ถนนทางเดินเป็นถนนอิฐ ก่ออิฐถือปูนหน้าพระอุโบสถนี้ เดินไปทางศาลาการเปรียญ ตากโดยไม่ได้มีเสื่ออะไร มาตากกับพื้นซิเมนต์ มองดูแล้วก็สลดสังเวช อือ.จะทำให้สะอาดสะอ้านหน่อยก็ไม่ได้” (*ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ คุณแม่ท้วม หุตานุกรม (ต.ม.)*, 2530, น. 14)

แม้ว่าสามเณรจะคิดว่ารสชาติอาหารโรงครัวไม่เข้าขั้น ไม่ถูกปาก จนกระทั่งเกิดอาการต่อต้าน แสดงการกลั่นแกล้งแม่ชีด้วยการโค่นต้นมะละกอที่หัวหน้าโรงครัวสั่งให้ปลูกเพื่อนำมาทำอาหาร อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากได้เรียนบาลีจนสำเร็จจบชั้นสูงสุดชั้น ประโยค 9 เติบโตขึ้นจนบวชพระและออกไปเป็นเจ้าอาวาส มีตำแหน่งเป็นถึงพระราชาคณะแล้ว เรียกว่า “ได้ดิบได้ดีเพราะ

ได้อาศัยวัดปากน้ำ" หวนนึกย้อนทบทวนเวลากลับไปและเห็นความยากลำบากในการทำอาหารของแม่ครัวเพื่อถวายพระภิกษุและสามเณร รวมทั้งเลี้ยงคนจำนวนมากในแต่ละมื้อแล้ว ก็เกิดความรู้สึกเสียใจว่า

> . . . แต่ความจริงน่ะ เราก็ไม่รู้ถึงกรรมวิธีต่าง ๆ ก่อนที่เขาจะมาเลี้ยงพระเณรนั้นเขาจะต้องทำให้มันเหี่ยวลงเสียก่อน (ผักกาดเขียว-ผู้เขียน) แล้วก็ไปเคล้าเกลือหมักไว้จนได้ที่ ก่อนที่จะมาเลี้ยงพระเณรก็ต้องล้างให้สะอาดเสียก่อน ไม่ใช่กินทั้งที่ปนขี้หมูขี้หมาตามที่ปรากฏ ขอสารภาพในที่นี้ว่าในสมัยนั้นยังเป็นเด็ก ยังไม่รู้คุณค่าเรื่องของอาหารการบริโภค (*ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ คุณแม่ท้วม หุตานุกรม (ต.ม.)*, 2530, น. 13)

เห็นความสำคัญของงานครัวที่แม่ชีทั้งสนับสนุนและอยู่เบื้องหลังความสำเร็จของบุคลากรในวัด รู้สึกสำนึกผิด ในที่สุดก็แสดงความเห็นใจหัวหน้าแม่ครัวว่า

> . . . แต่มาคิดดูเมื่อล่วงกาลผ่านวัยไป จากปี 2491 ถึงปัจจุบันนี้ก็เป็นเวลากว่า 40 ปี เห็นคุณค่าของแม่ครัวว่า ถ้าแม่ครัวสุรุ่ยสุร่าย หรือเป็นคนที่ทำงานหวังความดีความชอบต่อพระภิกษุสามเณร ไม่คำนึงถึงเศรษฐกิจความเป็นอยู่แล้ว วัดปากน้ำก็คงจะไม่เจริญรุ่งเรืองเหมือนปัจจุบันนี้ เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าหลวงพ่อได้คู่สร้างบารมีที่เหมาะสม (*ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ คุณแม่ท้วม หุตานุกรม (ต.ม.)*, 2530, น. 13)

แม่ชีโรงครัวมีบทบาทผ่านกิจกรรมการทำอาหาร เช่น เมนู รสชาติ ฯลฯ โรงครัวจึงเป็นพื้นที่ของแม่ชีที่มีผลกระทบต่อทุกคนแม้กระทั่งเจ้าอาวาส คือ สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง วรปุญโญ ป.ธ. 9) ก็เป็นผู้ที่คุณแม่ท้วมทำอาหารถวายมาตลอดอีกด้วย ตั้งแต่ยังเป็นสามเณรน้อยเลี้ยงดูอย่างดีเหมือนแม่ที่ดีเลี้ยงลูก ห่วงลูกทุกอย่าง เมื่อหลวงพ่อสดส่งสามเณรช่วงไปเรียนหนังสือ (บาลี) ที่วัดเบญจมบพิตร หลวงพ่อเป็นห่วงกลัวว่าลูกเณรจะอด สั่งให้คุณแม่ท้วมปรุงอาหารไปถวายประจำ ส่งปิ่นโตอยู่เสมอ คุณแม่ท้วมละเอียดรอบคอบ รู้ว่าเณรหนุ่มกำลังรูปงามจะใช้ให้แม่ชีไปส่งปิ่นโต ก็เลือกเอาแม่ชีแก่ ๆ นอกจากแก่แล้วยังหูตึงอีกด้วย เพราะกลัวว่าเดี๋ยวจะไปรบกวนจิตใจ ทำให้สามเณรฟุ้งซ่าน (*ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพคุณแม่ท้วม หุตานุกรม (ต.ม.)*, 2530, น. 28)

แม่ชีโรงครัวมีบทบาทสูงและมีความสำคัญต่อวัดในด้านแรงงาน มีความเชื่อว่าทำครัวเลี้ยงพระได้บุญกุศล ทำอาหารประณีตแต่ในขณะเดียวกันต้องไม่ลืมนโยบายประหยัด แม่ชีจึงมิได้มองการทำครัวว่าเป็นเพียงหน้าที่ประจำที่ต้องทำเท่านั้น แต่ทำด้วยใจ ดูแลพระภิกษุสามเณรด้วยความรักเสมือนการเลี้ยงลูก และทำด้วยความศรัทธาว่าเป็น "งานได้บุญกุศล" ส่วนพระก็ให้

ความสำคัญและยกย่องการทำครัวซึ่งเป็นงานของผู้หญิงให้มีสถานภาพสูง เทียบเท่ากับงานของนางวิสาขาในสมัยพุทธกาลว่า นางวิสาขาได้ถวายภัตตาหารเลี้ยงพระเณรอยู่เบื้องหลัง เลี้ยงพระวันละ 500 รูปเป็นประจำ เมื่อพระภิกษุได้อาหารจากนางวิสาขาจึงสามารถปฏิบัติธรรมได้ เผยแพร่พระพุทธศาสนาช่วยเหลือพระพุทธเจ้าได้ ก็เท่ากับว่านางวิสาขานั้นอยู่เบื้องหลังพระพุทธเจ้า คอยช่วยเหลือพระพุทธเจ้า "แม่ครัวก็เช่นเดียวกัน เป็นผู้มีส่วนในการสร้างพระสร้างเณรให้เป็นผู้มีความสำคัญหรือเป็นหลักใหญ่ของวัดปากน้ำก็ว่าได้ นับตั้งแต่เจ้าอาวาส" ในขณะที่ยังมิได้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสก็ได้อาศัยน้ำพัก น้ำแรง และน้ำมือของคุณโยมท้วม เลี้ยงดูมาจนกระทั่งเติบใหญ่ได้เป็นเจ้าอาวาสต่อจากหลวงพ่อวัดปากน้ำ (สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์) พระเถรานุเถระผู้ใหญ่ที่ทันเห็นหลวงพ่อวัดปากน้ำ ล้วนแล้วแต่ได้ความสุขสำราญด้วยอาหารที่คุณแม่ท้วมทำมาแล้วทั้งสิ้น และยังมีพระเถระที่ออกไปต่างจังหวัดมีตำแหน่งหน้าที่การงานอีกเป็นจำนวนมาก ก็ล้วนแต่ได้ดิบได้ดีมีพื้นฐานไปจากวัดปากน้ำ หรือจากน้ำมือของคุณแม่ท้วมเช่นกัน กล่าวได้ว่า คุณแม่ท้วมจึงทำงานสนับสนุนวัดอยู่เบื้องหลัง เป็นผู้เสริมบารมีหลวงพ่อวัดปากน้ำให้ดีเด่น สามารถสอนธรรมมะได้อย่างสบายใจโดยไม่ต้องคำนึงถึงเรื่องผู้ประกอบอาหาร แม่ครัวเปรียบเสมือนแม่บ้านในวัด คุณแม่ท้วมจึงเป็นแม่บ้านที่หลวงพ่อสดไว้วางใจ และยังอุปการะพระเณรอย่างนี้อีกหลายรูป นอกจากนั้น ยังเสริมอีกว่า หากเราจะพิจารณาดูในประวัติศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็นประวัติศาสตร์ทางโลกหรือทางธรรม "ความสำเร็จของบุรุษที่เราเรียกว่ามหาบุรุษ ย่อมมีสตรีอยู่เบื้องหลังแทบทั้งสิ้น เพราะว่าการปฏิบัติธรรมต้องอาศัยอาหารสัปปายะ ๆ จึงเป็นสิ่งสำคัญ เป็นสิ่งที่ดีและขาดไม่ได้" (*ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ คุณแม่ท้วม หุตานุกรม (ต.ม.)*, 2530, น. 4-5)

โรงครัวเป็นพื้นที่สำคัญของแม่ชี เพื่อสนองนโยบายของเจ้าอาวาส โดยปรุงอาหารให้มีรสชาติดีและมีสีสันน่ารับประทาน สร้างความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับพระทุกระดับ อาหารจึงเป็นสิ่งที่แม่ชีโรงครัวทำให้คนทั้งภายในและนอกวัดรู้จัก ยอมรับ และให้ความสำคัญ คุณแม่ท้วมตั้งใจทำครัว กุลีกุจอ ช่วยเหลือขวนขวายมาตลอด ผูกพันและได้อุทิศชีวิตเพื่อวัดปากน้ำ แม้กระทั่งวัยชราก็ยังถือไม้เท้าเดินท่อม ๆ ตรวจงานทั่ววัด จนอายุ 97 ปี จึงจากวัดปากน้ำไป กิจกรรมการทำอาหารอันเป็นกิจกรรมในชีวิตประจำวัน (The practice of everyday life) ได้แปรเป็น "ต้นทุนทางวัฒนธรรม" ทำให้คนในวัดตั้งแต่เจ้าอาวาสลงมา " เกรงใจหัวหน้าแม่ชีโรงครัว" และยังมีผลต่อสถานภาพของแม่ชีโรงครัวโดยรวมอีกด้วย อาหารจึงเป็นอำนาจ (power) ของแม่ชีโรงครัว ทำให้แม่ชีมีความสำคัญและมีบทบาทสูงมากจนปัจจุบัน

นอกจากคุณแม่ท้วมจะควบคุมให้แม่ชีทำครัวแล้วยังควบคุมรายรับรายจ่ายในวัดอีกด้วย จ่ายค่าอาหารเท่าที่จำเป็นเท่านั้น เงินที่เหลือจากการบริจาคได้เก็บไว้สำรองยามฉุกเฉิน สะสมเงินบริจาคค่าภัตตาหารไว้ ทำบัญชีรายรับรายจ่ายค่าอาหารให้หลวงพ่อสดทราบทุกเดือน

และเสนอให้เก็บเงินบริจาคส่วนหนึ่งไว้เป็นทุนสำรองค่าภัตตาหาร ตั้งเป็นมูลนิธิหลวงพ่อวัดปากน้ำ เงินทุนค่าสำรองภัตตาหารมียอดสะสมเพิ่มขึ้นทุกปี การบริหารสนองนโยบายโรงครัวของหลวงพ่อสดของคุณแม่ท้วมประสบผลสำเร็จ ได้รับการยอมรับในวงการคณะสงฆ์ นโยบายโรงครัวนิยมมากในวัดใหญ่ ๆ ทั่วประเทศ วัดอื่น ๆ ได้นำนโยบายหลวงพ่อสดไปใช้และประสบผลสำเร็จเช่นกัน

โรงครัวปัจจุบัน

วัดปากน้ำให้ความสำคัญกับโรงครัวมาก เนื่องจากเป็นสถานที่ที่ก่อให้เกิดรายได้เข้าวัด ปัจจุบันแม่ชี ธัญญาณี สุดเกษ เป็นหัวหน้าแม่ครัวและหัวหน้าแม่ชี จ่ายค่าอาหารมื้อละ 20,000 บาทเป็นอย่างน้อย เจ้าอาวาสได้ปรับปรุงโรงครัวให้ทันสมัย โดยใช้งบประมาณไม่ต่ำกว่า 7 ล้านบาท มีอุปกรณ์ครบ เช่น เตาแก๊สขนาดใหญ่ 6 เตา ข้างบนมีเครื่องดูดกลิ่นอาหาร กะทะใบบัว เตาหุงข้าวเป็นแสตนเลส เปลี่ยนจากการใช้ฟืนเป็นแก๊ส มีตู้เย็นขนาดใหญ่ไว้เก็บของสด ผลไม้และอาหาร ส่วนภาชนะที่ใช้ใส่อาหาร ใช้สีฟ้าเป็นหลักและมีตราวัดทุกใบ ซึ่งสมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำเป็นผู้พิมพ์ถวาย เป็นสัญลักษณ์ของโรงครัว การใช้ภาชนะประณีตในการจัดอาหารเพื่อให้สมกับเป็นหน้าตาของพระอารามหลวง

ภาพที่ 3.18
ห้องเย็นและเตาหุงข้าว

ห้องเย็นขนาดใหญ่สีขาว ควบคุมความเย็นด้วยระบบคอมพิวเตอร์ มีประตู 2 ชั้น ๆ นอกเก็บ ผัก ผลไม้ ชั้นในเก็บอาหาร เนื้อ ปลา หมู เตาหุงข้าว ภายในวางกระบะสี่เหลี่ยม 5 ชั้นเรียงกัน ข้าวจะสุกดี 4 และหุงครั้งเดียวให้พอทั้งเช้าและเพล

ภาพที่ 3.19

เตาใหญ่ ใช้ประกอบอาหาร

เตาใหญ่ ใช้ประกอบอาหาร เป็นเตาแก๊ส 2 ด้าน ๆ บนติดตั้งเครื่องดูดควัน มีท่อระบายควัน ด้านซ้ายมือไว้ใช้ผัด นึ่ง ทอด โดยใช้กระทะใบบัวขนาดใหญ่ หั่น ปอก พร้อมปรุงลำเลียงผัก หมู อาหารสด ที่หั่นมาแล้วจากบริเวณหน้าโรงครัว แม่ชีที่ปรุงอาหารหน้าเตาใหญ่เรียกว่า แม่ชีหน้าเตา ประมาณ 5-10 รูป บางรูปทำครัวและเรียนมหาวิทยาลัยไปด้วย

ภาพที่ 3.20[1]

รายการอาหารที่จัดหมุนเวียนเปลี่ยนไปทุกวัน เขียนด้วยลายมือหัวหน้าโรงครัว

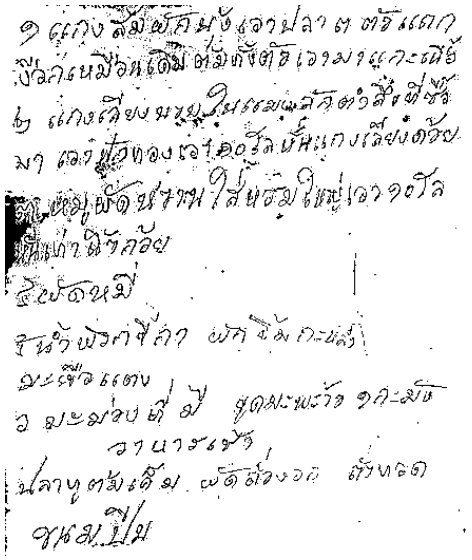

โรงครัวปรุงอาหารตั้งแต่ตี 4 ตามรายการของหัวหน้าโรงครัว โรงครัวแบ่งหน้าที่ออกเป็นแผนก ๆ เช่น แผนกอาหาร อาหารสำรับหนึ่งต่อผู้รับประทาน 4 คน กับข้าว มี ผัด แกง ต้มจืด น้ำพริกผักจิ้ม ของทอด แบ่งหน้าที่แม่ชีโรงครัวออกเป็นหน้าที่ย่อย ๆ ซึ่งจะเป็นหน้าที่ประจำ มีหุงข้าว เรียกว่า แผนกหุงข้าว ส่วนแผนกทั่วไปมีหน้าที่ในการเตรียมอาหาร การทำอาหารคาว ผักสดต้องมีวิธีหั่น ตัดพอคำ และสลับสีด้วย เช่น ผัดผักจะมีแครอทส้ม สลับกับผักสีเขียวและหมู แผนกปรุงอาหาร เรียกว่า แม่ชีหน้าเตา เน้นรสชาติให้อร่อยถูกใจคนส่วนใหญ่ งานหนัก ต้องอยู่กับความร้อน แผนกจัดสำรับ มีหน้าที่ตักและจัดเรียงสำรับอาหารที่แม่ชีหน้าเตาปรุงเสร็จแล้ว แผนกผลไม้ของหวานและขนม ผลไม้แต่ละชนิดจะมีวิธีปอก หั่น ต่างกัน เช่น เงาะ ลำไย ลิ้นจี่ ต้องคว้านเมล็ดออก ไม่ให้ช้ำ ลองกองต้องปอกเปลือกออก แอปเปิ้ล สาลี่ มะละกอ มะม่วงใช้มีดหั่นเป็นชิ้นพอคำ วางเรียงสลับกัน ส่วนมะเฟืองมี 5 กลีบ ผ่าตามขวางจะเป็นดอกไม้ห้ากลีบ แล้วจึงเรียงใส่จาน ตรงกลางจานก็มีพริกเกลือจิ้มน้ำตาล ปิดพลาสติกกันแมลง ขนมชั้น ต้องสลับ 3 สี เขียว แดง ชมพู วุ้น

---

[1] อาหารเพล 1.แกงส้มผักบุ้งเอาปลา 3 ตัวแถกเหงือกเหมือนเดิม 2. แกงเลียงบวบใบแมงลักตำลึงที่ซื้อเอามา เอาฟักทอง 10 โล เป็นแกงเลียงด้วย 3.ผัดหมูหวานใส่หอมใหญ่ เอา 10 โล หั่นเท่านิ้วก้อย 4.ผัดหมี่ 5.น้ำพริกขี้กา ผักจิ้ม กะหล่ำ มะเขือ แตง 6.มะม่วงที่มี ขูดมะพร้าว 1 กะละมัง อาหารเช้า -ปลาทูต้มเค็ม ผัดถั่วงอก ขนมปีบ (ขนมปังปี๊บ)

กาแฟ ตัดออกมาเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าแล้วจึงเรียงเป็นรูปดาวกระจาย ขนมหวานใส่ถ้วยวางในถาดสี่เหลี่ยม 4 ถ้วย ผู้รับประทานนอกจากจะอิ่มท้องแล้วยังอิ่มตาอีกด้วย เพราะรสชาติอร่อยและจัดอย่างประณีต ดังนั้น อาหารที่เสร็จแล้วจะเหมือนกับอาหารตามร้านอาหารหรือโรงแรมชั้นดี

ภาพที่ 3.21

ภาพแผนกเตรียมอาหาร และผลไม้

ภาพที่ 3.22

ภาพแผนกหน้าเตาปรุงอาหารและแผนกตักอาหาร

แผนกจัดสำรับอาหาร หลังจากที่แม่ชีหน้าเตาปรุงอาหารแล้ว จะใส่ภาชนะใบใหญ่ เช่น หม้อขนาดใหญ่ หรือใส่กะละมัง ลำเลียงอาหารที่ปรุงเสร็จแล้วด้วยรถเข็น แม่ชีแผนกจัดสำรับต้องตักอาหารให้ครบทุกสำรับ พร้อมส่งเข้าศาลาสด และส่งตามตึกต่าง ๆ การจัดสำรับอาหารแบ่งแยกตามลำดับความสำคัญของตำแหน่งหน้าที่ในองค์กร ภาชนะที่ใช้ในการจัดสำรับแบ่งออกเป็นหลายประเภท มีสำรับพระผู้ใหญ่ พระธรรมดา สามเณร แม่ชีธรรมกาย แม่ชีโรงครัว นอกจากนั้นยังมีสำรับของผู้ที่มาทำบุญซึ่งรับประทานอาหารหลังจากพระภิกษุสามเณร เป็นหน้าที่ของแม่ชีแต่ไม่เน้นความประณีตมาก

ภาพที่ 3.23

ภาพสำรับอาหาร

สำรับอาหารพระผู้ใหญ่ฉัน 1 รูป

สำรับเช้าพระธรรมดาฉัน 4 รูป

แม่ชีโรงครัวมีค่านิยมและรูปแบบการทำอาหารเฉพาะดังภาพ ส่งผลให้วัดปากน้ำมีอัตลักษณ์แตกต่างจากวัดทั่วไป บทบาทหน้าที่ไม่ใช่แค่การทำและจัดอย่างเดียว แต่ยังประกอบด้วยการเลือกใช้ภาชนะทั้งสำรับคาวหวานอีกด้วย อาทิ การจัดสำรับผลไม้ แบ่งเป็นสำรับทั่วไป พระภิกษุ-สามเณร แม่ชี ฆราวาส ใช้จานพลาสติกตราวัดที่มีทุกขนาด ตั้งแต่ถ้วยขนมไปจนถึงจานเปลขนาดใหญ่ ส่วนภาชนะของสงฆ์จัดแยกตามสมณศักดิ์ เช่น สำรับพระพุทธใช้ภาชนะกระเบื้องสีเดียว สำรับหลวงพ่อสมเด็จเจ้าอาวาส ใช้ภาชนะเบญจรงค์ สำรับพระผู้ใหญ่ใช้กระเบื้อง การจัดอาหารก็จัดประณีตต่างกัน ผลไม้ก็จะผสมกันหลาย ๆ ชนิด เป็นต้น

ภาพที่ 3.24

ภาพผลไม้ถวายพระ

ผลไม้ถวายพระพุทธ

ผลไม้เจ้าอาวาส

ผลไม้พระผู้ใหญ่

ภาพผลไม้สำหรับพระภิกษุ

ภาพผลไม้แม่ชีธรรมกาย

ภาพผลไม้แม่ชีโรงครัว

ภาพที่ 3.25

ภาพสำรับสำหรับผู้มาทำบุญ

หลังจากอาหารถูกลำเลียงกลับเข้าโรงครัวแล้ว ก็เป็นหน้าที่ของแม่ชีแผนกถ่ายสำรับอาหาร อาหารที่เหลือถูกลำเลียงไปเก็บไว้ในตู้เย็นขนาดใหญ่ หรือให้กับคนงานก่อสร้างในวัด เก็บล้างภาชนะด้านหลังคลองแล้วคว่ำไว้ แยกออกเป็นประเภท หลังจากผึ่งจนแห้ง ก็ลำเลียงใส่ตู้ติดผนังเพื่อใช้ในวันรุ่งขึ้น

ภาพที่ 3.26

แผนกล้างภาชนะ เก็บจานและภาชนะเข้าตู้

แม่ชีแผนกศาลา

ภาพที่ 3.27

ภาพ แม่ชีศาลาส่งสำรับอาหารสมัยหลวงพ่อสด

ที่มา: โดย คณะนวกะวัดปากน้ำ (ผู้จัดทำ), 2547, *ชีวประวัติพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) หลวงพ่อวัดปากน้ำ*.

ภาพที่ 3.28

ภาพแม่ชีศาลาปัจจุบัน

นอกจากแม่ชีโรงครัวจำนวนกว่าร้อยรูป ภายในวัดยังแบ่งแม่ชีอีกแผนกหนึ่งมีหน้าที่คอยดูแลความสะอาดเรียบร้อยในศาลาฉันอาหารเรียกว่า แม่ชีศาลา กิจวัตรประจำวัน หลังจากสวดมนตร์เช้า 1 ชั่วโมง ต้องตั้งน้ำดื่ม แก้วน้ำ กระโถน จานข้าว และปูผ้ารองสำรับอาหารพระภิกษุสามเณร

ภาพที่ 3.29

ภาพด้านหน้าศาลาสด มีประตูปิด-เปิด ด้านในจัดบริการน้ำดื่มและวางสำรับ

แม่ชี ศรีปรุง อุบลนุช บวชในสมัยหลวงพ่อสด ตั้งแต่ พ.ศ. 2495 กล่าวถึงแม่ชีแผนกศาลาสมัยนั้นว่า มีหน้าที่จัดหาน้ำดื่ม น้ำที่ใช้ในวัดอาศัยน้ำในคลองภาษีเจริญเพราะยังไม่มีน้ำประปา เวลาตักน้ำต้องรอให้เรือที่วิ่งไปมาในคลองภาษีเจริญหยุดก่อน เรือหยุดวิ่งประมาณตี 1-2 น้ำจึงจะใส ถ้าตักตอนมีเรือวิ่งน้ำจะขุ่นมาก มีตะกอนเยอะ ใช้ดื่มไม่ได้ การตักน้ำต้องหิ้วน้ำจากคลองทีละถัง ต้องยืนเข้าแถวตักน้ำจากคลองภาษีเจริญเก็บในแท็งก์ใบใหญ่แล้วแกว่งสารส้มให้ตกตะกอน เนื่องจากคนในวัดมีจำนวนมาก ไม่กี่วันน้ำก็หมด สองสามวันแม่ชีก็ต้องตักน้ำใหม่อีก ตักจนมือด้านไปหมด ลูกของลุงมาเยี่ยมที่วัดบอกว่าให้สึกเถอะทำงานที่วัดเหนื่อยกว่าทำนาอีก ให้กลับไปทำนาที่บ้านดีกว่า. . . แต่ใจศรัทธา หลวงพ่อสดสอนว่า งานครัวเหนื่อยกายเพราะใช้แรงมากแต่ก็เป็นบุญใหญ่ การทำครัวเปรียบเสมือนกับตักบาตรพระ แม่ชีโรงครัวจึงได้บุญมากเพราะสนับสนุนให้คนทั้งในวัดและผู้มาทำบุญให้มีอาหารรับประทานเพื่อสามารถปฏิบัติธรรมได้ โดยนัยนี้การจัดเตรียมสถานที่ในโรงฉันของแม่ชีประจำศาลาก็ได้บุญมากเช่นกัน

หลังจากที่แม่ชีโรงครัวจัดสำรับแล้ว แม่ชีศาลามีหน้าที่ส่งสำรับอาหาร ข้าว ของหวาน และผลไม้เข้าศาลาสด เรียกว่า “เดินสำรับ” หัวหน้าแม่ชีจะได้รับแจ้งจำนวนสำรับอาหารจากพระที่แผนกประชาสัมพันธ์ว่าวันนี้มีสำรับเท่าไหร่ ประกอบด้วย พระกี่สำรับ เณร แม่ชี จากนั้น โรงครัวก็จะทำตามสำรับที่สั่ง ส่วนอาหารพระผู้ใหญ่และพระอาพาธจะถูกส่งไปตามตึก การส่งอาหารพระผู้ใหญ่เรียกว่า “ส่งสำรับ” แต่ละหน้าที่จะทำงานประสานกันโดยเน้นความพิถีพิถันและความประณีต ไม่ให้เกิดความผิดพลาด หลังจากข้าวสุกแล้วแม่ชีศาลาจะตักใส่โถอะลูมิเนียม วิธีการส่งโถข้าว คือยืนเรียงแถวนับหนึ่งเป็นแถวยาวประมาณ 30 รูปหรือหันหน้าตรงกันแล้วส่งต่อ ๆ กันเข้าไปในศาลาฉันซึ่งเป็นการประหยัดเวลา หลังจากนั้นแม่ชีศาลา ก็ส่งสำรับอาหารเหมือนกับการส่งโถข้าว ปัจจุบันได้เปลี่ยนภาชนะใส่ข้าวให้ประณีตขึ้น โดยแบ่งเป็นกระติกหูหิ้วพลาสติกปิดฝาเพื่อให้

ข้าวร้อนตลอดเวลา สำหรับพระภิกษุสามเณร ส่วนแม่ชีและผู้มาทำบุญตักข้าวใส่โถอะลูมิเนียม กระติกข้าวและสำรับอาหารต้องส่งเข้าศาลาฉันก่อนอรุณขึ้น เจ้าอาวาส พระภิกษุสามเณรฉันภัตตาหารที่โรงฉันพร้อม พระภิกษุสามเณรจะต้องครองผ้าเรียบร้อยมายืนรวมกันที่บริเวณโบสถ์ เวลาประมาณ 5.45 น. หลวงพ่อสดวางหลักให้พระภิกษุสามเณรมีความพร้อมเพรียง เป็นระเบียบเรียบร้อยสวยงาม เพื่อให้เจ้าภาพเกิดความศรัทธา พระภิกษุประจำศาลาให้สัญญาณ เดินเรียงเป็นแถวยาวจากโบสถ์มาโรงฉันโดยถือช้อน ส้อมมา 1 คู่ “พออรุณขึ้นก็เริ่มฉันพร้อมกันทั้งวัด” ใช้เวลาประมาณครึ่งชั่วโมง

ภาพที่ 3.30

ภาพพระภิกษุสามเณรเดินแถวเข้าศาลาฉันภัตตาหาร

ที่มา: โดย สมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ (ผู้รวบรวม), ม.ป.ป., *ตรีธาเล่าเรื่องหลวงพ่อวัดปากน้ำ*, พิมพ์ครั้งที่ 4, น. 227.

หลังจากพระภิกษุสามเณรฉันภัตตาหารแล้วจะสวด ยถา สัพพีฯ ให้พรเจ้าภาพเป็นภาษาบาลีทุกครั้ง เดินเรียงแถวออกจากศาลาฉันอย่างเป็นระเบียบ แผนกศาลาก็จะซักผ้าปูโต๊ะ ล้างกระโถน แก้วน้ำ จาน เสร็จงานประมาณ 7.30 น. จึงแยกไปทำกิจส่วนตัว จนเวลา 9.00-9.30 น. จึงทำรอบเพล จัดสำรับให้เจ้าภาพ สำรับมีอาหารพร้อมอุปกรณ์ คือ มีจาน 5 ใบ ช้อน 10 คัน เมื่อพระฉันแล้วจึงส่งสำรับเจ้าภาพเข้าศาลา อำนวยความสะดวกแก่เจ้าภาพผู้มาทำบุญ ถ้าหากเป็นวันหยุดเสาร์ อาทิตย์ หรือนักขัตฤกษ์ต้องเตรียมสำรับอาหารเพิ่มขึ้นอีก โดยนับจำนวนคนในศาลาแล้วจึงจัดเตรียมสำรับ บางครั้งต้องจัดเพิ่มถึง 100 สำรับ ต้องเตรียมอย่างรวดเร็วเนื่องจากในแต่ละวันเจ้าภาพมีจำนวนไม่แน่นอน และเก็บกวาดทำความสะอาดศาลา

ภาพที่ 3.31

ภาพแม่ชีศาลาล้างแก้วน้ำ หม้อข้าว กระโถน และจานข้าวภิกษุสามเณรหลังศาลาสด

เนื่องจากงานครัวเลอะเทอะ ผ้าถุงสีขาวสกปรกง่าย ในสมัยนั้นยังไม่เน้นความสวยงาม แม่ชีในสมัยหลวงพ่อจึงนิยมนุ่งผ้าถุงสีดำ แต่เวลาที่จะออกจากโรงครัวไปซื้อของใช้จะนุ่งผ้าถุงสีขาวทับข้างนอก บางคนนุ่งผ้าไม่เรียบร้อย ผ้าถุงสีดำที่อยู่ชั้นในแลบออกมาให้เห็น พอหลวงพ่อสดเห็นเข้าก็จะเรียก “ไอ้ซะละเปาไส้ดำ” แต่หลังจากหลวงพ่อสดมรณภาพ เจ้าอาวาสปัจจุบันสั่งแม่ชีใช้ผ้านุ่งสีขาวเท่านั้นเพื่อความสวยงามและเป็นระเบียบ เรียบร้อย ทางวัดจัดระเบียบการแต่งกายให้แม่ชีทำงานสะดวก ได้แจกผ้ากันเปื้อนสีน้ำเงินให้กับแม่ชีโรงครัวและศาลาเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย

สถานที่รับประทานอาหาร

องค์กรวัดจัดสถานที่สำหรับฉันอาหารของแม่ชีแตกต่างจากสงฆ์ ส่วนใหญ่ฉันอาหารภายในโรงครัว แบ่งสำรับออกเป็น สำรับแม่ชีธรรมกายและสำรับแม่ชีทั่วไป คือแม่ชีโรงครัวและศาลา จะเห็นการแบ่งแยกประเภทของแม่ชี แสดงถึงสถานภาพภายในวัดอย่างชัดเจน

ภาพที่ 3.32

ภาพสำรับแม่ชี

สำรับแม่ชีธรรมกายโต๊ะกลม

สำรับแม่ชีโรงครัว

แม่ชีนักเรียน

หลวงพ่อสดนอกจากจะให้แม่ชีปฏิบัติธรรมวิชชาธรรมกายแล้วยังส่งเสริมให้แม่ชีมีการศึกษาปริยัติธรรมอีกด้วย แม่ชีได้รับอนุญาตให้ศึกษาภาษาบาลีและธรรมศึกษาร่วมกับพระภิกษุ แต่อย่างไรก็ตาม นโยบายวัดเน้นงานครัวและศาลา แม่ชีจึงต้องช่วยงานวัด พร้อมทั้ง “จัดแบ่งเวลา” จากงานครัวและศาลา ส่วนการศึกษาอภิธรรม หรือปริยัติสามัญที่โรงเรียนและมหาวิทยาลัย ต้องเดินทางไปศึกษานอกวัด เรียกว่า แม่ชีนักเรียน ซึ่งก็คือแม่ชีโรงครัวศาลานั่นเอง แต่สวมบทบาทนักเรียนคู่กับงานวัด ทั้งนี้เพราะนโยบายวัดให้ความสำคัญกับบทบาทหน้าที่ของการเป็นแม่ครัวและศาลามากกว่าบทบาทนักเรียน ดังนั้น แม่ชีต้องทำงานหน้าที่ประจำให้เสร็จแล้วจึงได้รับอนุญาตให้ไปเรียน และตกลงกันเป็นกรณีแล้วแต่ดุลยพินิจของหัวหน้าแม่ชี

การเรียนธรรมศึกษาของแม่ชี แยกต่างหากจากพระภิกษุสามเณร แม่ชีไม่ต้องเรียนวินัยเหมือนพระภิกษุ ทางวัดจัดเวลาให้เรียนธรรมศึกษาหลังจากงานครัวและศาลาในเวลาบ่ายระหว่าง 13.00-15.00 น. หลังจากนั้น สวดมนต์ทำวัตรเย็นที่ศาลาฉันอาหารสด ส่วนการเรียนบาลีเรียนพร้อมกับพระภิกษุสามเณร ช่วงเช้าเวลา 8.00-10.00 น. ช่วงเย็นเวลา 18.00-20.00 น. นอกจากนั้นยังเรียนปริยัติสามัญได้ด้วย ปัจจุบันแม่ชีนิยมเรียนทั้งบาลีและปริยัติสามัญระดับมหาวิทยาลัยมากขึ้นเรื่อย ๆ การเรียนปริยัติธรรมและปริยัติสามัญที่โรงเรียน มหาวิทยาลัย เป็นการเพิ่มสถานภาพของแม่ชีโรงครัวและศาลาให้เป็นผู้มีการศึกษา เพราะเป็นการ “บวชเรียน” แม่ชีนักเรียนจึงมีอัตลักษณ์สอดคล้องกับองค์กร ในด้านการมุ่งเน้นปริยัติธรรม แต่อย่างไรก็ตาม บทบาทและจำนวนแม่ชีนักเรียนก็มีน้อยที่สุดในจำนวนแม่ชีทั้ง 3 ประเภทที่กล่าวมา

ภาพที่ 3.33

ภาพแม่ชีเรียนธรรมและบาลีร่วมกับสงฆ์ที่โรงเรียนภาวนานุสนธิ์

ภาพที่ 3.34

ภาพแม่ชีสวดมนตร์เย็นที่ศาลาสด

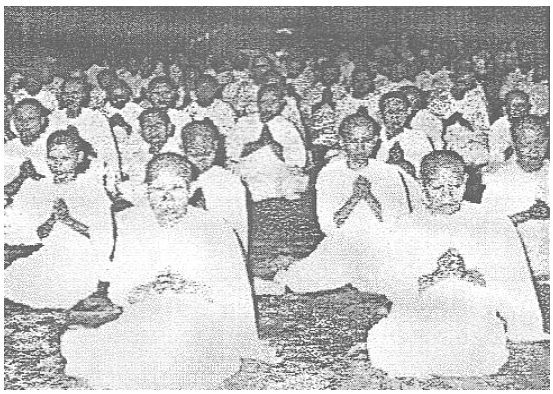

ที่มา: โดย ยุพิน ดวงจันทร์, 2542,*สตรีกับการบวชในพระพุทธศาสนา: ศึกษาเปรียบเทียบสถานภาพและทัศนะของแม่ชีวัดปากน้ำภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร และสำนักปฏิบัติธรรมแดนมหามงคล กาญจนบุรี*, น. 206.

ในกรณีแม่ชีที่ศึกษาปริยัติสามัญ ในประเด็นสตรีศึกษา ดิฉันเห็นว่า แม่ชีมีข้อจำกัดทางด้านปัจจัยในการศึกษา ไม่ได้รับปัจจัยในการเรียนปริยัติสามัญในระดับมหาวิทยาลัย ซึ่งต่างจากพระภิกษุสามเณรได้รับปัจจัยสนับสนุนสม่ำเสมอ เช่น ได้รับนิมนต์ไปสวดศพ สวดมนต์ ทำบุญบ้าน งานเทศกาล ฉันเพล เพราะฝ่ายสงฆ์มีหน้าที่หลักในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา จำนวนปัจจัยเหล่านี้ทำให้พระภิกษุสามเณรไม่ลำบาก หากต้องการศึกษาปริยัติสามัญซึ่งเป็นการศึกษาทางโลก

เช่น มหาวิทยาลัยสงฆ์ ก็สามารถศึกษาปริญญาตรี โท เอก ได้ ในขณะที่แม่ชีจะไม่ค่อยได้รับการสนับสนุนทั้งทางวัดและจากญาติโยมทั่วไป แม่ชีอาจได้รับจากญาติเท่านั้น การเรียนมีข้อจำกัดสูง ทำให้เกิดความแตกต่างอย่างชัดเจน ทั้งด้านความเป็นอยู่ โอกาสทางการศึกษา และการยอมรับจากสังคม ทั้ง ๆ ที่การบวชของพระภิกษุสงฆ์กับแม่ชีจะคล้ายคลึงกัน คือ สามเณร เรียนจบระดับประถม แม่ชีก็เช่นเดียวกัน แต่โอกาสในการพัฒนาทั้งทางการศึกษา ทั้งทางโลกและทางธรรมจะต่างกันมาก เนื่องจากค่านิยมของสังคม รวมทั้งคณะสงฆ์คิดว่าแม่ชีไม่สำคัญเทียบเท่ากับสงฆ์ ดังนั้น แม่ชีนักเรียนในฐานะที่เป็นหนึ่งในบริษัทสี่จึงเป็นหนทางที่ยากลำบาก ต้องต่อสู้ และฝ่าฝันอุปสรรคจากรอบด้านเป็นอย่างมาก

ค่านิยมร่วมที่เป็นวัฒนธรรมในองค์กร

สังคมมนุษย์จำเป็นต้องมีบรรทัดฐานเป็นตัวกำหนดแบบแผนเชิงพฤติกรรม ซึ่งสมาชิกของสังคมจะต้องมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ เป็นจำนวนมาก มีความจำเป็นที่จะต้องตัดสินใจต่อการกระทำสิ่งต่าง ๆ เพื่อเป็นแนวทางในการประพฤติ ปฏิบัติ รูปแบบความคิดในการประเมินสิ่งต่าง ๆ ของสมาชิกในสังคมเป็นค่านิยมของสังคมนั้น ๆ ซึ่งหมายถึง รูปแบบความคิดของสมาชิกในสังคมที่จะพิจารณาตัดสินและประเมินว่าสิ่งใดมีคุณค่า มีประโยชน์ พึงปรารถนา ถูกต้อง เหมาะสม ดีงาม ควรที่จะยึดถือและประพฤติปฏิบัติ ค่านิยมเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการจัดระเบียบสังคมมนุษย์คือ ค่านิยมทางสังคม (Social Value) ซึ่งหมายถึง รูปแบบความคิดที่สมาชิกส่วนใหญ่ตัดสินและประเมินว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า มีประโยชน์ พึงปรารถนา ถูกต้อง เหมาะสม ดีงาม ควรแก่การประพฤติปฏิบัติร่วมกัน ค่านิยมทางสังคมเกิดจากการที่สมาชิกในสังคม ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ถ่ายทอดความคิดเห็นระหว่างกัน เกิดรูปแบบที่สอดคล้องในแนวทางเดียวกัน ค่านิยมเป็นสิ่งที่บุคคลสนใจ ยึดถือปฏิบัติเพราะเห็นว่าเป็นประโยชน์แก่ตน ประพฤติและยอมรับจนเป็นความเชื่อ หรือความรู้สึกนึกคิดของตนเอง เมื่อบุคคลประสบกับการเลือกหรือเผชิญกับเหตุการณ์ และต้องตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็จะนำค่านิยมมาประกอบการตัดสินใจทุกครั้ง ดังนั้น ค่านิยมจึงเป็นเสมือนพื้นฐานแห่งการประพฤติปฏิบัติของบุคคล หล่อหลอมเป็นบุคลิกภาพของบุคคลจนกลายเป็นลักษณะเฉพาะ วัดปากน้ำมีค่านิยมร่วมหลายอย่างเป็นวัฒนธรรมที่สงฆ์และแม่ชียึดถือจนกลายเป็นวัฒนธรรมองค์กร (Organization Culture) (วัฒนธรรมองค์กร, 2552) ที่สำคัญมี 2 ประการ คือ

1. ระบบพึ่งพา ระบบพึ่งพาเป็นสิ่งจำเป็นและขาดไม่ได้ในสังคมทุกประเภท สังคมนักบวชก็มีแตกต่างกันหลายรูปแบบ การพึ่งพาภายในวัดอาจมีหลายทาง ทั้งจากสงฆ์และจากแม่ชี

ด้วยกันเอง ทั้งนี้เนื่องจากแม่ชีจำเป็นต้องพึ่งพาสงฆ์ในชั้นแรก โดยโครงสร้างต้องอาศัยสงฆ์เรื่องที่อยู่อาศัย อาหาร การศึกษาเล่าเรียน โดยเฉพาะการศึกษาพระปริยัติธรรม คือ ธรรมศึกษาและบาลีจากพระสงฆ์ การปฏิบัติศาสนกิจทั้งในและนอกองค์กรร่วมกับสงฆ์ เช่น การทำงานสาธารณชนที่วัดต่าง ๆ หรือที่สถาบันแม่ชีไทย เป็นต้น แม่ชีต้องขอคำแนะนำปรึกษาจากสมเด็จเจ้าอาวาส นอกจากขอคำแนะนำปรึกษาแล้วยังอาศัยปัจจัยสนับสนุนจากสงฆ์อีกด้วย

นอกจากแม่ชีจะอาศัยพระสงฆ์แล้ว ยังต้องพึ่งพาระหว่างแม่ชีด้วยกันอีกด้วย จากการที่ต้องทำงานร่วมกันระหว่างแม่ชีธรรมกายภายในโรงงาน การทำงานสาธารณชนที่สถาบันแม่ชีไทย หรือที่วัดต่าง ๆ ทั้งในและต่างประเทศ แม่ชีโรงครัว และศาลา ก็เช่นเดียวกัน ในกรณีการเจ็บป่วยแม่ชีบางรูปอาจขอพึ่งปัจจัยจากพระสงฆ์ ในทางกลับกัน พระสงฆ์ที่อายุพรรษาน้อยก็อาจพึ่งปัจจัยจากแม่ชีอาวุโสที่มีปัจจัยมาก หรือจากเพื่อนทั้งสงฆ์และแม่ชีด้วยกัน ช่วยเหลือเกื้อกูล ดูแลในยามเจ็บป่วย เป็นต้น ระบบพึ่งพาเป็นสิ่งที่จำเป็นในองค์กรเพื่อความอยู่รอดของแม่ชี และเพื่อความอยู่ได้อย่างดีในองค์กรอีกด้วย

2. ระบบอุปถัมภ์ การสนับสนุนปัจจัยเรื่องปัจจัยเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างแม่ชีกับพระสงฆ์ และระหว่างแม่ชีที่มีปัจจัยกับไม่มีปัจจัย ทำให้มองเห็นความสัมพันธ์ในแนวดิ่งระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้ถูกอุปถัมภ์ อาทิ แม่ชีโรงครัวบางรูปอาจได้รับการอุปถัมภ์การศึกษาเป็นกรณีพิเศษจากหัวหน้าแม่ชี ช่วยเหลือค่าเล่าเรียนปริยัติสามัญในประเทศจนจบปริญญาโท หรือช่วยเหลือการศึกษาในระดับปริญญาเอกที่ต่างประเทศ แม่ชีโรงครัวบางรูปได้รับการสนับสนุนให้เรียนปริญญาโท 2 มหาวิทยาลัย ทั้งนี้เนื่องจากเป็นแม่ชีโรงครัวซึ่งเป็นแรงงานสำคัญ รับผิดชอบสูงช่วยงานครัวโดยทำอาหารหน้าเตาใหญ่ซึ่งเป็นงานหนักทุกวัน การสนับสนุนปัจจัยจากหัวหน้าแม่ชีเป็นกรณีพิเศษถือเป็นเรื่อง “น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า มนุษย์ต้องพึ่งพาอาศัยกัน” แม่ชีก็เช่นเดียวกัน แม้ว่าแม่ชีโรงครัวรูปนั้นจะลาสิกขาเป็นฆราวาสแล้วก็ยังสามารถพักอยู่โรงครัวร่วมกับแม่ชีได้ อีกทั้งยังเรียนปริยัติสามัญในมหาวิทยาลัยพร้อมกับช่วยทำครัว อาศัยปัจจัยจากหัวหน้าแม่ชี ที่อยู่และอาหารจากวัด โดยไม่ต้องอาศัยเงินสนับสนุนจากทางบ้าน หลังจบการศึกษาแล้วค่อยออกจากวัดไปทำงาน ส่วนแม่ชีบางรูปไม่ได้รับการสนับสนุนจากหัวหน้าแม่ชี แต่อาจได้รับการอุปถัมภ์การศึกษาจากแม่ชีด้วยกันเอง เช่น แม่ชีโรงครัวอาวุโสที่มีฐานะดี ช่วยเหลือแม่ชีที่มีฐานะยากจนซึ่งเป็นแม่ชีรุ่นน้องที่เป็นเพื่อนร่วมห้องภายในโรงครัว จ่ายค่าเล่าเรียนจบปริญญาตรี หรือแม่ชีศาลาที่มีฐานะดีอาจสนับสนุนแม่ชีนักเรียน ช่วยเหลือจ่ายค่าลงทะเบียนที่มหาวิทยาลัยด้วยความสนิทสนมเอ็นดูฉันท์ลูกหลานก็ได้

ระบบอุปถัมภ์มีข้อดีในแง่ที่ว่า หากผู้หญิงตั้งใจมาบวชเป็นแม่ชีเพื่ออาศัยวัดเป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียน อาศัยความเอ็นดูจากผู้ที่มีอาวุโสหรือผู้มีอำนาจ หรือบวชโดยผ่านความสัมพันธ์เชิง

เครือญาติ ได้รับการสนับสนุนจากญาติที่บวชเป็นพระสงฆ์หรือแม่ชี ทำให้แม่ชีบางรูปแม้ว่าจะไม่มีสถานภาพที่ดีมาก่อน ก่อนบวชได้รับการศึกษาน้อย ก็สามารถเปลี่ยนแปลงสถานภาพเป็นผู้ที่มีการศึกษาได้ไม่แตกต่างไปจากสงฆ์

นอกจากนั้น ภายในวัดปากน้ำยังมีระบบบริจาคซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญในองค์กร เนื่องจากวัดปากน้ำเป็นพระอารามหลวงขนาดใหญ่ที่มีโครงการเกิดขึ้นในวัดจำนวนมาก ซึ่งวัดจะเผยแพร่โครงการเหล่านี้ผ่าน 2 แผนก คือ

1. แผนกประชาสัมพันธ์ วัดปากน้ำมีรายละเอียดการรับบริจาคต่าง ๆ เช่น การบริจาคทำบุญถวายภัตตาหารเลี้ยงพระ ค่าน้ำปานะที่หอเจริญวิปัสสนา น้ำประปา ไฟฟ้า การบูรณะปฏิสังขรณ์ ก่อสร้างเสนาสนะ การหล่อพระและรูปเหมือนหลวงพ่อวัดปากน้ำ จัดหาเจ้าภาพหล่อพระพุทธรูปและรูปเหมือนหลวงพ่อวัดปากน้ำแจกไปยังวัดอื่น ๆ ทั้งในและต่างประเทศ บริจาคปล่อยโค-กระบือ ร่วมกับสมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ เป็นต้น การบริจาคในโครงการต่าง ๆ เหล่านี้เป็นรายได้หลักสนับสนุนให้พระศาสนาดำรงได้อย่างมั่นคง

2. แผนกบริการทั่วไป อาทิ การสวดพระอภิธรรม เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้หลวงพ่อสดและญาติที่เสียชีวิตไปแล้ว ทำบุญในเทศกาลวันสำคัญ ซึ่งทางวัดได้นำดอกผลจากเงินบริจาคมาใช้จ่ายเป็นค่าภัตตาหาร บำรุงการศึกษา ธรรมกาย บูรณปฏิสังขรณ์ ก่อสร้าง สาธารณกุศลโดยไม่เกี่ยวข้องกับการเมือง การบริจาคทุนตั้งมูลนิธิ ผู้บริจาคสามารถตั้งทุนในนามตนเอง ญาติ หรือเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ผู้ที่เสียชีวิตไปแล้ว ผู้บริจาคมีอุดมการณ์เรื่องบุญนิยมแตกต่างกัน

การบริจาคในองค์กรแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. การบริจาคทั่วไป เช่น การบริจาคค่าน้ำ ค่าไฟ ค่าภัตตาหาร ประจำเดือน สงฆ์และแม่ชีส่วนใหญ่จะตระหนักว่าเจ้าอาวาสรับผิดชอบภาระค่าใช้จ่ายทั้งหมด จึงบริจาคทำบุญประจำเดือนให้วัดตามกำลังปัจจัย แล้วแต่ศรัทธาของแต่ละรูปซึ่งทางวัดไม่ได้เรียกร้อง จะไม่บริจาคก็ได้เพราะว่าสงฆ์และแม่ชีก็มีหน้าที่ทำงานสนับสนุนวัดอยู่แล้ว ถือว่าทำประโยชน์ให้องค์กร แต่สงฆ์หรือแม่ชีบางรูปอาจถวายภัตตาหารเป็นประจำทุกวัน บริจาคปัจจัยตั้งแต่ 10 บาทขึ้นไปจนถึงพันบาท หลวงพ่อสดมักกล่าวยกย่องผู้บริจาคถวายค่าภัตตาหารให้เป็น “ทานบดี” คือผู้เป็นใหญ่แห่งทาน การบริจาคแบบนี้ เรียกว่า การบริจาคประจำวัน (เดือน) นอกจากการบริจาคทั่วไปก็ยังมีการบริจาคในวันสำคัญอีกด้วย เช่น การบริจาคในวันเกิด โดยเป็นเจ้าภาพเลี้ยงภัตตาหารทั้งวัด เป็นต้น ซึ่งอาจเป็นเงินหลายหมื่นบาทเพิ่มเติม ตามความศรัทธาและฐานะของผู้บริจาค

2. การบริจาคโครงการต่าง ๆ ของวัด นอกจากจะบริจาคเป็นค่าภัตตาหาร ค่าน้ำ ค่าไฟซึ่งเป็นการบริจาคทั่วไปแล้ว ยังนิยมการบริจาคเพื่อสนับสนุนในโครงการสำคัญ ๆ ของวัดอีกด้วย เช่น การบริจาคตั้งทุนมูลนิธิถวายหลวงพ่อสด หรือบริจาคโครงการสร้างมหารัชมงคลเจดีย์ ผู้บริจาคอาจบริจาคจำนวนมากถึงครั้งละหมื่นหรือแสนบาท การบริจาคโครงการสำคัญของวัดเป็นสิ่งที่บ่งบอก

ถึงฐานะทางครอบครัวหรือสถานภาพในวัดของสงฆ์หรือแม่ชีรูปนั้น ๆ แม่ชีที่บริจาคในโครงการเหล่านี้จะมีสถานภาพในวัดสูง ได้รับความยอมรับมากกว่าแม่ชีโรงครัวหรือศาลาที่ทำงานวัดเพียงอย่างเดียว สงฆ์และแม่ชีด้วยกันจะให้ความเคารพแม่ชีรูปนั้นเป็นกรณีพิเศษว่าเป็นผู้สนับสนุนและอุปภัมภ์โครงการของวัด ถึงแม้ว่าจะไม่ได้เป็นแม่ชีธรรมกายแต่ก็มีสถานภาพสูงกว่าแม่ชีโรงครัวและศาลาด้วยกันเอง

3. การบริจาคโครงการของสำนักในวัด นอกจากจะมีการโครงการของวัดแล้วยังมีโครงการของแม่ชีและสำนักแม่ชีสาขาวัดปากน้ำอีกด้วย เช่น โครงการก่อสร้างอาคารรัตนปราสาทเพื่อเป็นสถานที่ประชุมแม่ชีไทยในอนาคต ที่สถาบันแม่ชีไทย วัดบวรนิเวศน์วิหาร ดำเนินงานโดยแม่ชีรัมภา โพธิ์คำฉาย รองหัวหน้าแม่ชีธรรมกาย โครงการศูนย์พระพุทธศาสนาวันอาทิตย์สวนแก้วของแม่ชีธรรมกาย โดยอาจารย์แม่ชีหวานใจ ชูกร ที่ อ.จอมบึง จ.ราชบุรี โครงการสนับสนุนมหาปชาบดีเถรีวิทยาลัย มหาวิทยาลัยแห่งแรกของแม่ชี สังกัดมหามกุฏราชวิทยาลัย อ.ปากช่อง จ.นครราชสีมา ดำเนินงานโดยอาจารย์แม่ชียุพิน ดวงจันทร์ เพื่อสนับสนุนให้แม่ชีไทยให้มีความรู้ระดับปริญญาตรี เป็นต้น ซึ่งโครงการเหล่านี้เป็นโครงการของแม่ชีที่สืบทอดเจตนารมณ์ของหลวงพ่อสดโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสงเคราะห์สาธารณชน

องค์กรวัดปากน้ำริเริ่มโครงการโดยมุ่งสาธารณประโยชน์ เป็นโครงการที่สำคัญทั้งในและนอกวัด แต่ละโครงการต้องการเงินบริจาคจำนวนมากกว่า 300 ล้านบาท โครงการบริจาคของสำนักในวัดปากน้ำมักจะได้รับการสนับสนุนจากเจ้าอาวาส พระสงฆ์ หัวหน้าแม่ชี รองหัวหน้าแม่ชี แม่ชีก่อน เพราะมีค่านิยมร่วมในองค์กรที่ยึดถือหลักการสนับสนุนโครงการสงเคราะห์สาธารณชน ส่งผลทำให้แต่ละโครงการได้รับความเชื่อถือ การสนับสนุนจากสานุศิษย์วัดปากน้ำทั้งในและต่างประเทศ และจากบุคคลทั่วไปต่างพากันมาบริจาคเพราะศรัทธาในหลวงพ่อสดและโครงการของวัด จนสามารถทำงานประสบผลสำเร็จในที่สุด

การสร้างสายสัมพันธ์ผ่านเครือญาติระหว่างแม่ชี

แม่ชีมาจากหลากหลายครอบครัว อายุ อาชีพ การศึกษา อีกทั้งยังมีทัศนคติแตกต่างกันและมีจำนวนมากกว่า 100 รูป เมื่อบวชแล้วต้องอาศัยอยู่ภายใต้องค์กรที่ทำงานร่วมกัน ต้องมีหน้าที่ประจำ ความสัมพันธ์กันนอกจากความมีน้ำใจ เอื้อเฟื้อ ช่วยเหลือ เอาใจใส่ธุระผู้อื่นแล้ว แม่ชีมักจะสร้างความสัมพันธ์แบบครอบครัวภายในชุมชนแม่ชี แม่ชีผู้น้อยต้องอาศัยคำพูด โดยการอ้างความสัมพันธ์ในครอบครัว เช่น เรียกแม่ชีสูงอายุว่า ยาย ป้า น้า หรือ พี่ เพื่อลดทอนความแปลกหน้าสำหรับผู้มาอยู่ใหม่ ปรับเปลี่ยนความแปลกหน้าเป็นความคุ้นเคย เช่น กรณีของแม่ชีอายุน้อยจะ

เรียกหัวหน้าแม่ชีว่า คุณยาย เรียกแม่ชีอื่น ๆ ว่า ป้า น้า แม่หรือพี่บ้าง เพื่อขจัดความแปลกหน้า ทำให้สามารถปรับตัวอย่างรวดเร็ว การสร้างสายสัมพันธ์ผ่านเครือญาติระหว่างแม่ชี ทำให้เกิดความสนิทสนมฉันคนในครอบครัวเดียวกัน ลดปัญหาการทะเลาะวิวาทและเป็นที่รักใคร่เอ็นดูของผู้ใหญ่ เป็นวิธีการปรับตัวเข้ากับองค์กร ทำให้แม่ชีสามารถทำงานด้วยกันได้อย่างราบรื่น ปราศจากปัญหา

ความสัมพันธ์ระหว่างแม่ชี

เป็นที่ทราบกันดีว่า หลวงพ่อสดแบ่งแม่ชีออกเป็น 3 ประเภท คือ แม่ชีธรรมกาย แม่ชีโรงครัวและแม่ชีศาลา โดยจัดที่พักแตกต่างกันตามหน้าที่ เนื่องจากแม่ชีไม่ใช่นักบวช อีกทั้งยังมีจำนวนมาก การจัดที่พักของแม่ชีวัดปากน้ำไม่ต้องอาศัยหลักพระวินัยที่ต้องพักเพียงรูปเดียวดังสงฆ์ หากพักห้องละมากกว่า 1 รูป จะต้องอาบัติ แม่ชีที่บวชสมัยหลวงพ่อสด เริ่มแรกยังมีจำนวนไม่มากนัก หลวงพ่ออนุญาตให้เลือกสถานที่ปลูกกุฏิอยู่ตามความพอใจ ต่อมาแม่ชีมีจำนวนมากขึ้น บางพรรษามากถึง 400 รูป ไม่สามารถทำได้เพราะพื้นที่วัดมีจำนวนจำกัด หลวงพ่อสดจึงจัดให้แม่ชีธรรมกายพักที่โรงงานทำวิชชา ท่านสร้างโรงครัวและให้แม่ชีโรงครัวพักที่ชั้นบนโรงครัวเพื่อสะดวกแก่การทำครัว และพักรวมกันห้องละหลายรูป ต่อมาแม่ชีมีจำนวนมากขึ้น ท่านได้สร้างเรือนไม้เพิ่มเติม เรียกว่า อนาลัย เพื่อให้ที่พักเพียงพอทั้งแม่ชีศาลาและโรงครัว ที่พักแม่ชีทั้ง 3 ประเภทจึงถูกจัดตามหน้าที่

หน้าที่ ๆ แตกต่างกันของแม่ชีแต่ละประเภท ทำให้ความสัมพันธ์ของแม่ชีมีรูปแบบแตกต่างกัน ทั้งความสนิทสนมกันและความขัดแย้งกัน ในกรณีที่มีความสนิทสนมกัน แม่ชีก็จะช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อ ทั้งในเรื่องงานและเรื่องส่วนตัว เช่น แม่ชีโรงครัวหรือแม่ชีศาลาที่สนิทสนมกันเพราะวัยเดียวกัน เรียนธรรมศึกษาหรือเรียนบาลีชั้นเดียวกัน หรือต่างวัยแต่ถูกอัธยาศัยกันจะช่วยเหลือเพื่อนร่วมงาน ถ้าหากงานของตนเองเสร็จแล้ว แต่งานของเพื่อนยังไม่เสร็จก็จะเข้าไปช่วยระดมกันทำ เช่น ในกรณีที่งานครัวมีงานเร่งด่วน ต้องทำกับข้าวจำนวนมาก ก็ช่วยปอกผัก หั่นหมู ฯลฯ ให้เสร็จเร็วขึ้นเพื่อจะได้ไปพักผ่อน

นอกจากงานครัวและศาลาซึ่งเป็นงานส่วนรวมแล้ว แม่ชีก็ก็ยังมีงานส่วนตัวอีกด้วย เช่น เวรทำความสะอาดที่พัก มีกวาด ถูพื้น ล้างห้องน้ำ ถ้าเป็นเวรทำความสะอาดบริเวณที่พักก็จะช่วยกันทำให้เสร็จเร็วขึ้นหรืออาจทำแทนให้เสร็จเรียบร้อยแล้วไปทำกิจอื่น ๆ ทั้งในและนอกวัด เช่น ร้อยมาลัย จัดดอกไม้ในวัด หรือออกไปสวดศพนอกวัด ทำบุญ ทำงานสถาบันแม่ชีไทย สอนหนังสือที่สาขาแม่ชีไทย เป็นต้น

หากแม่ชีเกิดการเกิดการขัดแย้งกัน หัวหน้าแม่ชีตั้งกฎระเบียบไว้ชัดเจน เพื่อสลายความขัดแย้ง ยึดนโยบายให้แม่ชีพักอาศัยอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบเรียบร้อย โดยทั่วไป ความสัมพันธ์ระหว่างแม่ชีจะแบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ

1. ความสัมพันธ์ในเชิงดิ่ง คือ ความสัมพันธ์ระหว่างแม่ชีอาวุโสกับแม่ชีบวชใหม่
2. ความสัมพันธ์ในแนวราบ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างแม่ชีอายุพรรษาเท่ากัน

1. ความสัมพันธ์ในเชิงดิ่ง

เนื่องจากแม่ชีโรงครัวและศาลาต้องพักอาศัยอยู่รวมกันห้องละหลายรูป บางห้องอาจมีปัญหา ซึ่งมีสาเหตุหลายประการ เช่น อายุ ช่วงวัยที่แตกต่างกัน การเรียน อุปนิสัยส่วนตัว ส่งผลทำให้มีกิจกรรมแตกต่างกัน และเกิดการขัดแย้งกัน ต่างฝ่ายก็ไม่สามารถตกลงกันได้ หัวหน้าแม่ชีก็ตั้งกฎระเบียบเพื่อระงับความขัดแย้ง

ในกรณีมีการขัดแย้งระหว่างแม่ชีอาวุโสกับแม่ชีผู้น้อย แม่ชีอาวุโสคือ แม่ชีที่บวชก่อน อายุมากกว่า จะอยู่ก่อนกว่า ถือว่าเป็นเจ้าของห้อง มักถือสิทธิ์ผู้อาวุโส กฎของหัวหน้าแม่ชีวัดปากน้ำจะให้สิทธิ์แก่ผู้อยู่ก่อน หากมีเรื่องทะเลาะวิวาทกันหัวหน้าแม่ชีมักพิจารณาว่าผู้อยู่ก่อนถูกต้อง และย้ายคู่กรณีไปอยู่ห้องอื่นเป็นการทำโทษ ทำให้ผู้อยู่ใหม่ให้ได้รับความอับอายซึ่งบางครั้งไม่ยุติธรรม การตัดสินนี้ทำให้แม่ชีบางรูปลาสิกขาออกไป เพราะผู้อยู่ก่อนมักจะถืออำนาจข่มเหงผู้ที่มาอยู่ใหม่ตลอดเวลา แม่ชีที่บวชใหม่ ทั้งอ่อนพรรษาและอ่อนอาวุโสไม่ต้องการลาสิกขาก็ต้องยอมถูกย้ายห้อง หากไม่อยากถูกย้ายห้อง จะหลีกเลี่ยงการทะเลาะวิวาท โดยใช้เทคนิค (Tactics) เฉพาะบุคคลต่าง ๆ ออกไป จะอยู่ในห้องเท่าที่จำเป็น เพื่อป้องกันการปะทะกับผู้ร่วมห้อง เช่น อยู่ห้องเฉพาะเวลาพักผ่อน เป็นต้น บางครั้งผู้บวชก่อนเปิดโทรทัศน์ทั้งวัน แม่ชีบวชทีหลัง เรียนหนังสือต้องหลีกเลี่ยงแม่ชีอาวุโสด้วยการออกไปทำกิจกรรมกับเพื่อนในกลุ่มอื่นนอกห้อง สำหรับแม่ชีที่เรียนหนังสือต้องการความสงบ จะใช้วิธีออกไปอ่านหนังสือเงียบ ๆ คนเดียวที่ระเบียงชั้นนั้น หรือออกไปเก็บตัวอ่านหนังสือสอบที่นอกวัด เทคนิคในการอยู่รอดนี้ทำให้เห็นการต่อรองเชิงอำนาจของแม่ชีอาวุโสพรรษากับผู้บวชใหม่อย่างชัดเจน

2. ความสัมพันธ์ในแนวราบ

กรณีที่ผู้ขัดแย้งอายุเท่ากัน เมื่อเกิดการขัดแย้งทั้งคู่มักจะหลบเลี่ยงการปะทะ ไม่ร่วมกิจกรรมทั้งในและนอกวัด โดยออกไปสังสรรค์กับแม่ชีกลุ่มอื่น ในกรณีที่หัวหน้าแม่ชีไม่สั่งย้ายห้องเพราะมีจุดประสงค์จะให้รอมชอมกัน แต่ว่าทั้งคู่ไม่สามารถจะประนีประนอมกันได้ มีวิธีกั้นผ้าม่านทึบโดยผูกผ้าแบ่งบริเวณส่วนตัวครึ่งห้องและนับแผ่นกระดาน คู่ที่ไม่กั้นม่านก็จะใช้ตู้กั้นกลางแบ่งบริเวณส่วนตัว คู่ที่กั้นม่านและตู้ทำให้มีโลกส่วนตัวและแสดงการต่างคนต่างอยู่ ไม่เกี่ยวข้องทั้งกิจกรรมในวัดและในห้องพัก ส่วนผู้ที่มีเรื่องขัดแย้งรุนแรง เช่น ทำลายทรัพย์สินของผู้ร่วมห้อง

จะต้องให้ตำรวจ สน. บางขุนเทียนที่ประจำป้อมยามวัดปากน้ำเป็นผู้ตัดสิน ในบางครั้งผู้ก่อความเสียหายไม่ยอมรับผิดทั้ง ๆ ที่มีหลักฐานก็ยังไม่ยอมจำนน ดื้อแพ่งและยืนกรานพร้อมทั้งอ้างว่าไม่รู้เรื่องทรัพย์สินเสียหาย ไม่ยอมชดใช้ อีกทั้งไม่ยอมลาสิกขา ก็จะถูกสังคมวัดลงโทษโดยจะถูกตัดออกกิจกรรมของวัดทุกครั้ง ไม่ให้ร่วมกิจกรรม เช่น ไม่ได้รับการนิมนตร์ไปในงานทำบุญสำคัญ ๆ ทั้งในและนอกวัด เป็นวิธีการลงโทษทางวินัยแม่ชี เปรียบเสมือนกับการคว่ำบาตรทางพระวินัยของสงฆ์ ส่งผลทำให้ผู้กระทำผิดต้องอยู่โดดเดี่ยว บางรูปลาสิกขาออกไป หรืออาจลาไปเป็นแม่ชีพักอาศัยอยู่บ้านในที่สุดเพราะเข้ากับองค์กรและสังคมในวัดไม่ได้

ความขัดแย้งและการคลี่คลายความขัดแย้ง

แม่ชีทั้ง 3 ประเภทมีที่อยู่ หน้าที่ และกิจกรรมแตกต่างกัน แต่ก็มีความสัมพันธ์และเกี่ยวเนื่องกัน โดยอาจร่วมงานกันทั้งในและนอกวัด ซึ่งกิจกรรมทั้งในและนอกวัดอาจมีทั้งความสัมพันธ์ที่ดีและความขัดแย้งกันอีกด้วย แม่ชีแต่ละกลุ่มจะมีปัญหาในกลุ่มของตนเอง หรืออาจมีปัญหาระหว่างกลุ่ม วิธีการแก้ไขปัญหา และการคลี่คลายความขัดแย้งของแม่ชีแต่ละกลุ่มจะแตกต่างกันออกไป โดยแม่ชีแต่ละกลุ่มจะใช้เทคนิคเฉพาะของตนเอง ตามความรู้ความสามารถและความถนัด เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกลุ่มภายในองค์กรได้ อาจแบ่งปัญหาของแม่ชีออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

ปัญหาของแม่ชีธรรมกาย

แม้ว่าแม่ชีธรรมกายจะได้รับการยกย่องจากองค์กรตั้งแต่เริ่มแรก ได้รับสิทธิเท่าเทียมสงฆ์ มีสถานภาพ ได้รับนิตยภัตรและความเป็นอยู่ดีกว่าแม่ชีโรงครัวและศาลา เป็นแม่ชีที่ได้ธรรมะสามารถนำวิชชาธรรมกายมาแก้ไขปัญหาของผู้ที่เดือดร้อนต่าง ๆ แต่แม่ชีธรรมกายแต่ละรูปก็จะมีความถนัดในวิชชาธรรมกายแตกต่างกันไป บางรูปถนัดแก้โรคในโรงงานทำวิชชาเท่านั้น บางรูปชอบพบปะผู้คนนอกวัด และออกไปทำงานสาธารณชนที่สถาบันแม่ชีไทยอีกด้วย แม่ชีธรรมกายที่ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มจะออกไปทำงานนอกวัด

ปัญหาในการทำงานสงเคราะห์สาธารณชนของแม่ชีธรรมกาย แม่ชีธรรมกายแต่ละรูปจะแก้ปัญหาต่างกัน บางรูปแก้ปัญหาโดยการอยู่แต่ในพื้นที่ภายในโรงงานทำวิชชา ทำสมาธิตามเวรที่ได้รับมอบหมายเท่านั้น ส่วนบางรูปจะออกไปทำงานสงเคราะห์โดยเป็นผู้บริหารในสำนักที่ตนเองจัดตั้งขึ้น หรืออาจออกไปทำงานเป็นกลุ่มร่วมกับแม่ชีที่สถาบันแม่ชีไทยวัดบวรนิเวศน์วิหารตามความถนัดและเหมาะสม แม่ชีธรรมกายบางรูปสามารถแก้ไขปัญหาได้ดี สร้างความเชื่อถือจนมีลูกศิษย์มากมายก็จะออกไปสร้างสำนักส่วนตัว เป็นสาขาวัดปากน้ำที่ต่างจังหวัดหรือที่บ้านเกิด

ตนเอง โดยมุ่งสงเคราะห์คนในพื้นที่ เช่น สำนักอ่างทอง สำนักสวนแก้ว ราชบุรี เป็นต้น แต่ก็มีที่พักในวัดปากน้ำด้วย สำนักสาขาวัดปากน้ำเป็นพื้นที่เอกเทศ แม่ชีธรรมกายรูปนั้นจะมุ่งบริหารงานเฉพาะสำนักเท่านั้น ไม่ทำงานที่สถาบันแม่ชีไทย ยังคงมีที่พักที่ตึกอนาลัย 2 และเดินทางระหว่างสำนักและวัดปากน้ำ

ปัญหาของแม่ชีโรงครัวและศาลา

งานครัวเป็นงานหลักของวัดปากน้ำ เป็นงานหนักและเป็นภาระสำคัญที่แม่ชีต้องทำติดต่อกันทุกวัน สถานภาพของแม่ชีโรงครัวและศาลาต่ำกว่าสถานภาพแม่ชีธรรมกายและแม่ชีผู้บริหาร แต่แม่ชีโรงครัวและศาลาจะมีกลยุทธ์ การต่อรองกับองค์กรวัด เพื่อหลีกเลี่ยงงานหนักและความจำเจแตกต่างกัน แม่ชีโรงครัวแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. **แม่ชีที่มีฐานะครอบครัวดีแต่มีความรู้น้อย**

แม่ชีที่มีฐานะดีแต่มีความรู้น้อยอีกทั้งไม่มีฝีมือในงานครัวมาก จึงไม่ได้รับผิดชอบทำงานสำคัญในโรงครัว เช่น หุงข้าว ทำอาหารหน้าเตา ทำขนม ผลไม้ หรือน้ำปานะ ต้องทำครัวแผนกทั่วไป เช่น ปอก ล้าง ผัก ผลไม้ ล้างภาชนะ หม้อ จาน ชาม แก้ว เป็นต้น เนื่องจากงานครัวเป็นงานหนัก ในกรณีที่แม่ชีทำงานครัวติดต่อกันทุกวันไม่ไหว เกิดความอึดอัดใจเรื่องงานจะแก้ปัญหาโดยใช้ปัจจัยตัวเอง ไม่รับปัจจัยประจำทุกเดือน ซึ่งได้รับจากหัวหน้าแม่ชีโรงครัวในเดือนนั้น ๆ แต่จะอาศัยปัจจัยทางบ้าน ทำให้สามารถหลีกเลี่ยงคำติเตียน ทั้งสงฆ์และชี จากหัวหน้าแม่ชีและเพื่อนร่วมงานได้ว่าหลีกเลี่ยงงานประจำ

2. **แม่ชีที่ฐานะยากจน**

แม่ชีโรงครัวที่ฐานะยากจนเมื่ออึดอัดใจเรื่องงาน อาจแก้ปัญหาโดยการจับกลุ่มกันนินทาเพื่อนร่วมงาน เพื่อความผ่อนคลายความเครียด หรือบางรูปอาจหลีกออกไปจากวัดชั่วคราวพร้อมกับชี้แจงเหตุผลกับหัวหน้าแม่ชีต่าง ๆ เช่น ลาไปปฏิบัติธรรมที่อื่น 7-15 วัน เพื่อหลีกหนีความจำเจจากหน้าที่ประจำ หรืออาจลากลับไปเยี่ยมบ้าน เช่น ลาไปเยี่ยมญาติ พ่อแม่ พี่น้อง หรือดูแลญาติผู้ใหญ่ ที่เจ็บป่วย ถ้าคิดถึงวัดจึงกลับมาทำงานวัดอย่างเดิม

แม่ชีโรงครัวและศาลาเป็นแม่ชีที่ต้องรับผิดชอบงานหนัก ได้รับนิตยภัตรน้อย ดังนั้นจะมีวิธีการต่อรองเพื่อหลีกเลี่ยงงานหนักกับองค์กรวัดแตกต่างกัน เนื่องจากวัดต้องการแรงงานของแม่ชีโรงครัวและศาลาเพื่อทำงานสนับสนุนวัด หัวหน้าแม่ชีจึงไม่ตั้งกฎเคร่งครัดมากนัก เมื่อเกิดความอึดอัดใจต้องการหลีกเลี่ยงงาน แม่ชีโรงครัวและศาลาจะอ้างเหตุผลต่าง ๆ เพื่อลาจากงานชั่วคราวกับหัวหน้าแม่ชีทำให้สามารถบวชอยู่ได้นานโดยไม่ลาสิกขา

ปัญหาของแม่ชีนักเรียน

แม่ชีนักเรียนอาจเป็นแม่ชีที่ศึกษาเพียงปริยัติธรรมอย่างเดียว คือ บาลี อภิธรรม และธรรมศึกษา ศึกษาปริยัติสามัญในมหาวิทยาลัย หรืออาจศึกษาปริยัติธรรมควบคู่กับปริยัติสามัญด้วยซึ่งต้องใช้เวลาในการดูหนังสือ ทำการบ้าน ทบทวนบทเรียน ทำให้รับผิดชอบงานครัวหรือศาลาไม่เต็มที่เหมือนกับแม่ชีที่ไม่ได้ศึกษาเล่าเรียน นอกจากนั้น แม่ชีนักเรียนบางรูปอาจอยู่กับแม่ชีโรงครัวหรือศาลา ในกรณีแม่ชีร่วมห้องอายุมากกว่า แม่ชีนักเรียนมักหลีกเลี่ยงด้วยการออกไปทำการบ้าน หรืออ่านหนังสือกับแม่ชีนักเรียนด้วยกันที่ระเบียงชั้นนั้น ๆ ซึ่งเป็นมุมสงบกว่าในห้องพักเพื่อป้องกันการทะเลาะวิวาทในห้องพัก

กลยุทธ์การแก้ปัญหาของแม่ชีนักเรียน

ในกรณีของแม่ชีนักเรียนบาลี การเรียนบาลีผู้เรียนต้องอาศัยสมาธิสูงเพราะต้องท่องจำมาก ทำให้มีเวลาทำงานประจำน้อยกว่าแม่ชีที่ทำครัวหรือศาลาเพียงอย่างเดียว ต้องแบ่งเวลาทำงานให้สอดคล้องกับเวลาเรียน วัดปากน้ำไม่ได้ให้ความสำคัญกับแม่ชีนักเรียนมากนัก ไม่จัดให้แม่ชีนักเรียนพักอยู่รูปเดียวเหมือนกับวัดอื่น ๆ เช่น วัดชนะสงคราม เป็นต้น บางห้องต้องพักอยู่รวมกันหลายรูป แม่ชีนักเรียนบาลีจึงต้องมีวิธีที่สร้างสัมพันธ์ระหว่างแม่ชีทั้งในและต่างวัดเพื่อความสนับสนุนและช่วยเหลือในยามคับขัน ความสัมพันธ์ที่ดีอาจเกิดกับแม่ชีนักเรียนบาลีต่างสำนักเอื้อเฟื้อให้ที่พักพิงชั่วคราวเพื่อดูหนังสือ หรือได้รับความช่วยเหลือจากแม่ชีอาวุโสภายในวัด ให้ที่พักสาขาวัดปากน้ำก่อนสอบ นอกจากจะเป็นการหลีกเลี่ยงการปะทะกับเพื่อนร่วมห้องที่ไม่ใช่แม่ชีนักเรียนแล้วยังสามารถสอบไล่ได้อีกด้วย ส่วนแม่ชีที่ศึกษาปริยัติสามัญปริญญาตรีหรือโท จะแบ่งเวลาโดยทำงานครัวและศาลาเสร็จแล้วจึงเดินทางไปเรียนที่มหาวิทยาลัย หรืออาจอ่านหนังสือชุดของมหาวิทยาลัยและไปสอบตามศูนย์ใกล้ ๆ วัดก็ได้ ซึ่งสะดวกกว่าแม่ชีนักเรียนบาลีมาก การออกไปนอกวัดเป็นพื้นที่ของฆราวาส สามารถหลีกเลี่ยงการปะทะกับเพื่อน ๆ แม่ชีได้ดีกว่าแม่ชีนักเรียนบาลีที่ต้องอยู่วัดท่องหนังสือประจำ ต่อเนื่องตลอดทั้งปี อีกทั้งการออกไปศึกษาภายนอกวัดเปิดโอกาสให้ได้รับความคิดใหม่ ๆ อีกด้วย

ยุทธศาสตร์ในชีวิตประจำวันของแม่ชีที่เป็นชายชอบ

แม่ชีที่มาบวชส่วนใหญ่ฐานะไม่ค่อยดีนัก อีกทั้งยังจบการศึกษาระดับประถมท่านั้น หลังบวชแล้วจะเลือกทำงานตามความถนัด เช่น ทำครัว หรือแผนกศาลา แต่ปัจจัยที่ได้รับจากวัดเพียงเดือนละ 500 บาท ไม่เพียงพอ แม่ชีโรงครัวและศาลาจึงเป็นแม่ชีชายชอบทางเศรษฐกิจทำให้ต้องหาปัจจัยทางอื่นนอกจากนิตยภัตรประจำ รายได้เสริมทางอื่น ๆ ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญทำให้อยู่ในวัดได้อย่างสบาย ไม่ต้องพึ่งปัจจัยจากทางบ้าน นอกจากนั้น ยังมีปัจจัยไว้ใช้เพิ่มเติมเพื่อทำบุญตามต้องการ อีกทั้งยังสามารถ ส่งปัจจัยกลับไปช่วยเหลือ เกื้อกูลครอบครัว และญาติพี่น้องได้อีกด้วย เช่น

1. การสวดอภิธรรม นอกจากแม่ชีจะมีหน้าที่ประจำในโรงครัวและศาลาแล้ว พระสงฆ์และแม่ชีจะมีความสนิทสนมคุ้นเคยกันอย่างดีเพราะกิจกรรมสวดศพอีกด้วย กิจกรรมสวดศพเป็นกิจกรรมที่สงฆ์กับแม่ชีต้องทำร่วมกัน การสวดอภิธรรมถวายหลวงพ่อสดเป็นสิ่งที่ลูกศิษย์ทำสม่ำเสมอ เป็นประเพณีทางศาสนาและยังเป็นการแสดงความเคารพหลวงพ่ออีกด้วย ปัจจุบันลูกศิษย์หลวงพ่อจะมาเป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรมที่หอหลวงพ่อตั้งแต่เช้าถึงค่ำ นิมนตร์พระสงฆ์และแม่ชีฝ่ายละ 4 รูป บทสวดธรรมดาก็คือบทกุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา.. นอกจากบทสวดธรรมดาแล้วยังมีบทสวดสังคหะ ซึ่งสวดเป็นทำนองเอื้อนที่ไพเราะมากกว่า เจ้าภาพที่มีฐานะดีจะนิมนต์แม่ชี 4 รูป สวดต่อจากพระสงฆ์ แม่ชีก็จะมีบทสวดไพเราะเช่นเดียวกัน เช่น บทพระคุณพ่อแม่ บทสวดพระมาลัย บทสวดอวยพรเจ้าภาพ หรือบทอื่น ๆ ซึ่งจะเลือกตามแต่โอกาสและความต้องการของเจ้าภาพ

แม่ชีที่เป็นชายขอบทางเศรษฐกิจต้องการหาปัจจัยเสริมจะมารวมกันในช่วงเย็นรวมกลุ่มของแม่ชีนักสวด หัดสวดศพทำนองต่าง ๆ แม่ชีเสียงดีเป็นผู้นำสวด เรียกว่า “คอต้น” อีก 3 รูปจะเป็นลูกคู่รับ “ ต่อบท ” หัดสวดเป็นทำนองหลากหลาย เกิดความวังเวง เช่น บทสวดโอ้กาย แสดงความไม่เที่ยงของชีวิตว่าทุกคนต้องตาย เพื่อให้คนฟังปลงเรื่องสังขาร บางบทบรรยายนรกภูมิและสัตว์นรกที่ได้รับการทรมานจากการทำกรรมชั่วในเมืองมนุษย์ เพื่อให้เกรงกลัวบาปไม่กล้าทำกรรม เช่น บทสวดพระโมคคัลลานะท่องนรก บางบทชี้ชวนเมืองสวรรค์ว่าน่ารื่นรมย์ และเมืองนิพพานอันเป็นดินแดนเกษม ปราศจากทุกข์ สอนให้คนทำความดีสะสมเป็นเสบียงเดินทางไปสู่ปรโลก ทำนองสนุกสนานก็มี เช่น บทอวยพรเจ้าภาพ เป็นต้น

2. สวดศพนอกวัด นอกจากการสวดอภิธรรมและสวดศพอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติที่หอหลวงพ่อแล้ว เจ้าภาพยังนิมนต์ทั้งสงฆ์และแม่ชีออกไปสวดศพนอกวัดอีกด้วย หลังเลิกจากงานครัวและศาลาแล้ว แม่ชีจะพักผ่อนจากงานหนักในตอนบ่าย หลังจากนั้น พระสงฆ์และแม่ชีฝ่ายละ

4 รูป ก็ไปสวดศพตามวัดต่าง ๆ ใช้แท็กซี่ 2 คัน สงฆ์ 1 คัน แม่ชี 1 คัน บางครั้งเจ้าภาพนิมนต์ไปต่างจังหวัดก็ต้องเดินทางรถตู้ร่วมกัน เจ้าภาพจะออกทั้งค่าเดินทางและถวายปัจจัยรวมทั้งไทยธรรม เช่น ผ้าขาว ของใช้ประจำวันแก่แม่ชี ได้ปัจจัยครั้งละ 200 บาทเป็นอย่างน้อย บางครั้งสวดงานพระราชทานเพลิงศพก็จะได้ปัจจัยรูปละกว่าพันบาท ทำให้แม่ชีนิยมออกสวด บางรูปสวดนานกว่า 20 ปี การออกไปสวดศพนอกวัดทำให้มีปัจจัยเพิ่มขึ้น ซึ่งแม่ชีจะนำรายได้ไปใช้หลากหลาย ตั้งแต่ซื้อเครื่องใช้จำเป็นในห้อง เช่น ทีวี ตู้เย็น ฯลฯ บางรูปใช้ปัจจัยในการเรียนปริยัตินอกวัด หรือส่งให้ญาติพี่น้องที่บ้าน แม่ชีบางรูปไม่รู้หนังสือแต่ความจำแม่น เสียงดี และสวดเพราะ จะมีเจ้าภาพนิมนตร์ไปสวดศพประจำ แม่ชีนักสวดมีหลายกลุ่ม ทั้งแม่ชีโรงครัว ศาลา และแม่ชีนักเรียน กิจกรรมการสวดศพทำให้มีความสัมพันธ์และเอื้อเฟื้อเรื่องงานในวัดและงานสวด หากแม่ชีรูปไหนไม่ว่างก็จะยกงานที่ตนได้รับให้เพื่อนต่างกลุ่มไปแทน การสวดศพเป็นเทคนิคในการอยู่รอดของแม่ชี นอกจากจะได้ปัจจัยแล้วยังเป็นการผ่อนคลายจากงานในวัด ได้สังสรรค์กับทั้งพระ แม่ชี และฆราวาสนอกวัดอีกด้วย ช่วงที่บวชใหม่ ๆ พรรษาแรก ดิฉันพักอยู่ที่โรงครัวกับแม่ชีโรงครัวและเป็นนักสวด ชวนให้ดิฉันออกไปสวดศพด้วย แต่ดิฉันต้องเรียนบาลีในช่วงเย็น ชอบเรียนหนังสือเพลิดเพลินสนุกสนานมากกว่า ไม่ชอบสวดศพ แต่ดิฉันรู้จักแม่ชีนักสวดทุกกลุ่ม สามารถแนะนำเจ้าภาพที่มาสอบถามที่วัด และไปฟังสวดตามงานที่เจ้าภาพนิมนต์ไปร่วมงานด้วย

3. จัดดอกไม้และไทยธรรมสังฆทานบนหอหลวงพ่อ แม่ชีบางรูปมีความถนัดในงานฝีมือ จัดแจกันดอกไม้ถวายสงฆ์ เช่น แจกันดอกบัว กุหลาบ ลิลลี่ ฯลฯ ก็จะรับจัดดอกไม้อย่างน้อยครั้งละหลาย ๆ แจกัน จัดดอกไม้ช่อผูกโบว์ จัดไทยธรรมตามปัจจัยที่เจ้าภาพต้องการถวาย จัดหาผ้าไตร หรือเครื่องใช้ต่าง ๆ พร้อมทั้งผูกริบบิ้นอย่างสวยงาม จัดพวงมาลัยโดยติดต่อเจ้าของร้านดอกไม้ข้างวัด แล้วแต่ละตกลงกับเจ้าของร้าน มีรายได้เพิ่มขึ้นวันละหลายร้อยบาท

4. ทำอาหารพิเศษในโรงครัว นอกจากเจ้าภาพถวายภัตตาหารทุกวันแล้ว ยังมีเจ้าภาพที่ถวายภัตตาหารในงานสำคัญ เช่น ทำบุญวันเกิด ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ญาติพี่น้อง ตามแต่จะตกลงปัจจัยกับเจ้าภาพ ซึ่งเจ้าภาพส่วนใหญ่จะนิยมสั่งให้ทำอาหารที่ญาติล่วงลับไปแล้วชอบรับประทาน การทำบุญถวายอาหารให้ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว เรียกว่า อาหารพิเศษ เจ้าภาพที่มีฐานะดีจะสั่งให้ทำอาหารถวายทั้งวัด เป็นค่านิยมสำคัญของวัดปากน้ำ ทำอาหารไม่ใช่แค่พอดีแต่ต้องทำให้ “เหลือเฟือ” แจกจ่ายคนงานและคนมาทำบุญด้วย ตามคำสอนของหลวงพ่อสดที่ว่า “ทำบุญต้องทำให้เหลือเฟือ ไม่ให้ทำขาด ชาติหน้าจะได้เหลือกินเหลือใช้”

แม่ชีโรงครัวบางรูปมีฝีมือสามารถทำอาหารได้ทั้งจีน ไทย ฝรั่ง หรือก๋วยเตี๋ยว ก็รับทำอาหารตามที่เจ้าภาพต้องการ ทำงานเป็นกลุ่ม ๆ เช่น กลุ่มครัวพิเศษ จะมี 10 กว่ารูป หัวหน้าครัวพิเศษเป็นผู้นำ คิดเมนูอาหารต่างไปจากเมนูประจำของวัด และสั่งให้ลูกน้องออกไปซื้อของสดแยก

จากครัวธรรมดา พร้อมกับแจ้งแม่ชีศาลาให้จัดวางอาหารของเจ้าภาพใส่สำรับเพิ่มเติม การทำอาหารพิเศษทำให้แม่ชีโรงครัวและศาลามีความปรองดอง สามัคคีกัน เพราะต้องทำงานร่วมกันเพื่อให้เจ้าภาพพอใจ หลังจากนั้นเจ้าภาพก็จะถวายปัจจัย ใส่ซองเพิ่มให้กับแม่ชีโรงครัวและศาลา หลังจากพระฉันภัตตาหารเช้าหรือเพลแล้วแม่ชีโรงครัวและศาลาจะมารวมกันที่ศาลาสดเพื่อสวดมนตร์แปลให้พรเจ้าภาพเป็นทำนองไพเราะน่าฟัง

5. งานฉลองสมศักดิ์ของพระสงฆ์ ในวันที่ 17 ธ.ค. ของทุกปีเป็นวันฉลองสมศักดิ์ของพระสงฆ์ทั่วประเทศ วัดปากน้ำจะจัดงานงานฉลองสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ที่ได้รับพระราชทานยศเป็นพระราชาคณะ ตั้งแต่พระครูขึ้นไปแก่พระสงฆ์วัดปากน้ำที่ได้รับเลื่อนสมณศักดิ์ โดยจัดสถานที่ประดับดอกไม้อย่างสวยงามทั้งกระถางและแจกันไว้ตามมุมห้อง จัดเตรียมของขวัญตอบแทนมีเหรียญหรือพระผงหลวงพ่อวัดปากน้ำ หนังสือธรรมมะ กระเป๋าใส่เงิน พวงกุญแจหลายร้อยชุดให้ผู้ที่มามุทิตาสักการะที่กุฏิสงฆ์รูปนั้น ๆ 7 วัน ในปีนี้มีพระสงฆ์วัดปากน้ำได้เลื่อนสมณศักดิ์ 2 รูป แม่ชีก็จะรับผูกโบว์ของชำร่วย นอกจากช่วยผูกโบว์ของชำร่วยแล้วก็ยังรับทำอาหาร ขนม และเครื่องดื่มด้วย อาหารมีทั้งข้าว กับข้าว อาหารอื่น ๆ ก๋วยเตี๋ยว ขนม เช่น ข้าวเหนียวสังขยา กล้วยแขก เฉาก๊วย ฯลฯ อาหารอื่น ๆ ก็มีปอเปี๊ยะ หอยทอด และเครื่องดื่มมากกว่า 10 ชนิด ต้อนรับผู้ที่มามุทิตาสักการะซึ่งมีทั้งพระสงฆ์ แม่ชี ในวัดและต่างวัด ต้อนรับญาติโยมจากนอกวัด ได้ปัจจัยตอบแทนในการช่วยงานจากพระสงฆ์ที่ได้เลื่อนสมณศักดิ์ หัวหน้าได้รับหลายพันบาท แม่ชีที่เป็นผู้ช่วยปรุงอาหารได้รับลดหลั่นลงไป ที่ล้างภาชนะได้รับปัจจัยน้อยที่สุด แต่โดยเฉลี่ยได้ปัจจัยเพิ่มวันละหลายร้อยบาท

6. รับจ้างตัดเสื้อผ้า ก่อนบวชแม่ชีบางรูปเป็นช่างตัดเสื้อผ้า บางรูปก็ไปเรียนเพิ่มเติมตามศูนย์ฝึกวิชาชีพหลังจากบวชแล้ว รับตัดเสื้อผ้าและของใช้ต่าง ๆ ของทั้งพระสงฆ์และแม่ชี เช่น รับทำอาสนะรองนั่งสำหรับนั่งสมาธิ ตัดอังสะ สบง ให้พระสงฆ์ ตัดชุดแม่ชี ทั้งชั้นนอกและชั้นในผ้าครอง ผ้าสไบ หรือรับทำผ้าม่าน ประตู กระเป๋า จำหน่ายชุดสำเร็จรูปให้ผู้มาบวชชั่วคราว 3-15 วัน เรียกว่า บวชพราหมณ์ เป็นต้น ราคาไม่แพงกว่าช่างนอกวัด เป็นการหาปัจจัยเสริมหลังเลิกจากงานประจำ ทำในช่วงบ่ายหรือกลางคืน

7. ปลีกตัวจากงาน เนื่องจากงานครัวและศาลาเป็นงานหนักและจำเจที่ต้องทำประจำทุกวัน แม่ชีโรงครัวหรือแม่ชีศาลาที่อึดอัดจากงานมักมีวิธีปลีกตัวออกไปจากครัวและศาลาชั่วคราว โดยลาหัวหน้าแม่ชีไปพักผ่อน เยี่ยมบ้าน หรือไปปฏิบัติธรรมที่อื่น ทั้งในและต่างจังหวัด ครั้งละอย่างน้อย 3-15 วัน บางรูปลาไปเป็นเดือน การปลีกตัวออกจากงานเป็นการพักผ่อนและเปลี่ยนบรรยากาศ เมื่อคิดถึงครัวหรือศาลาแม่ชีก็ก็กลับมาวัดทำงานประจำต่อไป

ยุทธศาสตร์ในชีวิตประจำวันของแม่ชีที่เป็นชายชอบ เป็นความสามารถในการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของแม่ชี ได้รับปัจจัยทั้งในและนอกวัด กิจกรรมของแม่ชีโรงครัวและศาลาเหล่านี้จัดเป็นกลยุทธ์และการต่อรองแตกต่างจากแม่ชีธรรมกายและแม่ชีผู้บริหาร แม้ว่าจะเป็นแม่ชีที่มีความรู้น้อย ไม่ได้ธรรมมะแต่สามารถอยู่รอดในองค์กรได้ดี มีความสุขและยังเป็นที่ยอมรับทั้งนี้เพราะมีบทบาทหลักในการทำครัวและศาลาสนับสนุนวัด บางรูปใช้วิธีหลากหลายและผสมผสานทั้งทำครัวธรรมดา และรับทำอาหารพิเศษที่เจ้าภาพสั่งทั้งอาหารเช้าและเพล ในตอนเย็นหากไม่ตัดเสื้อผ้าก็จะออกไปสวดนอกวัดอีกด้วย ได้บุญในการทำงานวัดควบคู่ไปกับความเพลิดเพลินจากการทำงานอื่น ๆ หากเบื่องานก็อาจลาไปปฏิบัติธรรมนอกวัด ไปเยี่ยมบ้าน เป็นวิธีการผ่อนคลายความเครียดจากงานของแม่ชี

สรุป

หน้าที่ ๆ ต่างกันของแม่ชีแต่ละแบบ ทำให้สถานภาพและบทบาทแตกต่างกัน ได้รับการยอมรับไม่เท่ากัน แม่ชีโรงครัวและแผนกศาลา เป็นผู้บริการอำนวยความสะดวกแก่ผู้อื่นทำงานหนัก ได้รับนิตยภัตรปัจจัยน้อย ประกอบกับสังคมทั่วไปให้ความหมายต่อการบวชชีในทางตรงข้ามกับการบวชพระอยู่แล้ว เห็นว่าผู้หญิงที่มาบวชชี คือ ผู้ที่ผิดหวังทางโลก ไม่มีที่ไป มาบวชแล้วจึงต้องทำงานวัดแลกข้าวกินไปมื้อ ๆ แม้ในพระอารามหลวงก็ยังสามารถพบเห็นภาพแม่ชีทำครัว ปัดกวาดทำความสะอาดช่วยเหลืองานวัดเป็นจำนวนมาก ในทางกลับกัน แม่ชีทำครัวและช่วยเหลือวัดด้วยความศรัทธา มีความเชื่อเน้นเรื่องบุญกุศลในภพชาติหน้า ซึ่งเป็นความเชื่อกระแสหลักในพุทธศาสนา ดังนั้น จึงเป็นแม่ชีประเภทที่ “ทำงานสนับสนุนอยู่เบื้องหลังความสำเร็จของวัด” แม่ชีทำครัวและแผนกศาลาซึ่งมีอยู่จำนวนมากที่สุดทั้งในวัดปากน้ำและในประเทศจึงดูคลุมเครือในสังคมและมีสถานภาพต่ำต้อยที่สุด คนที่มาทำบุญมักสงสารเห็นใจ ส่วนแม่ชีนักเรียนมีจำนวนน้อยทั้งนี้เพราะสังคมไทยยังไม่ยอมรับค่านิยม “ในการบวชเรียนของแม่ชี” และแม่ชีเพิ่งได้รับอนุญาตให้ศึกษาปริยัติธรรมได้ไม่นาน ถึงแม้ว่าจะมีศึกษาเท่ากับพระภิกษุก็ตามแต่ยังไม่ได้รับการยอมรับจากสงฆ์ เช่น ยังไม่ได้รับค่าตอบแทนนิตยภัตรบาลีประโยค 9 เหมือนกับพระสงฆ์ ส่วนการศึกษาปริยัติสามัญทางโลกในมหาวิทยาลัยระดับปริญญาตรี โท เอก ได้รับการสนับสนุนจากสังคมน้อยมาก เช่น ทุนเล่าเรียนหลวงจำนวน 60 ทุนจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระราชทานเฉพาะพระภิกษุสามเณรเท่านั้น มิได้รวมถึงแม่ชี อันเป็นผลมาจากการให้ความหมายการบวชแม่ชีเป็นเพียงอุบาสิกามิใช่นักบวช ดังนั้นจึงไม่ได้รับสิทธิต่าง ๆ จากกรมศาสนา ส่วนแม่ชีธรรมกาย คือผู้ที่บวชปฏิบัติธรรม สามารถช่วยเหลือแนะนำแก้ปัญหาของผู้ที่มีความทุกข์ได้ทั้งทางร่างกายและ

จิตใจ เช่น เจ็บป่วย ก็สามารถแก้โรคด้วยวิชชาธรรมกาย หรือช่วยแนะนำให้คำปรึกษาผู้ที่ได้รับทุกข์มีปัญหาทางใจได้ เป็นแม่ชีที่มีความเป็นอยู่สะดวกสบาย มีสถานภาพดี ได้รับการยอมรับทั้งจากในวัดและนอกวัด สรุปได้ว่า สังคมยอมรับการบวชเพื่อปฏิบัติธรรมของผู้หญิง แม่ชีปฏิบัติธรรมจึงได้รับการยอมรับจากสังคมมากที่สุด